

COURSE GUIDE

IGB 215 MKPOLITE AGUMAGU ONU IGBO (INTRODUCTION TO IGBO ORAL LITERATURE)

ODE IHEOMUMU: Profeso Iwu Ikwubuzo
Ngalaba Amumamu Sayensi Asusu, Asusu
ndi Afrika na Asia
Mahadum Lagos, Najjiria
and Asian Studies, University of Lagos,
Nigeria).

Profeso Herbert S. Igboanusi (Onye Odezi
Iheomumu)
Ngalaba Amumamu Asusu na Asusu
Afrika,
Mahadum Ibadan, Najjiria (University of
Ibadan, Nigeria).

Profeso Herbert S. Igboanusi (Onye Nchikwa
Iheomumu)
Ngalaba Amumamu Asusu na Asusu Afrika,
Mahadum Ibadan, Najjiria (Dept. of
Linguistics and African Languages,
University of Ibadan, Nigeria)

Mazi Chukwuemeka Nwosu - (Onye Odezi
Iheomumu) - NOUN

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2021 by NOUN Press

National Open University of Nigeria, Headquarters,
University Village,
Plot 91, Cadastral Zone,
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed: 2021

ISBN: 978-978-058-138-1

NDỊNA**IHUAKWUKWỌ**

Mkpọlite.....	iv
Mbunuche Izugbe.....	iv
Mbunuche Kpọm Kwem	iv
Nkọwa Ihe Ọmụmụ.....	v
Ngwa Ihe Ọmụmụ	v
Yunit IheỌmụmụ	v
Akwụkwọ Ọgụgụ na Nrụtuaka.....	vi
Nnwàle	vi
Ihe Omume.....	vii
Ule na Enyemmaakị.....	vii
Usoro Enyemmaakị.....	vii
Ndịna Ihe Ọmụmụ.....	viii
Ka a ga-esi Ritekarịcha uru ihe Ọmụmụ a.....	viii
Ndị Nduzi na Nkuzi.....	ix
Nchịkọta	x

MKPOLITE

IGB 215 *Mkpolite Agumagu Onu Igbo* bu iheomumumu otu simesta, nke nwere yunit iheomumumu atọ maka ndi nọ n' ihe omumumu afọ nke abuo. E mebere ya maka umwakwukwo ndi ihe omumumu ha bu Igbo kpomkwem.

Iheomumumu a nwere yunitiri na anọ nke chikotara maobu kpokotara mkpolite ihe niile gbasara IGB 215.

MKPOLITE IHE OMUMUMU IGB 215

Ikpolite maobu idubanye umwakwukwo n' agumaguonu (odinala) Igbo di mkpa na mmalite ihe omumugbasara agumaguonu ka ha nwe ike ighota ntoala ya nke ga-enyere ha aka imata ihe a na-ako na ya bu ihe omumun'odinihu. A kwadoro ngwa ihe omumumu a site n' agumaguonundi Igbo ndi a turu anya na ha ga-abara umwakwukwo Igbo uru.

Akwukwo ntuziaka koshu a ga enye aka n' ebe o di mfe ikowaputa ihe ihe omumumu bu, ngwa nkuzi ihe ndi di mkpamaka ihe omumumu na etu ngwa nkuzi a ga-esi buru ihe bara uru. O nyere ntuziaka maka oge a turu anya aga e ji muo yunit ihe omumumu nke obula. O nyekwara ntuziaka dika osi metuta nnwale/iheomume onyenkuzi ga-amaaki. O bu ihe di oke mkpa na i ga na-aga ihe omumundi achikobara; ka gi na ndi nkuzi/ntuziaka gi wee nwee ntulerikota uche maka ihe ndi gbagwojuru gi anya.

MBUNUCHE IZUGBE

Mbunuche izugbe ihe omumumu buiji mee ka nwatakwukwo muo n' uzọ di omimi ihe gbasara agumagu onu, okachasinke ndi Igbo. Ihe ndi e kwesiri imu n' ihe omumumu gunyere:

1. Ilebanye anya n' agumaguonu dika otu nkewaagumagu;
2. Udiagumaguonu Igbo e nwegasiri, ya bu, nkenudiagumaguonu Igbo;
3. Itule njirimara agumaguonu; ihe ntufu di na nchikota na ndetu agumaguonu n' akwukwo
4. Ilebami anya na ndinaudi agumaguonu Igbo e nwegasiri, ya bu, abu onu, akukoodinala Igbo na ejije odinala Igbo;
5. Inyocha odidiagumaguonu dika o si metutaabu onu, akuko odinigha odinala Igbo na ejije odinala Igbo.

MBUNUCHE KPOM KWEM

E nwere mbunuche a turu anya a ga-enweta site na yunit nke obula n' ime yunit iri na anọ di na koshu a. I kwesiri igumbunuche ndi a tupu imalite ihe omumumu yunit nke obula. A turu anya n' oge i muchara ihe omumumu a, na i ga-enweike:

- i. kọwapụta n'uju ihe agụmagu ọnu pụtara na nkenụdị ya;
- ii. kwuo ụdịagụmagu ọnu e nwegasiri n'Igbo;
- iii. kọwapụta n'uzo doro anyanjirimara agụmagu ọnu na adimiche di n'etiti agụmagu ọnu na agụmaguederede Igbo;
- iv. kọwaa ụdiihe ntufu di na nchikota na ndetu agụmagu ọnu n'akwukwo
- v. maraihe a na-atule na ndina agụmagu ọnu;
- vi. marakwa ihe a na-enyochan'odidiagụmagu ọnu.

NKỌWA IHE ỌMỤMU

Iji mecha kọọsụ a, ọ di mkpa na i ga-amu ma guoyunitihe omumuniile, guo akwukwo niile e weputara maka ihe omumu, tinyere ngwa ihe omumu ndi ozo dika NOUN sinye ntuziaka. Yunit nke obula nwere otutu ihe nnewale nke onwe. Ka ihe omumu a na-aga n'ihu, o nwere oge a ga-atanya ka i webata oru nnewale gi maka nleba anya. Na ngwucha ihe omumu IGB 215: MKPOLITE AGUMAGU ONU IGBO (INTRODUCTION TO IGBO ORAL LITERATURE), a ga-enwe ule ikpeazu. Ihe omumu kwesiri iwe ihe dika izuuka iri abuo ka e wee muchaa ya. I ga-ahu ebe e deputara ihe ndi mejuputara ihe omumu a n'okpuru. I ga-ekewaputa oge maka yunit nke obula ka i weenwe ike imecha ihe omumu nkeoma nakwa n'oge a turu anya.

NGWA IHE ỌMỤMU

Ngalaba maobu mmewere ihe omumu a ndi kachasidi elu gunyere:

1. Yunit Ihe Omumu
2. Akwukwo Ogugu
3. Failu Ntinye Ihe Omume
4. Usoro a ga-agbaso wee mee ihe

YUNIT IHE ỌMỤMU

E nwere yunit ihe omumu iri na anọ na kọọsua ndi gunyere:

Modul 1 Mkpelite:

Yunit 1	Gini bu Agumagu?
Yunit 2	Gini bu Agumagu Onu Igbo?
Yunit 3	Onodu Na-eweputa Agumagu Onu Igbo
Yunit 4	Ndiche Agumagu Onu na Agumagu Ederede na Mbamuru Agumagu Onu Igbo

Modul 2 Njirimara Agumagu Onu

Yunit 1	Èchepùtàrànisì/Èkwùrùnòṅṅ
Yunit2	Mgbadoṅkwu Mmemme n'Èkwùrùnòṅṅ
Yunit 3	Nnyefè/Mgbasà
Yunit4	Nchìkòta, NdetùAgumagu Onu na Ihe Ntufù dī ya

Modul 3 Nkenụdị Agumagu Onu

Yunit 1	Abu Onu
Yunit 2	Akukọ/Ọdịniha Ọdinala
Yunit 3	Ejije/EgwuregwuỌdinala

Modul 4 Nnyocha Agumagu Onu

Yunit 1	Nnyocha AbuOnu
Yunit 2	NnyochaAkukọ/Ọdịniha Ọdinala
Yunit 3	Nnyocha Ejije/EgwuregwuỌdinala

Modul 1 bụ mkpọtite maọbụ ndubanye n'ihe bụ agumagu na agumagu onu Igbo, onodu na-eweputa agumagu onu Igbo, ndiche agumagu onu na agumagu ederede, na mbamuru agumagu onu Igbo. Modul 2 lebanwere anya na njirimara agumagu onu. Modul 3 mere nkenudị agumagu onu, ebe Modul 4 lebanwere anya na nnyocha udiri agumagu onu ndi ahụ e nwere n'otu n'otu.

E nwere yunit iri na anọ n'ihe omumu (kọosu) a. Ihe mejuputara yunitihe omumu nke obula bụ ihe omumu otu izuuka nke gunyere ihe kachasi mkpa a turu anya na-a ga amuta, usoro a ga-agbaso wee muo ihe, ngwa iheomumu ndi a ga-e ji amu ihe, na ihe nnwale nke onwe. Tinyekwara ihe omume onye nkuzi ga-amaaki, o bụ ihe ndi a niile ga-enyere giaka iji nweta mbunuche e ji wee mebe yunit ihe omumu nke obula na nke kọosu a, ihe omumu nkuzi a n'ozuzu oke.

AKWUKWO OGUGU NA NRUTAKA

Ngwa ihe omumu bụ ihe kachasi mkpa e nwere maka kọosu a. N'agbanyeghi nke a, i nwekwara ike igu akwukwo ogugu ndi ozo, ndi e weputara dika ihe nrutaka.

NNWALE

E nwere usoro nnwale n'ihe omumu a; ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule nke a ga-edede. N'ime ihe omume ndi a, a turu anya na i ga-etinye ihe ndi i mutara oge i na-eme ihe omumu n'oru.

Ị ga-enyerịrị onye nduzi ihe ọmụmụ ihe omume gị ka o wee nwee ike ịnwale gị dika oge e nyere na usoro akwụkwọ faịlụ si dị.

Ọrụ nke ị ga-enye onye nkuzi maka nnwàle ga-ebu maakị iri atọ n’ime maakị niile kọọsụ ahụ nwere.

IHE OMUME

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-elenye anya na ngwusị yunit nke ọbụla. A tụtụ anya na ị ga-eme ihe omume niile ndị ahụ. A ga-eme gị nnwàle na ha niile, mana atọ ndị kacha mma bụ ndị a ga-ewere maka nnwàle ugboro ugboro. Nnwàle ọbụla bu maakịpesenti iri (10%). Oge i mechara nnwàle nke ọbụla, were ya na fọm nnwàle nke onyenkuzi ga-amaakị wegara onyenduzi Ihe ọmụmụ.

Gbaa mbọ hụ na nnwàle ọbụla rutere onye nduzi ihe ọmụmụ gị aka tupu ụbọchị e nyere maọbụ ụbọchị e nyere kpomkwem. Ọ bụrụ na o nwere ihe ọbụla ga-eme na ị gaghị emecha ọrụ gị; gbaa mbọ hụ na onye nduzi ihe ọmụmụ maara maka ya tupu ụbọchị e nyere maka iwebata ọrụ ndị ahụ eru, ka gị na ya kparịta ma onwere ike inyetukwu gị oge. A gaghị agbatị maọbụ nyekwa oge ọzọ, ma e wepụ n’ọnọdụ enweghịzi ihe a ga-eme maka ya.

ULE NA ENYEMMAAKỊ

Ule ikpeazụ maka IGB 215 ga-abụ awa abụọ. O ga-ebu pesent iri asaa (70%) n’ime maakị niile ekwesiri inwe n’ihe ọmụmụ a.

Ihe ga-emejuputa ule ga-abụ ajujụ ga-egosiputa ụdị nnwalenke e nwere n’iheomume nke onwe na ihe omume nke onyenkuzi ga-amaakị nke e merela. Ajujụ nnwàle ga-emetucha aka n’ihe niile e jiri mụọ ihe. Ị ga-ewere ohere dị n’etiti oge i jiri mechaa yunit nke ikpeazụ na oge dị tutu ule amalite wee lebagharị anya ọzọ n’ihe niile i mere na kọọsụ a. I nwekwara ike lebane anya ọzọ n’ọrụ nnwale nke onwe na ihe omume onye nkuzi lebara anya tupu ule amalite.

USORO ENYEMMAAKỊ

Tebùl a na-esotenu gosiputara etu e siri wee kerisie maakị ule kọọsụ a.

Nnwale	Maakị e nyere
Ihe omume 1-4 (Nnwàle atọ a họtara kacha mma n’ime nnwale niile nke ọbụla bu maakị 10% onye nkuzi nyerela)	Mkpokọta ha niile nyere pesent iri atọ (30%).
Ule ikpeazụ	Pesenti iri asaa (70%) na maakị niile ihe ọmụmụ bu.

Mgbakọta ihe niile	Otu narị pesenti (100%) bụ maaki ihe ọmụmụ bu
--------------------	---

NDINA IHE ỌMUMU

Yunit	Isiokwu Ihe ọmụmụ	Ihe omume n'Izuuka	Ihe omume Onye nkuzi ga-amaaki
	Ntuziaka maka ọọsụ a	1	

Modul 1

1	Gịni bụ Agumagu?	2	
2	Gịni bụ Agumagu Ọnụ Igbo?	3	
3	Ọnọdu na-eweputa Agumagu ỌnụIgbo	4	
4	Ndịiche Agumagu Ọnụ na Agumagu Ederede na Mbamuru Agumagu Ọnụ Igbo	5	TMA 1

Modul 2

1	Èchepụtarànisi/Èkwùrùnọnụ	6	
2	Mgbadoṅkwu Mmemme n'Èkwùrùnọnụ	7	
3	Nnyefè/Mgbasà	8	
4	Nchịkọta, Ndetù Agumagu Ọnụ na Ihe Ntufù dị ya	9	TMA 2

Modul 3

1	Abụ Ọnụ	10	
2	Akuko/Odiniha Odinala	11	
3	Ejije/EgwuregwuOdinala	12	TMA3

Modul 4

1	Nnyocha Abụ Ọnụ	13	
2	Nnyocha Akuko/Odiniha Odinala	14	
3	Nnyocha Ejije/Egwuregwu Odinala	15	TMA 4
	Nlebagharịanya n'ihe a mụrụ	16	
	Ule	17	
	Mgbakọta	18	

KA I GA-ESI RITEKARICHA URU IHE OMUMU A

N'ihe omumu nke a ebe umuakwukwo na ndi nkuzi nosara anosa, yunit ihe omumu ga-anochiteanya onye nkuzi mahadum. Uru di n'udi ihe omumu a bu na i nwere ike igu akwukwo ma lebakwa anya na ngwa ihe omumu gi n'usoro omasiri gi, n'oge na n'ebe kachasi di gi mma. Huta ya dika igu ihe sitere na nkuzi ihe kama igere onye nkuzi. Dika onye nkuzi nwereike inye gi ihe omume na klaasi, yunit ihe omumu bu ihe omume i ga-eme n'oge o kwesiri.

Yunit ihe omumu nke obula gbasoro otu udi usoro. Ihe nke mbu bu ndubanye n'isiokwu maobu mkpolite isiokwu nke yunit ahụ na etu otu yunit nke obula si wee metuta yunit ndi ozo na kosisu ahụ n'ozuzuoke. Nke na-esote ya buru mbunuche ihe omumu nwegasiri. Mbunuche ihe omumu bu ihe ga-enyere gi aka iji mata ihe i kwesiri imesi tupu ibia na njedebeihe omumu gi. I ga-ewere mbunuche ihe omumu ndi a dika ihe ga-eduzi ihe omumu gi. Oge i mechara ihe dina yunit a, i ga-alaghachi azu, tlee ma I nwetakwara ihe ndi ahue bu n'uche na i ga-enweta tupu ihe omumuyunit a agwuchaa. O buru na i na-eme nke a kwa mgbe kwa mgbe i ga-ewelite, n'uzo di elu, ohere i nwere igafe n'ule, ya bu, ime nke oma n'ihe omumu a.

E tinyekotara nwaale onwe n'ime yunit nke obula; e nyekwara aziza ha na njedebe kosisu a. Ime nwaale ndia ga-enyere gi aka inweta ihe e bun'uche na yunit ihe omumu ma kwadokwa gi maka ihe omume na ule. I ga-eme nwaale onwe obula ebe obula i huru ya na yunit ihe omumu a. A ga-enwegasi omumaatu yunit ihe omumu a. Mee nke obula oge i rutere na ya.

NDI NDUZI NA NKUZI

E weputara awa asato maka nkwado ihe omumu kosisu a.

A ga-eme ka i mata ubochi, oge na ebe a ga-anọ eme ihe omumu ndi a, tinyekwara aha, akara ekwentị onye nduzi gi ozigbo e nyere gi otu i ga-esonye maka ihe omumu a.

Onye nduzi unu ga-etinye maaki ole i nwetara na ihe omume gi, tinyekwa anya n'oganihu maobu nsogbu obula i nwere ma nyere gi aka oge a na-eme kosisu a.

I ga-ezigara onye nduzi ihe omumu ihe omume gi onye nkuzi ga-amaaki n'ezi oge tupu ubochi e weputara maka ime nke ahụ. Onye nkuzi gi ga-enye maaki inwere ma zighachiri gi ya n'oge na-adighi anya.

Atụfula oge ịkpọturu onye nkuzi gị maọbụ degara ya ozi n'emeel ma ọ bụrụ na:

- ị ghọtaghị akukụ ọbụla na yunit ihe ọmụmụ maọbụ
- i nwee mgbagwojuanya n'ọrụ nnwale onwe.
- o nwere ajụjụ maọbụ nsogbu i nwere n'ihe omume, ihe onye nkuzi rụturu aka n'ihe omume gị maọbụ etu e siri gugharia ihe omume gị nye ya maakị ruuru ya inweta.

Ị ga-agbalịsi ike ịga sonye n'ihe ndị a na-akuzi na klaasị. Nke a bụ naanị ohere i nwere ịhụ onye nkuzi gị ihu na ihu ma jukwaa ya ajụjụ nke a ga-enweta ọsịsa ya ozigbo ahụ. I nwere ikeijụ ajụjụ metutara nsogbu ọbụla cheere gị aka mgba mgbe ị na-eme ihe ọmụmụ gị. Iji rite ezigbo uru na nkuzi a, gbaa mbọdetucha ajụjụ ọbụla i nwere n'akwukwọ tupu ị gaba n'ebe a ga-anọ kuzie ihe. Ị ga-amụta ọtutu ihe ma ọ bụrụ na i sonye nke ọma.

NCHIKỌTA

Mbunuche IGB 215 bụ iji kwado gị inwe ike ime ntule agumagụ ọnu site n'idubanye gị n'ihe ndị dị mkpa i kwesiri ịma. Na mmecha kọọsụ a, ị ga-enwe nghọta ga-edu gị ịkọwa ihe bụ agumagụ na ụdiri agumagụ e nwere. Ị ga-enwe ike ịkọwa adimiche dị n'etiti agumagụ ọnu na agumagụ ederede Igbo. Ị ga-enwekwa ike ikwu njirimara agumagụ ọnu Igbo na nkenụdị ya. Ị ga-amarakwa na ugbuga a e nwekwara ike ịchikọta agumagụ ọnu, biputa ya n'akwukwọ mana ozigbo e deturu agumagụ ọnu n'akwukwọ, a na-enwe ọtutu ihe ntufu n'ihii ụfodu njirimara agumagụ ọnu enweghi ike idetu edetu. Ị ga-aghotami ihe gbasara nkenụdị agumagụ ọnu Igbo- abụ ọnu, akukọ ọdịnigha ọdinala (ifo, nkọmirikọ, nkọkirikọ na ukabuilu) na ejije ọdinala.

Ị ga-amụtakwa ihe gbasara nnyocha agumagụ, ihe ndị a na-agbado ukwụ eme nnyocha agumagụ ọnu, na ihe ndị e kwesiriilebagasi anya na ya bụ nnyocha agumagụ ọnu Igbo.

Ana m asị ya diri gị na mma n'ihe ọmụmụ a, na-atukwa anya na ị ga-enwe mmasi naya, sitekwa na ya nwe mbawanye amamihe n'ihe gbasara agumagụ ọnu Igbo.

**MAIN
COURSE**

NDINA	IHU AKWUKWO
Module 1 Mkpõlite	1
Yunit1 Gĩnĩ bũ Agũmagũ?.....	1
Yunit2 Gĩnĩ bũ Agũmagũ Ọnũ Igbo?.....	5
Yunit3 Ọnọdũ Na-ewepũta Agũmagũ Ọnũ Igbo.....	10
Yunit4 Ndjiche Agũmagũ Ọnũ na Agũmagũ Ederede na Mbamuru Agũmagũ Ọnũ Igbo.....	14
Module 2 Njirimara Agũmagũ Ọnũ	20
Yunit1 Agũmagũ Ọnũ Dịka Èchepũtàrànisĩ/Èkwũrũnọnũ	20
Yunit2 Mgbadoũkwũ Mmèmme n'Èkwũrũnọnũ.....	25
Yunit3 Nnyefè/Mgbasà	30
Yunit4 Nchịkọta, Ndetũ Agũmagũ Ọnũ na Ihe Ntũfũ dī Ya	34
Module 3 Nkenũdĩ Agũmagũ Ọnũ	39
Yunit1 Abũ Ọnũ	39
Yunit2 Akũkọ/Ọdĩnĩgha Ọdĩnala.....	45
Yunit3 Ejije/Egwuregwu Ọdĩnala.....	53
Module 4 Nnyocha Agũmagũ Ọnũ	60
Yunit1 Nnyocha Abũ Ọnũ	60
Yunit2 Nnyocha akũkọ/Ọdĩnĩgha Ọdĩnala	74
Yunit3 Nnyocha Ejije/Egwuregwu Ọdĩnala	80

MODUL 1 MKPQLITE

Yunit 1	Gini bu Agumagu?
Yunit 2	Gini bu Agumagu Onu Igbo?
Yunit 3	Onodu Na-eweputa Agumagu Onu Igbo
Yunit 4	Ndiche Agumagu Onu na Agumagu Ederede na Mbamuru Agumagu Onu Igbo

YUNIT 1 GINI BU AGUMAGU?

NDINA

- 1.0 Mkpqlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Nkwa Agumagu
 - 3.2 Nkenudi Agumagu
 - 3.3 Ngosiputa Nkenudi Agumagu n'Eserese
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume nke Onye nkuzi ga-amaaki
- 7.0 Nruwaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

O di mkpa na anyi ga-amalite Ihe omumu a site n'ikwa ihe bu agumagu maka na agumagu nwere ike iputa ihe di icheiche n'ebe mmadu di iche iche no. Na yunit a, a ga-akwaputa ihe bu agumagu na udi agumagu e nwere, nke ga-eduba gi n'imu gbasara agumagu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kwaputa ihe bu agumagu dika osi metuta ihe omumu a
- kwuo udi agumagu e nwere
- nwee nghota miri emi gbasara agumagu onu (odinala).

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Agumagu (Gini bu Agumagu?)

Mgbe anyi na-ekwu maka agumagu, o kwesiri ka e buru n'uche na okwu a bu 'agumagu' putara 'literature' na Bekee.

N'echiche ụfọdụ mmadụ, 'agụmagụ' bụ okwu chikọtara ụzọ niile ndị Igbo si egosiputa nkwenye ha nakwa omenala ha dị iche iche. N'oge ochie, mgbe ụwa ndị Igbo ka nọ n'anya isi, ndị Igbo na-eji akukọ dị iche iche egosiputa nkwenye ha n'ihe ụfọdụ nke gbasara etu ụwa siri malite, etu ihe ụfọdụ siri malite, nakwa nghọta ha banyere Chukwu. Mgbe ha rụchara ọrụ, ha na-ejikwa egwu dị iche iche anọrị oge. Ọtụtụ mgbe, a na-agụ egwu ndị a, a na-agba ya agba, ma na-ejiekwa ụfọdụ ndị n'obodo maọbụ kwanụ ụfọdụ ihe. Ihe mere ha ji eme ihe ndị a niile bụ iji kpaa onwe ha obiuto, kuzie ihe ma chebakwa omenala ha n'udị na umụ ha na-amuta ihe ha na-eme ma na-akuzikwara ya umụ nke ha ma ha tolite.

Mana nkowa a e nyere n'elu akowachaghị ihe agumagụ bụ kpomkwem. Agumagụ enweghị otu ụzọ e nwere ike isi kowaa ya n'udị na ọ ga-achikọta uche mmadụ niile ebe ọ bụ na agumagụ na-arutukari aka n'etu ndị mmadụ si eziputa ihe ha bu n'uche.

E nwere ike ikowa ihe agumagụ putara n'uzọ dị iche iche: N'otu aka, e nwere ike isi na agumagụ bụ ọrụaka nke odee.

N'aka nke ọzọ, e nwere ike ilegakwara agumagụ anya dika edemede niile nke otu oge, obodo, dgz, tumadi ndi ahụ bụ ọrụ ekèrèuchè si n'enyouchè nke mmadụ, ya bụ, ihe ọbụla mmadụ si n'isi ya cheputa, kwuputa n'onu nkiti maobu deputakwa ya n'akwukwo, ma e dere ya na Bekee ma e dere ya n'Igbo dika abụ, iduuazi, ejije.

E nwekwaziri ike ikowa agumagụ dika edemede niile e nwere metutara otu isiokwu (subject) maobu akaoru mmadụ. N'ebe a anyi nwere ike ikwu maka agumagụ gbasara ahike (medikal literecho), nke gbasara akunauba (ikonomiks), akiteckicho, injiniarin, dgz. Nke a metutara ihe a na-akpo ahaotu (rejista). Agumagụ nwekwara ike iputaadi akwukwo obula e biputara ebiputa.

Nkowa kacha daba maobu metuta agumagụ e bu n'uche n'ihe omumu a bu nke huru ya dikaoru ekèrèuchè si n'enyouchè nke mmadụ, ya bụ, ihe ọbụla mmadụ si n'isi ya cheputa, kwuputa n'onu nkiti maobu deputakwa ya n'akwukwo.

NNWALE ONWE

- i. Gini bụ agumagụ?
- ii. Kedu mputa di iche iche agumagụ nwere ike inwegasi?
- iii. Olee nkowa kacha daba maobu metuta agumagụ e bu n'uche n'ihe omumu a?

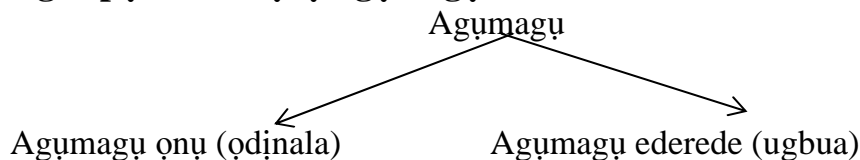
3.2 Nkenụdị Agụmagu

Dịka anyị mụrụla maka ụdị agụmagu anyị bụ n'obi n'ihe ọmụmụ a, anyị ga-agazi n'ihu kọwaa nkewa agụmagu Igbo dika o si gbasata ihe ọmụmụ anyị a. N'ihe ọmụmụ a, ihe anyị ga-ewe dika agụmagu abụghị naanị ndị ahụ malitere ndụ ha n'ụdị ederede n'etiti ndị maara akwụkwọkama anyị nabatakwarara agụmagu ndị ọzọ niile e si n'ọnụ nkịtị eziputa. Ihe nke a pụtara bụ na e kewara agụmagu ụzọ abụọ: (i) agụmagu ọnụ na (ii) agụmagu ederede. Ya bụ, e nwere agụmagu ọnụ, nwekwaa agụmagu ederede. Aha ọzọ e jiri mara agụmagu ọnụ bụ *agụmagu ọdinala*. Mana n'ezie, ọ bụrụ na e lebamie anya na aha abụọ a, a ga-achọputa na 'agụmagu ọnụ' na 'agụmagu ọdinala' apụtachaghị otu ihe kpomkwem n'ihi na e nwekwara ike ịgụnye iheniile e dere ede n'ọdinala n̄dị dika agụmagu ọdinala ha. N'aka nke ọzọ, e nwekwara ike ịkpọ agụmagu ederede *agụmagu ugbo a*.

NNWALE ONWE

- i. Mee nkenụdị agụmagu
- ii. Ọ bụ ihe niile dī n'ụdī ederede ka a ga-akpọ agụmagu?

3.3 Ngosiputa Nkenụdị Agụmagu n'Eserese

NNWALE ONWE

Gosi n'ụdị eserese etu i nwere ike isi eme nkenụdị agụmagu

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kọwaputala mpụtàrà dī iche iche 'agụmagu' nwere ike inwe nakwa nkenụdī ya, site n'ihe a kọwara, ihe a ga-akpọ agụmagu abụghị naanị ihe e deturu edetu, ya bụ, nke malitere na ndetu ya n'akwụkwọ n'etiti ndī maara akwụkwọ. Kama agụmagu chikọtara ụzọ niile ndī Igbo si egosiputa omenala ha nke na-aputakarī ihe n'ụdī akụkọ, ejije na abụ.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, a kọwara na mpụtàrà kacha daba maobu metuta agụmagu e bu n'uche n'ihe ọmụmụ a bụ nke hụrụ ya dika edemedede niile nke otu

oge, obodo, dgz. tumadi ndi ahụ bu ọrụ ekèrèuchè si n'enyouchè nke mmadu, ya bu, ihe ọbụla mmadu si n'isi ya cheputa, kwuputa n'ọrụ nkịtị maọbụ deputakwa ya n'akwukwo, ma e dere ya na Bekee ma e dere ya n'Igbo n'udi abụ, iduuazi maọbụ ejije. A biazie kowaa na agumagu di uzọ abuo: nke onu maobu odinala na nke ederede maobu nke ugbua.

6.0 IHE OMUME

1. Nye nkowa di iche iche i maara gbasara ihe agumagu putara na nkowa nke kacha daba n' ihe omumu a.
2. Olee etu i nwere ike isi ekewa agumagu?
3. N'uche gi o dabara iwere agumagu onu na agumagu odinala dika otu ihe?

7.0 NRUTA/ANGUMI

Ugonna, N. (1980). *Abu Na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntala Agumagu Igbo*.

Ikeokwu, E.S. and Onyejekwe, M.C, (2004). *Mmalite Omumu na Nghota Ejije Igbo*, Enugu: CIDJAP Press.

YUNIT 2 GINI BU AGUMAGU ONU IGBO? NDINA

NDINA

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Ihe Agumagu onu putara
 - 3.2 Gini bu Agumagu onu Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nruwaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 1, a kwara ihe bu agumagu na uzọ olee e kewara ya. Na yunit a, a ga-elebami anya n'ihe bu agumagu onu na nke kacha gbasaa anyi n'ihe omumua-agumagu onu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kwaputa ihe bu agumagu onu
- kwuo ma ndi Igbo ha nwere agumagu onu
- kwuo udi agumagu onu ndi Igbo nwere
- nye nkwa doru anya maka agumagu onu (odinala) Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ihe Agumagu Onu (Oral Literature) Putara

Ihe omumu agumagu onu (oral literature) abuchaghi ihe terela aka n'ebe ndi mmadu ihe gbasara agumagu ederede marala ahụ no. N'ih i nke a, ufodu ndi mmadu enyela aha di iche iche iji kwaa agumagu e detughi edetu. Ufodu aha maobu akpomakpo ndi a bu: 'folklore', 'unwritten literature', 'popular literature', 'folk literature', maobukwanu 'primitive literature' (Lusweti, 1984:1). Aha ndi a niile na-arutu aka na n'ebe ufodu mmadu no, e nwebeghi nkwekorita na nkwa ihe omumu a. Anyi lee anya n'akpomakpo ndi a, o siri ike inabata ufodu ha dika aha kwesiri ekwesiri iji kwaa agumagu onu. Iji maa atu, o buru na anyi ji 'unwritten literature' na-akwa agumagu onu (oral literature), o putara na ozugbo e deturu ya edetu, o bughizi agumagu onu kama nke ederede. Ndi na-eji 'folk literature' akwa ya na-ekwu na obu n'ih i na agumagu onu bu ihe ndi mmadu cheputara, chikotakwa, mana o rara ahụ igosiputa etu

mmadụ niile siri gbakọta aka cheputa otu abụ maọbụ otu akụkọ. Ọ bụ eziokwu na agụmagụ ọnụ na-esi n'omenala obodo aputa ma ọ na-abụ ọrụ ekèrèuchè sitere n'enyouché otu nwoke maọbụ nwaanyi. N'obodo ọbụla a na-enwe ụfọdụ mmadụ nwere onyinye puru iche n'igụ abụ ọnụ, maọbụ ikọ akụkọ. Ndị dị etu a na-egosiputa ekereuche gbara elu n'ihe ha na-eme. Oma mbem Lofo Chinyereude bụ ezigbo omumaatu.

Anyị agaghị anabatakwa iwere 'primitive literature' akọwa agụmagụ ọnụ n'ihia na okwu a bụ 'primitive' bụ okwu nledaanya nke putara ndị emepghị emepe. Agụmagụ ọnụ aputaghị nkà ndị emepghị emepe kama ọ bụ ihe ndị mmadụ na-eme mgbe ọbụla na ebe ọbụla, ma n'obodo mepere emepe ma obodo emepghị emepe. Mana, n'agbanyeghị nkọwa maọbụ akpomakpo ndị a anyị hụrula, otutu mmadụ ekwekoritala na a ga na-eji 'oral literature' akpokota ụdiri ọrụ nkà dị iche iche dika nkomirikọ, abụ, akomakọ (ifo), agwugwa, ilu, dgz.

'Oral' putara ihe a na-ekwuputa n'ọnụ nkịti - èkwùrùnòñ - mana ugbua mgbe anyị na-ekwu maka 'oral literature' anyị na-agụnye ndị ahụ e deturula edetu bụ ndị a na-ekwuputa na mbụ site n'ọnụ nkịti. Ya bụ, ndị malitere ndụ ha dika ihe a na-ekwuputa n'ọnụ nkịti.

Udị agụmagụ ọnụ ọbụla e nwere n'obodo ọbụla, dika ilu maọbụ abụ, na-anabata, otu mgbe maọbụ mgbe ọzọ, nkwado mba ahụ o si ya puta maọbụ malite. Nkwado a metutara ụdị e si na-egosiputa ya bụ abụ maọbụ ejije. N'ezikwu, agụmagụ ọnụ ọbụla, maọbụ abụ maọbụ ifo maọbụ ejije nwere ụzọ e si egosi ya nke na-adikebe iche site n'otu obodo ruo n'obodo ọzọ.

Agụmagụ ọnụ bụ ekwurunonu. Ọ bụ agụmagụ e detughị edetu. Nke a putara na a na-echeputa ya n'isi, na-ekwuputa ya so n'ọnụ nkịti.

NNWALE ONWE

- i. Kedu aha dị iche iche ndị mmadụ nyerela iji kowaa agụmagụ ọnụ?
- ii. Kowadaa nghota maọbụ mpụtàrà aha ndị ahụ i kpoputara na i nwere.
- iii. Gini bụ agụmagụ ọnụ?
- iv. Ihe a ga-akpo agụmagụ ọnụ ("oral literature") ugbua ọ bụ sooso ihe a na- ekwuputa n'ọnụ nkịti?

3.2 Gini bụ Agụmagụ Ọnụ Igbo?

Mgbe a na-aju, ihe bụ agụmagụ ọnụ, ihe ọzọ a ga-ebukwa n'obi bụ ajuju otutu ndị ocha na-aju bụ nke ha na-aju si ma ndị Igbo ha nwere agụmagụ? N'ezie n'ezie ihe butere ajuju a bụ na etu agụmagụ ndị ocha

siri dị abughị etu ha hụrụ agụmagụ ndị Igbo siri dị. Ọ bụ nke a mere ọtụtụ n'ime ha jiri kwuo na ndị Igbo e nweghi agụmagụ, ọkachasi ejije. N'ịza ajujụ a bụ isi a hụrụ kwaba okpu na yunita, anyị na-ekwusi ike si na ndị Igbo nwere agụmagụ ha nke tozuru etozu ma kwurụ onwe ya tupu ndị ocha awuchie. Agụmagụ ndị Igbo tupu ọbịbia ndị ocha bụ agụmagụ anyị na-arugara aka dika agụmagụ ọdinala. A ga-echetakwa na ọ bụ ka ndị ocha na ndị ụka biachara ka ndị Igbo jiri mụta ka e si ede ihe n'akwukwo, ma bidozie mgbe ahụ dewezie agụmagụ ha ede nke buteziri agụmagụ ederede.

N'ihe ọmụmụ a, dika anyị kwuru, nke anyị ga-eleba anya bụ agụmagụ ọnụ.

Agụmagụ ọnụ bụ agụmagụ ndị Igbo nwere tupu ndị ocha abata n'ala Igbo. Agụmagụ ọnụ Igbo bidoro n'oge terela nnukwu anya. Ya bụ, agụmagụ Igbo dị ọkpọtòròkpụ. Ọ dighị onye nwere ike ikowa oge agụmagụ Igbo bidoro. Anyị enweghikwa ike isi na ọ bụ onye a maọbụ onye ọzọ malitere agụmagụ ọnụ Igbo. Ihe anyị nwere ike isi bụ na agụmagụ Igbo bidoro mgbe Igbo bidoro. Ọ na-si n'aka fere n'aka. Agụmagụ ederede, n'aka nke ọzọ, malitere site mgbe ndị ocha batachara n'ala anyị webata edemedede.

Ebe ọ bụ na agụmagụ ọdinala na-esi n'aka otu ọgbọ ruo n'ọgbọ ọzọ, ọgbọ ọbụla na-enye aka n'akwalite ntolite na ọganihu agụmagụ ọnụ obodo ha. Ọgbọ ọbụla nwere ihe mere n'oge nke ya nke o si na ya webata n'agụmagụ ọdinala. Ọ bụ nke a na-akowa ihe mere na otu akukọ ji enwe akorakọ dị iche iche n'otu obodo maọbụ agburu. Ebe e lekwasara ọhaobodo anya dika onwee agụmagụ ọdinala, a na-elekwasara ọgụ egwu ọbụla maọbụ ọkọ akukọ ọbụla anya dika onye nkowaputa ọ bughị dika onwee. Mana n'agbanyeghi nke a, ọhaobodo nwere olileanya na onye dị etu a ga-enwe akankà ya nke ga-adị iche n'ebe nke ndị ọzọ dị.

N'ihia na e deghị agụmagụ ọdinala ede oge e cheputara ya, ọ na-enwe mgbanwe. A na-enwe ntinye maọbụ mwepu n'ebe ụfọdụ. Ọ buchaghị etu akukọ ifo, ilu, akpaalaokwu, na ụfọdụ ngalaba ndị a dị na mbụ ka ha dị taa. N'aka nke ọzọ, ihe niile e tinyere n'agụmagụ ọdinala na-aputa ihe, ụda, ngwa egwu a kuru akụ, ikitiukwu a zoro n'ala, mkpu e tiri eti, mkporohihi e gburu egbu, ọchị a chirị achị, dgz, ha niile putachara ihe. Ha a choghi nkowa maka e ji anya ekiri ihe a na-eme ma were ntị na-anuru ihe a na-ekwu.

Agụmagụ ọdinala, dika nke e dere ede bụ ọrụ nkà puru iche. Ọ bụ nsiterenechiche. Ọ bụ ihe a noduru ala chee cheputa ma meputa n'uzo puru iche iji weta nkamma n'ebe ndị nkiri nọ, ma sikwazie n'uzo egwuregwu kwalite omenala ndị nwe agụmagụ ọnụ ahụ. Omee agụmagụ

ọdinala na ndị nkiri na-emekọrịta ma emereme na-aga n'ihu. Ọ dighị ka agụmagụ ederere ebe onye na-agụ ya enweghị ike isonye n'ihe a na-eme. N'agụmagụ ọdinala ndị nkiri na-esonye na-emereme. Ha na-eme nke a site n'ịkụ aka, itu ego, ịgba egwu, itu aha, nakwa ụzọ ndị ọzọ.

Agụmagụ ọdinala Igbo bụ otu ụzọ n'omenala ndị. Tupu e meputa igwe na-ebi akwụkwọ, ọhaobodo dị iche iche gbaliri ichekwawa njirimara ha site n'iji okwu ọnu, hanye omenala ha n'aka ụmụ ụmụ ha. N'agbanyeghị na e nweela igwè e ji ebiputa akwụkwọ ugbua, agụmagụ ọdinala na mbà Afirika ka na-agakwa n'ihu ebe ọ dị ukwu. Ọtụtụ ihe kpara nke a. Nke mbụ, e nweghị ike ikpọkọlọtacha ụdị agụmagụ a. Ọzọ e nweghị ike ibiputacha ha niile n'akwụkwọ. A maghị agụ na amaghị ede ka ji ndị ojii aka. Ọ bụ naanị site n'ọnu nkịtị ka ndị okenye nọ n'ime obodo nwere ike isi nyefee n'aka ndị na-etolite etolite omenala ha, nkwenye ha na nhurupụwa ha na olileanya ha.

N'agbanyeghị ihe niile a anyị maara banyere agụmagụ ọdinala Igbo, ụfọdụ mmadu, tumadi ndị izizi mụrụ ihe gbasara ndị Igbo, kọwara na ndị Igbo enweghị agụmagụ. N'uche ndị dị etu a, agụmagụ ọbụla e degghị ede abughị agụmagụ. Nke a mere ha ji chee na ebe e detughị agụmagụ Igbo n'akwụkwọ, ndị Igbo enweghị agụmagụ. Nke a abughieziokwu. Iwere agụmagụ dika naanị ihe ndị e deputara edeputa adabaghị. Ma ihe ndị dị etu a chefuru bụ na e nwere ụfọdụ agụmagụ mba ndị ọzọ bidoro n'agụmagụ ọnu. Iji maa atụ, ihe dika Iliad na-ewu ewu abughị agụmagụ ederere kama nke Homer, onye Griis, cheputara n'isi ya ma kwuputa ya n'ọnu. Ihe anyị na-arutụ aka ebe a bụ na agụmagụ nwere ike ịbụ ihe e deturu n'akwụkwọ - ndị malitere site na ndetu han'akwụkwọ - maọbụ ọ bụrụ nke ọnu. Ya bụ, dika anyị kwuru na mgbago, e nwere agụmagụ ọnu, nwekwaa agụmagụ ederere.

Dika anyị ruturula, ihe anyị ga-ewe dika agụmagụ abughị naanị ndị ahụ malitere ndụ ha n'ụdị ederere n'etiti ndị maara akwụkwọ. Nchikọta ọrụ ñkà niile dị elu si n'ekereuche ndị ọkwañkà nke ekwuputara n'ọnu n'etiti ndị amaghị akwụkwọ bụkwa agụmagụ - agụmagụ ọnu. Ọrụ ñkà ndị a (agụmagụ) bụ ndị ahụ ọkwañkà (ọkpọabụ, ọkọakụkọ, omeejije ọdinala) (òmenkà) cheputara n'isi, chebe ha na mmụọ ya ma kwuputakwa ha n'ọnu nkịtị dika uri, mbem, ngugọ, dgz. Ha bụ ọrụ nka na-eweputa nkamma. Ekereuche na-agba elu na ha. E nwere ike ibiputakwa ha n'akwụkwọ, guokwa ha mgbe ọkwañkà anoghị nga ahu. N'ihu ya, e tosirị ikpọ ha agụmagụ. Dika a juru na mgbago ma ndị Igbo ha nwere agụmagụ, anyị ga-asị na ndị Igbo, dika ndị mba ọzọ e nwere n'ụwa, nwere agụmagụ nke ha.

NNWALE ONWE

- i. (a) I ga-asị na ndị Igbo nwere agụmagụ ọnu?

- ii. (b) Kedu ụzọ ị ga-esi kọwaa agụmagụ ọnụ Igbo ma ọ bụrụ na e nwere?
- iii. Kọwaa ihe ị ghọtara n'okwu ndịa: “ọrụ ñkà” na “ekereuche” ma a na-ekwu maka agụmagụ ọnụ Igbo.
- iv. “Iwere agụmagụ dika naanị ihe ndị e deturu edetu adabaghị.”
Kwuo ihe i chere maka ekwumekwu a.

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kọwadara aha dị iche iche ndị mmadụ nyerela iji kọwaa “agụmagụ ọnụ” nakwa nghọta maọbụ mpụtàrà aha ndị ahụ. A kọwakwara ihe bụ agụmagụ ọnụ; kwuo na ndị Igbo nwere agụmagụ ọnụ, nweekwa nke ederede. E mekwara ka o doo anya na ihe a ga-akpọ agụmagụ ọnụ abughị sọsọ ihe a na- ekwuputa n'ọnụ nkịtị.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, a kọwara na agụmagụ ọnụ bụ agụmagụ ndị Igbo nwere tupu ndị ọcha abata n'ala Igbo, nke bidoro n'oge terela nnukwu anya; na agụmagụ Igbo dị ọkpọtọọkpụ, a maghị oge o bidoro. E kwuru na, eleghị anya agụmagụ Igbo malitere mgbe ndị Igbo malitere. Agụmagụ ọnụ Igbo bụ agụmagụ e cheputara n'isi, chebe ha na mmụọ ma kwuputakwa ha n'ọnụ, nke ekereuche mmadụ na-agba elu na ya.

6.0 IHE OMUME

1. (a) Nye nkọwa ihe bụ agụmagụ ọnụ.
(b) Kedu aha ndị adabaghị adaba iji akọwa agụmagụ ọnụ?
2. Olee etu i nwere ike isi akọwa agụmagụ ọnụ Igbo?
3. Ọ dabara adaba iwere agụmagụ ọnụ ka naanị nke ahụ a na-ekwuputa n'ọnụ mgbe ọkwañkà nọ ya?

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ Na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Nwadike, Inno Uzoma (1992). *Ntoala Agumagu Igbo*. Ifunanya Publishers Nigeria.

Lusweti, B.M. (1984). *The Hyena and the Rock, A Handbook of Oral Literature for Schools*, London: Macmillan Publishers.

YUNIT 3 ỌNỌDU NA-EWEPỤTA AGỤMAGỤ ỌNỤ IGBO

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
 - 3.1 Ihe a na-eme na ndụ ndị Igbo ha enwee agụmagụ ọnụ
 - 3.2 Ọmụmaatụ ọnọdu ọfọdu Agụmagụ ọnụ Igbo na-agbado ụkwụ
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrụtaaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

Na yunit2, e lebara anyan'aha dị iche iche ndị mmadụ nyerela “agụmagụ ọnụ” nakwa nghọta maọbụ mpụtàrà aha ndị ahụ. A rụturu aka na nkọwa ihe bụ agụmagụ ọnụ nke e chere kacha dabanụ; kwuo na ndị Igbo nwere agụmagụ ọnụ nke malitere n'oge terela anya. Na yunit a, a ga-ekwu maka ọnọdu na-ewepụtagasi agụmagụ ọnụ Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- mara ọnọdu na-ewepụtagasi agụmagụ ọnụ Igbo.
- nye ọmụmaatụ mmemme ndị ahụ na-ewepụta ọnọdu agụmagụ ọnụ Igbo ji agba elu.

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Ihe A na-eme Na Ndụ Ndị Igbo E nwee Agụmagụ Ọnụ

Dịka a kọwara na yunit gara aga, agụmagụ ọnụ bụ ekwurunọnu. Nke a pụtara na ọ bụ sọ n'ọnụ ka a na-ekwu ya mgbe e chepụtara ya n'isi. Mmadụ nwere ike na-aguru onwe ya agụmagụ ọnụ dika igu egwu mgbe ọ na-arụ ọrụ, mgbe ọ na-egwu egwu na mgbe ọ na-ezu ike iji mee onwe ya obiuto. Ndị Igbo, dika anyị maara, bụ ndị na-eme mmemme rinne. Ọtutu mgbe, agụmagụ ọnụ na-eso mmemme ndia aputa, ya bu, ihe na-ewepụtakari agụmagụ ọnụ bụ mmemme maobu emume na ndụ ndị Igbo. Ọtutu ihe na-eme na ndụ ndị Igbo, ma ihe ọnụ maihe iru uju. Ihe ọnụ nwere ike idi n'udiolulu nwaanyi, ikuputa nwa, echichi, egwu onwa; egwu odinala di iche iche a na-enwe n'obodo di iche iche n'ala Igbo nke

nwere ike imetuta oriri na onunu dika oriri ji ohuru. A na-enwekwa oge ofufe maobu okpukperechi odinala, dika efemarusi, achumaja, agomofu; maobu oge iti mmnwu maobu ejije/egwuregwu odinala ndi ozu di iche iche e nwere n'obodo di iche iche, tinyekwara oge iru uju dika akwamozu. Onodu ndia na-eweputa agumagu onu. Okwanka na-agbakwasa ukwu na ha agu uri, ama mbem, ago ngugo. Okwanka ga na-agu egwu ebe ohanaze na-esonye, na-ege nti, agba egwu, aku aka dika onodu ano na ya si di n'ihio bu onodu eweputa ihe o na-ekwu maobu ihe o na-eme.

NNWALE ONWE

- i. O bu agumagu onu niile na-eso mmemme aputa?
- ii. Kwaa ihe nwere ike ime na ndu ndi Igbo e nwee agumagu onu.
- iii. Kwuo mmemme maobu emume nwere ike iweputa agumagu onu n'ala Igbo.

3.2 Omumaatu Onodu Ufodu Agumagu Onu Igbo Na-agbado Ukwu

1. **Alumdi na Nwunye:** Mgbe a na-eme emume alumdi na nwunye n'ala Igbo, a na-agu oji, na-agu egwu, na-agba egwu ma na-emekwa ihe di iche iche na-akwalite agumagu onu obodo ahu. Egwu ndi a bucha omumaatu abu onu Igbo.
2. **Akwamozu:** Mgbe a na-akwa ozu n'obodo, a na-eji egwu olili ozu na egwu akwamozu di iche iche akwanyere onye nwuru anwu ugwu ikpezuru ruuru ya.
3. **Echichi:** Mgbe a na-echi echichi dika omenala ndi ozu ndi Igbo na-eme, a na-agu oji, na-agu ofo, na-eme ejije odinala di iche iche dika iti mmnwu, igba egwu nakwa agumagu onu ndi ozu.
4. **Omumu Nwa:** N'ala Igbo, mgbe nwaanyi muru nwa, otutu egwu nke e ji egosiputa obi anuri na-esochi okwa a mara maka nwa ohuru a muru. Obodo di iche iche n'ala Igbo nwere egwu nwa di iche iche ha ji anabata nwa bjara uwa ma na-enwekwa anuri. Mgbe a na-agu abu onu ndi a, e ji ya ekele Chukwu nyere ha nwa, kelee nwaanyi muru nwa ma kelekwa nwoke maobu di nwaanyi ahu tbara ya ime ahu maka ike o kpara. Mgbe a na-eku nwa, a na-ejikwazi egwu nwa di iche iche emeda nwa ohuru obi iji mee ka o kwusi ibe akwa maobu rahuru.
5. **Oriri Ji Ohuru:** Emume iri ji ohuru bu emume kacha puta ihe n'emume niile ndi Igbo na-eme. O bukwazi otu omenala ndi Igbo niile nwekoro onu. Mgbe a na-eme emume a, a na-eti egwu, na-eti mmnwu di iche iche nke bu ejije, na-agu ofo nke so n'abu onu ma na-emekwa agumagu onu di iche iche dika obodo ahu si cho.

6. Ejije ọ́dinala dị iche iche e nwegasiri n'obodo dị iche iche (Igba mmonwu, ọ̀kòròshà, ọ̀kònkò, oghò, ekeleke, odò, mgbadike, dgz).
7. **Igba Afa:** Ọtutu ihe a na-eme mgbe a na-agba afa bu nke so n'agumagu onu Igbo.
8. **Ichu Aja:** Mgbe a na-achụ aja, dika igba afa, a na-ago ofo, oji, nke ilu na atumatu okwu ndi ozọ dı iche iche na-eso na ya. Ihe ndi a niile bucha agumagu onu.
9. **Igo Ndu:** Mgbe a na-ago ndu, o bu ngugo dı iche iche ka e ji eme ya.
10. **Ichu Nta:** Ndi na-achụ nta n'ala Igbo nwere egwu dı iche iche ha ji achu nta, nke na-esonye agumagu onu. Tupu ha puo jee ichu nta, a na-ago oji maobu ofo nke bukwa agumagu onu. Mgbe a na-achu nta, a na-ama mbem dı iche iche ma na-agukwa egwu onu dı iche iche.
11. **Egwu Onwa:** N'egwu onwa, umuaka na-agu egwu dı iche iche iji kpaa onwe ha obi utu. Ha na-emekwa ejije dı iche iche dika ijije ndi muru ha nakwa ijije ndi okenye ufodu nke na-egosikwa agumagu onu.

Ọ bu onodu niile ndi a na-akpalite emereme agumagu onu n'ala Igbo makana n'oge mmemme maobu emume ndia n'ala Igbo, abu onu (uri, mbem, ngugo) na-agba elu.

NNWALE ONWE

- i. Detuo aha mmemme maobu emume dı iche iche e nwere n'obodo gi
- ii. Nye omumaatu udi egwu maobu abu onu a na-agu n'oge mmemme/emume ndi ahụ ideturu na 1.
- iii. Deputa emume ndi ozọ na-akpalite onodu agumagu odinala ndi ozọ.

a. MMECHI

Na yunit a, a kwara na agumagu onu Igbo na-eso onodu dı iche iche, okachasi mmemme dı iche iche, aputa, nyekwa omumaatu ufodu onodu ndi ahụ a na-eme n'ala Igbo na-eweputa agumagu onu.

5.0 NCHIKOTA

Yunit a kwara na ihe ndi na-eme na ndu ndi Igbo e nwee agumagu onu hiri nne. E mere ka aghota na otutu mgbe, agumagu onu na-eso mmemme ndi dika olulu nwaanyi, echimechi, ime ofufe odinala, ejije odinala dı iche iche, dgz. aputa, ya bu, ihe na-eweputakari agumagu onu

bụ mmemme maọbụ emume na ndụ ndị Igbo. E deputara ọmụmaatụ ihe ndị ọzọ na-ewepụta ọndụ maka agụmagụ ọny Igbo.

6.0 IHE OMUME

1. Detuo ọndụ ise na-ewepụta agụmagụ ọny n'obodo gi
2. Deputa ụdị abụ ọny abụọ ọndụ nke ọbụla i deturu na 1 na-ewepụta.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Ogbalu, F. C. (1981). *Ndụ ndị Igbo*. Onitsha: University Publishig

Nzeako, J. U. T. (1979). *Omenala ndị Igbo*. Lagos: Longman.

Ekwealor, C. C. (1998). *Omenala na Ewumewu Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers.

Ubesie, T. (2006). *Ọdinala ndị Igbo*. Ibadan: University Press.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala Agụmagụ Igbo*. Ifunaya Publishers.

YUNIT 4 NDIICHE AGUMAGU ỌNỤ NA AGUMAGU EDEREDE

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Nkenke Nkwa Agumagu Onu na Agumagu Ederede
 - 3.2 Uzọ Agumagu Onu na Agumagu Ederede si digasi Iche
 - 3.3 Mbamuru Agumagu Onu Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 3, e lebara anya n'ọndu di iche iche na-eweputagasi agumagu onu Igbo, nyegasikwa omumaatu. Na yunit a, a ga-eleba anya n'adimiche agumagu onu na agumagu ederede. Dika anyi ruturu aka na mgbago, ndi Igbo nwereagumagu onu ma nwekwaa agumagu ederede. Ozokwa, anyi ga-elebakwa anya n'orumaobu mbamuru di iche iche agumagu onu nwere.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kwuo ihe buagumagu onu na agumaguederede Igbo
- mara ihe di iche n'agumagu onu na agumagu ederede Igbo
- ghota na agumagu onu Igbo nwere mbamuru di iche iche na ndu ndi Igbo
- nye omumaatu mbamuru di iche icheagumagu onu nwere na ndu ndi Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkenke Nkwa Agumagu Onu na Agumagu Ederede

Dika a kwara na yunit 2, nchikota oru nka niile di elu si n'ekereuche ndi okwanaka, nke ekwuputara n'onu n'etiti ndi amaghi akwukwo, bukwa agumagu - agumagu onu. Ndi a bu oru nka ndi ahụ okpobu, okokuko maobu omejije odinala, chebere na mmuo ya ma kwuputakwa ha n'onu nkiti - ekwurunonu. Agumagu ederede Igbo, n'aka nke ozọ, bukwa oru nka si n'ekereuche mmadu nke echeputara n'isi ma detuo ha n'akwukwo. Anyi nwere ike isi na agumagu ederede bu ndi ahụ

malitere site na ndetu ha n'akwukwo ozugbo odee cheputara ha n'isi. Agumagu Igbo, ma nke onu ma nke ederede, na-ekwu maka ihe na-eme n'uwa, na ndu mmadu, gburugburu mmadu, onwu, ahumiihe mmadu, ezi ihe na ajo ihe, Chukwu Okike na ihe O kere, dgz.

NNWALE ONWE

- i. Nye nkowa agumagu onu na agumagu ederede Igbo.
- ii. Kedu ihe agumagu Igbo na-ekwukari maka ya?

3.2 Uzọ Agumagu Onu na Agumagu Ederede si digasi iche

Ndiche di n'etiti agumagu onu na nke ederede gunyere ndia:

1. Otu ihe agumagu onu ji di iche n'agumagu ederede/agumagu ugbua bu na a na-ekwuputa, na-aguputa nke onu/odinala so n'onu (o bu eziokwu na e nwekwara ike ichikota ya biputa n'akwukwo, dika anyi ga-eleba anya n'odinihu) ebe e dere nke ugbua ede, mana anyi lee anya, anyi ga-ahu na agumagu ederede a na-ewerekwa ihe n'odinala dika agumaguodinala n'onwe ya. Mana ebe agumagu onu di okputorokpu, di egede, nke ederede malitere mgbe mmuta tolitere. Ya bu, mgbe ndi ocha batachara n'ala anyi webata ederede.
2. Mgbase agumagu onu na-abu site n'okwu onu ebe nke ederede na-agbase n'udi ihe e deturu edetu.
3. N'agumagu onu, ndi oleanya na-enye nnukwu aka n'ikwalite ihe a na-eme. Okwanika na ndi oleanya na-anu ihu na ihu. A bia n'ihe dika akomako, iji maa atu, ifo maobu abu, okoo na-eme ka ndi ogenti/oleanya na-esonye nke oma. O nwere ike ibu n'udi egwu okwukwe, egwu okuku maobu nke ogbugba nke o na-ewebata n'akuko ya. Anaghi enwe ndi oleanya/ogenti n'agumagu ederede e wepu ma a na-egosiputa ejije ederede n'elu nkwago; ihe a na-enwekari n'agumagu ederede bu ndi oguu.
4. Ndi oleanya nwere ike itinye onu mgbe okwanika na-eme ngosi maobu na-ekwu okwu. Nke a adighi n'agumagu ederede. Udi mmekorita na-adi n'etiti ndi oleanya na okwanika n'agumagu onu anaghi adi n'agumagu ederede.
5. N'agumagu onu, dika abu, okpobu na-agbado ukwu n'onodu a no na ya (dika onodu akwamozu, echichi, alimdi, dgz.) eweputa ihe o na-ekwu mana n'agumagu ederede, dika iduazi maobu abu, odee nwere ike inoro onwe ya n'ime ulo na-echeputa ihe, na-edetukwa ya n'akwukwo

NNWALE ONWE

Deputa, kowaa uzọ agumagu onu si di iche n'agumagu ederede.

3.3 Mbamuru Agụmagụ Ọnụ Igbo

Agụmagụ ọnụ nwere ọrụ dị iche iche ọ na-arụ ndị Igbo. Ọrụ ndị a nwekwara ike ịbụ nke a ga-elegara anya dika uru agụmagụ ọnụ bara. Ufọdu n'ime ọrụ ndị a agụmagụ ọnụ na-arụ gụnyere:

a. Iji agụmagụ ọnụ eme obiuto

Mbamuru gbara elu agụmagụ ọnụ nwere bụ ime ndị mmadụ obi uto. Nke a na-apụtakarị ihe n'oge mmemme maọbụ emume n'ala Igbo. N'ọnođụ ndị anyị kwuru na mgbago na-ewepụta agụmagụ ọnụ - abụ ọdinala, ejije ọdinala, dgz. - na-enye ọhannaeze obianuri na ojuuafọ nke nwere ike ime ka mmadụ chefu o ihe mgbu na ihe ndị na-ebute iwe, ọnuma na mmekpaahụ dị iche iche a na-esi na mgbaghari ubochi enweta. E wepụ n'ọnođụ mmemme, mmadụ nwekwara ike ọnođụ na-agurụ onwe ya egwu ọdinala iji nwe obianuri. Umaka maọbụ ndị ntorobia nwekwara ike na-agụ egwu n'oge egwu ọnwa, na-ajurita onwe gwamgwamgwam oge ha na-ezu ike maọbụ eji okwu mgbaghari egwu egwu iji me onwe ha obi uto.

b. Iji agụmagụ ọnụ enye otito

N'agụmagụ ọnụ, otito na-agbakwa elu. Iji maa atu, abụ Igbo ọbula na-enwe otito. Dika abụ ikpè maọbụ nkocha, otito so n'otu ụzọ ọkpọbụ si eme ka ezi agwa diri na-aga n'ala Igbo. Nke a gbadoro ukwu na akpuokwu ndị Igbo nke bụ etoo dike na nke o mere o mekwa ọzọ. Nke a putara na ndị Igbo kwenyere na ito mmadụ n'ihe ọma o mere na-eme ka onye ahụ mere ihe ọma ahụ n'aga. Abụ otito na-adị n'udi n'udi – mmadụ ito onwe ya, mmadụ ito ndị ọzọ, maọbụ ndị ọzọ ito mmadụ. N'abụ ọmumu nwa, a na-eto nwaanyi muru nwa, nwa ya na di ya. N'olulu nwaanyi, a na-eto di na nwunye. N' akwamozu, ndị a na-eto bụ ndị bira akwamozu, a na-etokwa onye nwuru anwu dika ọ di n'ufodu abụ di na *Poetic Heritagena Abụ Akwamozu* (p. 45) ebe e toro nwaanyi nwuru anwu.

N'otu aka ahụ, ọ buru abụ mmonwu, mmonwu nwekwara ike ito onwe ya, ndị mmadụ nwekwara ike ito mmonwu, mmonwu nwere ike ito ndị mmadụ. Nke a gbara elu n'Abụ na *Egwuregwu Odinala Igbo* Ugonna, tumadi abụ 44, ebe e ji egbeokwu were too mmu (ihu akwukwo 42 – 47. N'ihu akwukwo 50, e nwere otutu ebe mmu toro onwe ya. N'otu aka ahụ, n'abụ a kporo “Odike” (ihu akwukwo 13-16 n'Abụ na *Egwuregwu Odinala Igbo*) e nwere otutu abụ otito. Na *Mbem Akwamozu* (ihu akwukwo 11 – 12) e nwere otutu abụ otito.

ch. Iji Agụmagu ọ̀nụ akọcha Ajọ Akparamagwa

Ọtụtụ ihe anaghị akwalite ezi mmekọrịta n'etiti mmadụ na ibe ya juputara n'obodo. Iji maa atụ, igbu mmadụ, mmegbu ụmụogbenye, ọchịchọ ụfọdụ ụmụnwaanyị ka nwunye di ghara ịmụta nwa, akpomasị, ekworo, dgz. Ọ di mkpa na obodo ga-akatọ maọbụ kpochapụ ihe ọjọọ ndia, mezie obodo. Ọtụtụ abụ ọ̀nụ Igbo na-abụ abụ nkọcha maọbụ abụ ikpè, iji maa atụ, abụ a kpọrọ “Mgbeke”, “Efèjàdị” (n'Abụ na *Egwuregwu Ọdinala Igbo*, ihuakwukwọ²³ na 40). Ọtụtụ ifo Igbo na-eziputakwa nkọcha n'obodo na-enye ihe ọjọọ na ndị na-eme ha, na-eziputakwa ahụhụ na-adaputakariri ndị na-emebi iwu – ndị ajọ omume, ndị na-emegbu ụmụogbenye, nwunye di na-emegbu nwa enwē nne, na-ezipụ ya njem egwu ka o si na ya nwufuo n'ụzọ, dgz. Onye ajọ omume na-enweta ihe ihere na ịla n'iyi ebe ezi mmadụ na-enwe mmeri, nata ezi ụgwọ ọrụ.

d. Iji Agụmagu ọ̀nụ enye Ndumọdụ

E nwere ndị na-akpachara anya na-emegide mmadụ ibe ha, na-emekwa ihe ọjọọ di iche iche n'obodo, ndị ihe e jiri mara ha bụ umengwu, ịñụ oke mmanya, izu ohi, ịgwọ nsi, dgz. Mgbe ụfọdụ, a na-esi n'agụmagu ọ̀nụ enye ndị di etu a ndumọdụ di iche iche, na-arutụ aka na mkpa ịgba mbọ ọnwē na mmadụ ịbara onwe ya uru di.

Ewepụ ikpè na otito, ụzọ ọzọ ọkpọabụ si eme ka ezi agwa diri na-aga bụ site na ndumọdụ. Na nke a, ọ gaghị akọcha onye ọbụla kama ọ ga-ekwu ihe kwesiri ka mmadụ mee. Ọmụmaatụ ndumọdụ (Hụ *Mbem Akwmozu*, ihu akwukwọ 96 - 97 – “Okwu ndumọdụ ikpeazu”);

Abụ Akwmozu, (ihu akwukwọ. 39, Isi 16, “Ezigbo Nwaanyị Mali Di Ya”).

e. Iji Agụmagu ọ̀nụ Akwalite Mmekọrịta Mmadụ na Ibe Ya

Ọ na-abukari agurụ mmadụ ka ya na ibe ya na-enwe mmekọrịta; ka a hu ya, marakwa ya. Ya ahukwa ndi ọzọ marakwa ha. Emume na mmemme ọdinala Igbo di iche iche na-akwalite udi mmekọrịta a. A na-enwe ya n'abụ ọ̀nụ; n'akukọ ifo, nkọmirikọ na nkọkirikọ. Ejije maọbụ egwuregwu ọdinala dika mmọnwu, oddò, ọkọnkọ, ọkòròsha, ekeleke, ekpe, oghò, mgbàdike, dgz. na-enyekwa ohere inwe mmekọrịta a. Dika anyi maara, akukọ ọ̀nụ na-ewe nsogwanye ndi mmadụ. Nke a na-akwalite mmekọrịta n'etiti ndi mmadụ; ndi mmadụ ana-enwe mmesarañhụ. O na-enye ma ndi okenye ma ndi ntorobia na ụmụaka ohere isonye na mmemme obodo; ụmụaka ana-amuta omenala obodo. Ndi na-emekari ihere ana-amutakwa ikwu okwu n'oha, tinyere otutu ihe mmuta ndi ọzọ e si n'agụmagu ọ̀nụ enweta.

NNWALE ONWE

- i. Tulee uru dị iche iche agụmagụ ọñụ Igbo nwere
- ii. Họrọ otu ejije ọdinala e nwere n'obodo gị, kọwaa etu o si akwalite mmekọrịta oha obodo.

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kọwara na ndị Igbo nwere agụmagụ ọñụ nweekwa agụmagụ ederede, kwuo ihe bụ agụmagụ ọñụ na agụmagụ ederede. Anyị hụkwara na e nwere ọtụtụ ihe dị iche n'etiti agụmagụ ọñụ na agụmagụ ederede. Na yunit a kwa, a tulere mbamuru agụmagụ ọñụ n'ala Igbo. A kọwara na n'oge mmemme maọbụ emume n'ala Igbo -n'ọñodụ ndị ahụ anyị kwuru na mgbago na-ewepụta agụmagụ ọñụ (abụ ọdinala, ejije ọdinala, dgz.) ka uru agụmagụ ọñụ na-eji apụtakarị ihe. A rụturu aka n'uru ole ma ole ndia.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a kuziri na agụmagụ ọñụ bụ ọrụ ñkà ndị ahụ ọkpọabụ, ọkoakọko maọbụ omeejije ọdinala, chebere na mmụọ ya, na-ekwuputa ha n'ọñụ nkịtị. Ha bụ ekwurunonū. Agụmagụ ederede Igbo, n'aka nke ọzọ, bụkwa ọrụ nka si n'ekereuche mmadụ nke echeputara n'isi ma detuo ha n'akwukwọ.

Yunit a lebakwara anya na mbamuru dị iche iche agụmagụ ọñụ nwere n'ala Igbo. Uru ndia na-adị n'ụdị agụmagụ ọñụ ndia na-arụ. A rụturu aka n'ọrụ ya ndị dika inye ọhanaeze obi anurị na ojujuafo nke nwere ike ime ka mmadụ chefuo ihe mgbu na ihe ndị na-ebute iwe, ọñuma na mmekpaahụ dị iche iche; iji enye otito ka ezi akparamagwa dīrī na-aga n'obodo; iji akọcha ajọ akparamagwa ka e benata ajọ ihe; iji enye ndumodụ na iji akwalite mmekọrịta mmadụ na ibe ya n'obodo.

Ihe dīkwazī mkpa bụ na anyị ahula ihe mere agụmagụ ọñụ jiri buru nke ọtụtụ ndị Igbo nwere mmasi na ya. Ihe ndị mere nke a bụ na a na-ahụ ọkwankà na-emeputa ya anya, nke putara na a na-ahụ etu o si gbanwee ihu, gbanwee olu nakwa mmeghari ahụ ndị ọzọ ndị na-eme ka agụmagụ ahụ bamie ndị na-ekiri ya n'uburu. Ndị nkiri n'aka nke ọzọ na-esonyekwa n'ihe a na-eme.

6.0 IHE OMUME

1. Kọwaputa n'uju ihe ị maara bụ ụzọ agụmagụ ọñụ si dị iche n'agụmagụ ederede.
2. Mgbe a na-ekwu na agụmagụ ọñụ nwere ọtụtụ mbamuru na ndụ ndị Igbo, kedụ ihe nke a putara? Were ọmụmaatụ agụmagụ ọñụ dị iche iche na ọrụ ha na-arụ kọwaa nke a nke ọma

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Finnegan, Ruth (1970; 2012). *Oral Literature in Africa*. UK: Open Book Publishers.

Uzochukwu, Sam (1985). *Mbem Akwamozu*. Onitsha: University Pub. Company.

Uzochukwu, Sam (2006) *Abụ Akwamozu*, Uruowulu-Obosi: Pacific Publishers.

Uzochukwu, Sam (2001). *Traditional Funeral Poetry of the Igbo*. Lagos: University of Lagos Press.

Egudu, Romanus na Nwoga, Donatus (1971). *Poetic Heritage: Igbo Traditional Verse*. Enugu: Nwankwo-Ifejika.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ na Egwuregwu Oḍinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria.

Emenanjo, Nolue (1989). *Atumatu Agumagu na Atumatu Okwu*. Ikeja: Longman Nigeria Ltd.

Nwoga, Donatus I. (1981). "The Igbo Poet and Satire." In Abalogu, U. C, Ashiwaju, G. & Amadi-Tshiwala (Eds.). Lagos: *Nigeria Magazine*.

Ikwubuzo, Iwu (1990). "A Literary Analysis of the Igbo Riddles". M.A. Dissertation, University of Lagos.

Ikwubuzo, Iwu (1998). "Myth in Written Igbo literature: A Critical Study". Ph.D. Thesis, University of Lagos.

Ikwubuzo, Iwu (2012) "Stylistic Features of Igbo Riddles". In Makokha, J.K.S., Obiero, O.J. & West-Pavlov, R. (Eds.) *Style in African Literature: Essays on Literary Stylistics and Narrative Styles*. Amsterdam: Rodopi.

Poetic Heritage p. 45.

Abụ Igbo, ihuakwukwo 21 ("Ada Nwaigwe").

Abụ Akwamozu, p. 45, No. 20.

MODUUL 2 NJIRIMARA AGUMAGU ỌNỤ

Yunit 1	Agumagu Ọnụ dika Èchepùtàrànsi/Èkwùrùnọnụ
Yunit2	Mgbadoṅkwu Mmèmmè n'Èkwùrùnọnụ
Yunit 3	Nnyefè/Mgbasà
Yunit 4	Nchịkọta, Ndetù Agumagu Ọnụ na Ihe ntufu di ya

YUNIT 1 AGUMAGU ỌNỤ DIKA ÈCHEPỤTÀRÀ N'ISI NA ÈKWÜRÜNỌNỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
 - 3.1 Njirimara Agumagu Ọnụ Ndi Gbara Elu
 - 3.2 Agumagu Ọnụ dika Èchepùtàrà n'isi
 - 3.3 Agumagu Ọnụ dika Èkwùrùnọnụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na Modul 1, anyi lebara anya n'agumagu n'ozuzugbe, mpùtara ya, agumagu ọnụ Igbo, adimiche di n'etiti agumagu ọnụ na agumagu ederede Igbo, kwuokwa maka mbamuru agumagu ọnụ. Na Modul nke abuo a, anyi ga-eleba anya na njirimara agumagu ọnụ n'uju na ihe ntufu a na-enwe mgbe a chikotara ma detuo ya n'akwukwo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- mata njirimara agumagu ọnụ
- ghota ihe mere e ji asi na agumagu ọnụ bu echeputaaran'isi
- mara na ka a na-echeputa agumagu ọnụ n'isi, a na-ekwuputa ya n'onu nkiti.

3.0 NDINA KPOMKWEM

3.1 Njirimara Agumagu Ọnụ Ndi Gbara Elu

Ọ di njirimara ise gbara *elu* anyi tosirị ibu n'uche mgbe anyi na-atule ihe agumagu ọnụ putara.

1. Tupu e were agumagu onu obula dika ekwurunonu o ga-abu ihe e cheputara, chikota ma kwuputa ya sososo nonu nkiti n'enweghi mgbakwasa ukwu obula n'ederede. (Oral composition) Okpobu nwere ike iwe otutu awa n'iji cheputa n'isi ya ma chikotakwa ihe o ga-egosi n'ohanaeze n'odinuhu.
2. Tupu a kpo maobu were ihe obula dika agumagu onu, ngosi ya (oral performance) ga-agbakwasa okpa na nke onu, o bughederede. Ihe anyi na-ekwu ebe a, bu ihe dika igu uri, ifo ifo maobu igu ngugo.
3. Ihe obula anyi ga-akpo agumagu onu bu ihe obula nnyefe ya maobu mgbasa ya na-esi n'aka efere n'aka n'agbakwasaghi ukwu n'ederede (oral transmission).
4. O nweghi onye a maara nwe agumagu onu. Nke a mere e ji a si na o bu obodo niile nwe agumagu onu (communal ownership).
5. O nwere oge puru iche e ji emekari agumagu onu. Nke a putara na o na-enweriri ihe na-akpalite agumagu onu. O nwere ike buru oge a na-eli ozu, oge a na-eme emumue di iche iche, oge abali maka izu ike maobukwanu oge a na-alu nwaanyi, eku nwa, dgz.

E wezuga njirimara ndi a gbara okpurukpu, nkenudi agumagu onu, ya bu, udiri agumagu onu di iche iche nwegasiri nwere njirimara di iche iche, nweekwa njirimara jikotara ha niileonu nke gunyere na:

1. A na-echeputa agumagu onu n'isi ma na-ekwuputa ya nonu. A na-esi n'odinala onye obula maara eweputakari ihe a na-ekwu.
2. Okwanka ga na-akpo agumagu onu ebe ohanaeze gbakoro ndi mmadu a na-egere
3. Agumagu onu di okputorokpu.
4. O na-agbakwasa ukwu na mmemme odinala - olulu nwaanyi, echichi, akwamozu w.g.
5. Agumagu onu na-adi n'udi ewetaetii. N'agumagu onu, mgbanwo na-adi n'okwu onu. Okwanka nwere ike igbanwo.
6. Okwanka na-eji ihe no ya gburugburu emere nrutaaka maobu isiokwu ihe o na-ekwu. Nke a na-enyere ya aka iwebata ihe ohuru mee ka ihe o na-ekwu na-atu utu ma dabakwa nonodu a no na ya. Okwanka obula nwere udiri puru iche o si na-eweputa nka agumagu ya O na-ahia ahia ihu mmadu abuo si otu uzọ akọ akukọ ha. Onye obula na-ahazi okwu ya etu o si masi ya.
7. Okpobu obula maobu okokuko obula nwere mkpuruokwu maobu nkejiokwu ndi o chikotarala site n'ihe o na-emeriji maobu nutakwanu site nonu ndi ozo. Okpobu obula nwere uzọ o si na-eme ihe ya.
8. Kwunkwukwa nke a na-aputa n'udi mkpuruokwu, nkejiokwu maobukwanu ahiriokwu.
9. Inyefe maobu igbasa abu n'enweghi mgbanwo okwu obula.

10. Ikwalite mmetụtaobi site n'etu ọkpọabụ siri debe olu, nkwasị ikuru ume na ndanusoro ya na-ese elu n'agumagụ ọnu.
11. Ọkpọabụ na-enwe ohere igbanwogharị ihe ọ na-eme dika ndị ogentị siri chọọ ya.
12. Iji ihe a na-ahụ anya emere ngwaọrụ, mmegharịahụ, ejije w.g.
13. Nsogwanye ndị oge ntị na-agba elu n'emereme: Ikwe egwu, igu egwu, igba egwu, ijalite ọgụu mmekọrịta na-adị n'etiti ọgụu na ndiọleanya na-agba elu.

NNWALE ONWE

- i. Kọwaa n'uju njirimara agumagụ ọnu Igbo.
- ii. Site n'igbakwasa ụkwụ n'atụ agumagụ ọnu obodo gị, kọwaa ihe ndị mere emereme ahụ jiri buru nke so n'agumagụ ọnu.

3.2 Agumagụ Ọnu dika Èchepùtàrànisị

Na Modul 1, yunit 2, a kowara agumagụ ọnu dikaọrụ nka ndị ahụ ọkwankà (ọkpọabụ, ọkọakụkọ, omeejije ọdinala) (artiste) cheputara n'isi, chebe ha na mmuọ ya ma kwuputakwa ha n'ọnu nkịtị. Ọ naghị agbado ụkwụ n'ederede; n'isi ka ọ na-echeputa ihe ọ na-ekwu dika ọndụya nọ naya si dị, chikọta na hazikwa ya na mmuọ ya, etu ọ ga-esi ekwuputa ya n'ogbakọ ebe e nwere ndị ogentị. Ya bụ, ncheputa agumagụ ọnu n'isi bu otu njirimara agumagụ ọnu gbara elu.

Ọ dị mkpa irutụ aka ebe a na, agumagụ ederede bukwazi n'isi ka a na-echeputa ya. Ihe echeputaranisị nke agumagụ ọnu jiri dị iche na nke ederede bụ na ọkwankà agumagụ ọnu a naghị anọdu n'ulọ chebe maka ihe ọ ga-ekwu dika odee agumagụ ederede si eweputa oge deputa ihe ọ na-eche, kama emereme ya na-agbadokarị ụkwụ n'ihe na-eme na gburu gburu ya oge ọbụla. Nke a putara na ọtutụ oge emereme ọkwankà ọnu na-adị iche site n'otu ebe ruo ebe ọzọ. Ọ nweghị mgbe ọkwankà ọnu na-emegharị otu ihe ọ mere n'otu mmemme na mmemme ọzọ. Ihe kpatara nke a bụ na anyị ga-echeta na otu ihe anyị kwuru bụ ebe agumagụ ọnu jiri dị iche n'agumagụ ederede bụ na ndị na-ege ntị maọbụ ndị nlenle na ọkwankà ọnu na-anọ ihu na ihu mgbe ọkwankà ọnu na-eme emereme ya. Ihe nke a putara bụ na ha na-esonyekwa n'ihe a na-eme nke ha na-eme site n'ikụ aka, itu ego, itu aha na ụzọ ndị ọzọ. Ọ bụ ọndụ dị etu a mere na okwankà ọnu ji agbali ime ka emereme ya buru nke ga-adabere n'ihe na-eme na gburugburu ya. Ọ na-etokwa ndị na-elele ya, ma jirikwa emereme ya ụfọdu oge kọchaa ihe na-eme na gburugburu ebe ọ na-eme emereme ya ahụ maobukwanụ kuzie ihe.

Ọ bụ nke a mere na mgbe a na-ekwu na-agumagụ ọnu bụ èchepùtàrànisị, ihe a na-arugara aka bụ na ọ bụ ụdị agumagụ a tụtụ anya na ọkwankà ga-abụ mmadụ nwere nkà pụtụ iche n'iji nkà ya ruo ọrụ dị iche iche

n'obodo. N'otutu ebe n'ala Igbo, a na-elegakwara okwankà anya dika onye nchekwaba akukọala obodo. O bu n'akukọala ndi a ka okwankà na-eji enweta ihe ndi o ji akwado emereme ya mgbe o na-emeputa ya n'ihu ndi nlele. O bukwa site n'ihe ndi a meburu n'obodo nke so n'akukọala ha ka o na-agbadokwa ukwu wee na-akuzi ihe.

O buru na anyi lee anya n'ejije odinala dika otu n'ime ngalaba agumagu onu Igbo, a ga-achoputa na ihe ndi mmadu nkiti na-enweghi ike ikwu bu ihe ndi mmonwu na-ekwu n'ala Igbo. Ihe mere nke a bu na a na-ahuta mmonwu dika mmuo nke o bu ha nwere ike itu mmadu, ndi mmadu maobu obodo mmeghie ha n'ihu na-atughu ujo. Ihe ndi a mmonwu na-ekwu ma ha na-eme ejije ha abughi ihe ndi akwadoro akwado kama o bu dika o si kpalite mmuo ahụ na mmuo. Ihe ndi mmonwu ahụ na-ekwukwa bu n'isi ka o si cheputa ma kwuo ya iji kuzie ihe, kpa ndi mmadu obi oma maobu mee ka ndi mmeghie si na mmeghe ha chegharia. O bu ihe onodu niile a mere e ji arugara agumagu onu aka dika echeputaransi.

NNWALE ONWE

Deputa ma kwaa n'uju okpurukpu njirimara agumagu onu ndi mere ya o jiri buru akwaa akwuru.

3.3 Agumagu OnuDika Ekwurunonu

Ncheta ihe mmadu mabu di mkpa n'iweputa agumagu onu ekwurunonu. Oko akuko obula na-echebekari akuko o na-ako na mmuo etu ahụ o siri nuta ya n'onu nna ya. O bu na mmuo ka o na-echebe okwu ndi o ji ako akuko tupu o malite iko. Naani ihe o na-eme bu ikpolite site na mmuo ya emereme djiche iche di n'akuko ahụ n'oge ha dabara maka iji meputa ya. Nke a putara na o na-ekwunwo ihe (akuko) o chebere na mmuo tupuonodu oga-eji meputa eruo.

N'akomako, ichebe ihe na mmuo bu uzọ e si achikota ihe a na-ekwuputa sosos n'onu.

Mana etu o di, e nweghi ike ikowa mgbe, na ebe nke a malitere nakwa onye chikotara akuko a a na-ako site na mmuo. Oko akuko obulana-anutakari ya n'onu onye ozo, chebe ya na mmuo ya ma na-enyefe ya n'aka ndi ozo. O bu nke a mere e ji asi naagumagu onuna-esi n'aka fere n'aka.

NNWALE ONWE

Kwaa n'uju ihe i ghotara n'isi na agumagu onu bu echeputaransi naekwurunonu.

4.0 MMECHI

Anyị ahụla na yunit a na agụmagụ ọñụ nwere ihe ndị e jiri hụba ya ama nke mekwara o jiri dī iche n'agụmagụ ederede. Anyị kọwakwara nke ọma ihe anyị bu n'obi mgbe a na-ekwu na agụmagụ ọñụ bụ èchepụtarànisi nakwa ekwurunonū.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe ọmumụ a, o doola anya na ihe ọbụla ga-adaba n'agụmagụ ọñụ ga-abụ nke echepụtara ma kwuo n'ọñụ. Ọ ga-abụkwa nke e nwere ike isi na obodo niile nwekorọ nke ha na-ejikwa okwu ọñụ esite n'aka ogbo na-eto eto nke ndị ahụ na-eto eto ga-ahafekwa n'aka umụ ha ma ha tolite. Anyị ghotakwara na e nwere oge puru iche e ji emeputa agụmagụ ọñụ, nke putara na a na-enwekari ọñodụ na-akpalite agụmagụ ọñụ. Ihe ọzọ dika mkpa anyị kọwara bụ na agụmagụ ọñụ bụ nke a na-emenwo ugboro ugboro tupu emeputa ya n'ihu ndị nkiri.

6.0 IHE OMUME

N'uche gi nakwa n'okwu nke gi, were ọmumaatu agụmagụ ọñụ dī iche iche kọwaa ihe i ghotara mgbe a na-ekwu na agụmagụ ọñụ bụ èchepụtarànisi.

7.0 NRỤTUAKA/NGỤMI

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala Agụmagụ Igbo*. Ifunaya Publishers.

Nwadike, I. U. (2003). *Agụmagụ Odinala*. Onitsha: Africana First Publishers.

YUNIT 2 MGBADOŪKWŪ MMÈMME N'ÈKWURŪNŌNŪ

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Ncheputa na ntinye ihe oheru (ekerueche onwe) n'oge mmemme
 - 3.2 Agumagu iputa n'onu nkiti n'oge mmemme/emereme (Oral Performance)
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 1, anyi malitere site n'itule njirimara agumagu onu ndi gbara elu, kowaa na o bu ihe e cheputara n'isi, na-ekwuputa ya n'onu. Na yunit a, anyi ga-aga n'ihu n'ilebakwu anyan'etu ekereueche si na-agba elu n'emere maabu ngosi n'onwe ya a na-enwe n'agumagu onu, nakwa etu o si agbado ukwu sooso n'ekwurunonu. Nke a putara na emerema maabu ngosi a na-eme agbadoghi ukwu n'ihe e deturu n'akwukwo. Anyi ga-atule ka okpobu si na-ewebata maabu echeputa ihe oheru di iche iche dika onodu o no na ya si di iche iche.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- mara na ekereueche bu otu ihe di mkpa ekwurunonu ga-enwe tupu a kpo ya na agumagu
- ghota na mmadu aghaghi itinye ekereueche onwe o burugodu na ihe o na-agu bu ihe onye obula no ebe a na-eme mmemme maara
- ghota na mgbadokwu nke a bu ihe e cheputara n'isi, chebe na mmuo kari ihe obula edeturu n'akwukwo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ncheputa na Ntinye Ihe Oheru (Ekerueche onwe) n'Oge Mmemme (Composition-in-performance)

O bughi mgbe obula ka ihe a na-aguputa n'agumagu bu ihe a chikotara site n'ihe e chebere na mmuo. A na-atu anya na mmadu aghaghi itinye

ekèrèuchè ònwe ọ̀ bụ̀rụ̀godu na ihe ọ̀ na-agụ̀ bụ̀ ihe onye ọ̀bụ̀la nọ̀ ebe a na-eme mmemme maara. Ụ̀fọ̀dụ̀ abụ̀, iji maa atụ̀, na-abụ̀kari n'oge maọ̀bụ̀ ọ̀nọ̀dụ̀ mmemme ka a na-echeputa ha. Otu ihe ga-eme ka e wee mmadụ̀ dika onye ọ̀ru nkà̀ bụ̀ inwe ike tinye ihe ọ̀hụ̀rụ̀ o cheputara n'isi mgbe a nọ̀ na mmemme maọ̀bụ̀ eme ngosị̀. Nke a bu otu ụ̀zọ̀ agụ̀magu ọ̀nụ̀ (ekwurunọ̀nụ̀) si apụ̀ta ihe.

Ọ̀nọ̀dụ̀ ọ̀bụ̀la na-eweta ụ̀dị̀ okwu na isiokwu abụ̀ na-enwe. Ọ̀ bughị̀ okwu ọ̀bụ̀la maọ̀bụ̀ isiokwu ọ̀bụ̀la ka a na-eji mgbe mmadụ̀ dī̀ ańaa nọ̀ n'ọ̀gbakọ̀. I ji maa atụ̀, ọ̀ bụ̀rụ̀ na eze na-achī̀ obodo nọ̀dụ̀ n'ọ̀gbakọ̀, ọ̀ gaghī̀ adī̀ mma ma ọ̀kwankà̀ kwuwe okwu ga-eme ka ihere mewe eze ahụ̀ n'ihu ndī̀ ọ̀ na-achī̀. Ọ̀ bụ̀rụ̀godī̀ na ọ̀kwankà̀ ahụ̀ chọ̀rọ̀ itụ̀ eze ahụ̀ mmeghe ya n'ihu, ọ̀ ga-eme ya n'ụ̀zọ̀ ndī̀ ọ̀zọ̀ nọ̀ ebe ahụ̀ enweghi ike ighota ihe ọ̀ na-ekwu ma e wepu eze ahụ̀ mere ihe ahụ̀. Ọ̀ bụ̀ nke a mere anyī̀ jiri kwuo na ọ̀kwankà̀ agụ̀magu ọ̀dinala ga-abụ̀ onye nwere nkà̀ pụ̀rụ̀ iche makana ọ̀tụ̀tụ̀ oge ndī̀ ọ̀ na-eji agụ̀magu ya akocha maọ̀bụ̀ eto na-abụ̀kari ndī̀ ya na ha nọ̀ ihu n'ihu, nke pụ̀tara na ndī̀ ahụ̀ nwere ohere iduzi ya ụ̀zọ̀ ma ọ̀ bụ̀rụ̀ na ihe o kwuru abughī̀ eziokwu banyere ọ̀nọ̀dụ̀ maọ̀bụ̀ onye a na-ekwu maka ya.

Ọ̀kpọ̀abụ̀ na-agbanwokari okwu dika ọ̀nọ̀dụ̀ emereme si dī̀ iche iche nakwa ka ndī̀ nọ̀ ya si di iche iche. N'oge ọ̀bụ̀la e nwere ndī̀ dī̀ iche iche a na-eto, nwekwara ndī̀ a na-akocha. Nke a na-emetuta abụ̀ ahụ̀ ruo na e nwere ike ikwu na ọ̀kpọ̀abụ̀ ọ̀bụ̀la na-akpọ̀ abụ̀ nke ya, na e nweghi ọ̀kpọ̀abụ̀ abụ̀ọ̀ e nwere ike isi na ha na-akpọ̀ otu abụ̀. Ihe anyī̀ na-eche na ọ̀ bụ̀ otu abụ̀ ka ọ̀kpọ̀abụ̀ na-akpọ̀ n'ọ̀nọ̀dụ̀ emereme dī̀ iche iche bụ̀ abụ̀ dī̀ iche iche. N'ọ̀nọ̀dụ̀, ọ̀bụ̀la ọ̀ na-agbanwo okwu ya, na-agbanwokwa isiokwu abụ̀ ya n'agbanyeghi etu o si dī̀ ntakiri. Ọ̀kpọ̀abụ̀ nwere ike iji ihe nọ̀ ya gburugburu emejigha ihe ọ̀ na-ekwu mgbe ọ̀ na-akpọ̀ abụ̀ ya, dika ihe a na-ahụ̀ anya mmadụ̀ meputara eto ya n'oge a na-echi mmadụ̀ echichi maọ̀bụ̀ akwamozu mmadụ̀. Ọ̀zọ̀kwa ọ̀kpọ̀ abụ̀ nwere ike iwere ihe ọ̀ nụtara n'ọ̀nụ̀ onye ọ̀zọ̀ mere ihe n'oge ngosị̀ nke ya mana ọ̀ gatinye ekereuche nke ya. Okwu ha nwere ike ighanwo ma ozi ma na umara dī̀ na ha nwere ike bụ̀rụ̀ otu.

Ọ̀kpọ̀abụ̀ nwekwaziri ike were akukọ̀ ifo a maara amaara, rogharia ya nke na ọ̀ ga-adizi ka abụ̀ ifo, n'udi akukọ̀ ọ̀hụ̀rụ̀, iji wee mee ka ndī̀ na-ege ya nti nwee ezigbo mmasi n'emereme ya. Ọ̀ na-esikwazi n'ihe ọ̀ na-eme kuzie ihe. A ga-echeta na ọ̀tụ̀tụ̀ oge, ebumnobi emereme ọ̀bụ̀la a na-eme n'agụ̀magu ọ̀dinala bụ̀ iji kuzie ihe maọ̀bụ̀ kpaa obi oma. Ọ̀kwankà̀ dika Mike Ejeagha bụ̀ onye nwere nkà̀ dī̀ etu a. Ejeagha na-ewere akukọ̀ ifo doro ewu na ọ̀kukọ̀ anya, rogharia ya ma mee ka ndī̀ na-ege ya nti nwezie ezigbo mmasi n'ihe ọ̀ na-akọ̀. Ọ̀ na-esikwazi n'ụ̀zọ̀ dī̀ etu a kuzie ihe.

NNWALE ONWE

- i. Nye nkowa ihe i ghotara na mmadu itinye ekereuchè onwe mgbe a no na mmemme maobu eme ngosi dika otu uzọ ekwurunonu si aputa ihe.
- ii. Kwuo ihe olena ole i chere okpobu nwere ike iwere gburugburu o no akpo abu etinye ihe ohuru n'abu ya n'oge mmemme.

3.2 Agumagu Iputa n'Onu Nkiti n'Oge Mmemme/Ngosi (Oral Performance)

Mgbe anyi na-ekwu maka mmemme maobu emereme, ihe anyi bu n'uche bu ngosiputa (emume) agumagu onu obula n'oha maobu n'ogbakọ. Mmemme maobu ngosiputa a na-agbado ukwu n'ekwurunonu, ya bu, agumagu iputa n'onu nkiti n'oge mmemme/ngosiputa. Iji maa atu, mgbe okpobu na-akpo abu ya maobu mgbe ofoifo na-efo ifo ya maobu mgbe ogo ngugo na-ago ngugo ya. Emume di mkpa n'agumagu onu nke bu na e wepu ya, anyi agaghi asi na e nwere agumagu onu obula.

O bu n'oge emereme ka olu utọ obububu, isu ude ya, mmeghari ahụ ya na ihu ya na-aputa ihè na-agba elu. Ihe niile ndi a na-eme ka abu ahụ metuta ndi ogenti. Iji maa atu, n'onodu akwamozu, okpobu nwere ike isite n'abu ya mee ka ndi na-eru uju onwu nwee nnukwu ihe mwute maobu nwee obianuri site n'etu o si emeghari ahụ maobu mgbe o na-emeputa emereme ya.

E wepu emereme, ufodu ihe na-eso agumagu onu agaghi aputa ihe, iji maa atu, iji udaolu asusu (dika otu uzọ si ekwuputa echiche ufodu) uda ekwe, nzaghachi ndiokwe uri. O bu ufodu ihe ndi a na-efu ma o buru na ewekota agumagu odinala ma biputa ya n'akwukwo. Emereme na-enyekwa aka ka onye na-eme ngosi na-eji ihe ndi o na-ahu anya, ya bu, ihe ndi di ya gburugburu, emere ngwaru n'emereme ya. Ihe nke a putara bu na mgbe okwankà na-emeputa emereme ya, o buru na o nwee ka onye na-elele ya siri chia ochi n'udi di anaa maobu nodu ala n'uzo na-ekwesighi ekwesi, okwankà maobu omenka onu ga-eji uzọ aghughu wee gwaa onye di etu ahụ ka o mee ihe kwesiri ekwesi. Ihe nka jiri di mkpa bu na mgbe okwankà na-ekwu ihe ndi a, o ga na-elele ihu ndi no ebe ahụ elele ihe o na-eme iji mata mgbe ihu ha gbanwere n'udi iwe maobu ochi. Nke a na-enyere ya aka ka o mata mgbe emereme ya na-adaba n'ihe ndi nkiri chorọ na mgbe o naghị adaba. N'ihia na okpobu na-ele ndi ogenti anya mgbe o na-akpo abu ya, o na-esite na nke a tinyekwu ihe na ndinaya abu ya nakwa akanka ya. Iji maa atu, o na-azaghachi ndiogenti dika ha siri cho; mgbe ufodu kwa o na-ejije nzaghachi ndiogenti. O bughị naani nke a, e nwekwara ike o site n'ejiji mee ka ozi ona-ezi ruo ndi ogenti aka nke oma.

N'oge emereme, ọkpọabụ maọbụ ọkọakụkọ nwere ike imejigha ihe ọ na-ekwu. Imejigha ihe a na-ekwu na-enye aka iweta ojujuafọ n'agụmagụ ọnụ. Ọkpọabụ nwere ike iwebata ihe ọhụrụ n'abụ ochie ya ma na ndị naya ma n'ọdịdị ya. Ya bụ, a na-enwe mgbanwe. Nke a na-enye aka ikpalite mmụọ ndị ogenti.

Ihe ndị ọzọ na-agba elu n'emereme: uduokwu, kwunkwukwa, mwebata ihe ọhụrụ, ntiwanye ụmàrà maọbụ isiokwu ka ọ daba n'ọnọdụ a nọ na ya.

NNWALE ONWE

Kọwaputa nke ọma ka ngosiputa ụdị agụmagụ ọnụ abụọ masiri gi si agbado ụkwụ n'ekwurunọnu n'obodo gi.

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kọwara na ọkwankà itinye ihe ọhụrụ maọbụ ekereuche ọnwè n'oge mmemme maọbụ ngosi bụ otu ụzọ ekwurunọnu dika njirimara agụmagụ ọnụ si agba elu. Na ọ dighi emereme maọbụ ngosi a na-eme agbadoghị ụkwụ n'ihe e deturu n'akwukwọ. Anyi muru na emereme ndi a bu ihe na-agbado ụkwụ n'etu ọkwankà si etinye ihe ọhụrụ kwa mgbe kwa mgbe n'emereme ya, nke mere na emereme ọbụla na-adị iche site n'otu mmemme ruo na mmemme ọzọ.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, e kwuruna emume maọbụ mmemme di mkpa n'agụmagụ ọnụ nke bụ na e wepu ya, anyi agaghị asi na e nwere agụmagụ ọnụ ọbụla. A gakwara n'ihu kọwaa na emereme maọbụ ngosi n'onwe ya a na-enwe n'agụmagụ ọnụ na-agbado ụkwụ n'ekwurunọnu nke putara na emereme maọbụ ngosi a na-eme agbadoghị ụkwụ n'ihe e deturu n'akwukwọ. A ruturu akaọ bụ n'oge emereme ka njirimara agụmagụ ọnụ ụfọdụ dika olu uto ọbụabụ, isu ude ya, mmeghari ahụ ya na etu o si edebe ihu ya na-aputa ihè, na-agba elu. Ihe niile ndi a na-eme ka abụ ahụ na-emetuta ndi ogenti.

E kwukwara na n'ọnọdụ ọbụla ọkpọabụ nọ, o nwere ike na-agbanwo okwu ya, na-agbanwokwa isiokwu abụ ya; nweekwa ike were ihe nọ ya gburugburu ọ na-ahụ anya emejughu ihe ọ na-ekwu mgbe ọ na-akpo abụ ya. Ọzokwa ọkpọabụ nwere ike iwere ihe ọ nụtara n'ọnụ onye ọzọ mere ihe n'oge ngosi nke ya maọbụ nwee ike iwere akụkọ nkiti mmadu koro ha, megharia ya ma meputa ya dika emereme ọhụrụ, mana a na-atu anya na ọ ga-etinye ekereuche nke aka ya. Ya bụ, ọ ga-aburiri onye nwere nkà puru iche nke nwere ike iwere ihe na-eme na gburugburu ya ruo ọrụ iji mee ka emereme ya di iche. Ọ bụ nkà di etu a na-egosi ihe di iche n'etiti

otu ọkwankà na ibe ya. Anyị a ghọtala na iyi mee ka emereme ya buru ihe ndi ogenti maobu ndi nkiri/nlele ga na-enwe mmasi na ya, ọkwankà maobu omenkà onu ga-eji ihe niile na-eme na gburugburu ya mgbe o na-emeputa emereme ya akwara ngworu n'emereme ya. O bu ihe ndi a niile mere ọkwankà onu jiri di iche n'odee agumagu ederede.

6.0 IHE OMUME

1. Nye omumaatu, kwadakwa ihe o putara isi na ngosiputa maobu mmemme agumagu onu na-agbado ukwu n'ekwurunonu.
2. Nye omumaatu ka okpobu siri ziputa ekereuchè onwe n'oge mmemme obula i hurula.
3. Kwaputanke oma ihe bu ngosiputa udi agumagu onu abuo si agbado ukwu n'ekwurunonu n'obodo gi.

7.0 NRUTAKA/NGUMI

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers.

Oraegbunam, C. U. (2018). A Literary Analysis of Mike Ejeagha Folk Ballads, In Iwu Ikwubuzo (Ed.) *Ihafa: A Journal of African Studies*, Department of Linguistics, African and Asian Studies, University of Lagos, Vol. 9, No. 2.

YUNIT 3 NNEFÈ/MGBASÀ AGUMAGU ỌNỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Nnyefè (Mgbasà) Agumagu Ọnụ Igbado Ụkwụ n'Èkwùrùnọnụ (Oral Transmission)
 - 3.2 Mperi Agumagu ọnụ riri
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 2, anyị kọwara na emereme maọbụ ngosi n'onwe ya a na-enwe n'agumagu ọnụ igbado ụkwụ n'ekwurunọnụ bụkwa njirimara agumagu ọnụ. Na yunit a, anyị ga-aga n'ihu ileba anya n'ihe ọzọ gbara elu bụkwa njirimara agumagu ọnụ - nnyefè maọbụ mgbasà ya, na mperi agumagu ọnụ riri.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike:

- ịkọwa etu agumagu ọnụ si agbasà.
- ghọta na mgbasàagumagu ọnụ, dika njirimara ndị ọzọ, na-agbado ụkwụ n'ekwurunọnụ mara mperi agumagu ọnụ riri.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nnyefè (Mgbasà) Agumagu Ọnụ Igbado Ụkwụ n'Èkwùrùnọnụ (Oral Transmission)

Olee etu akụkọ na-esi agbasa site n'otu ndụdụgandụ ruo na ndụdụgandụ ọzọ ghara ịbụ ihe e chefuru echefu? Olee etu abụ na-esi agbasa site n'otu ebe ruo n'ebe ọzọ n'atufughị isiokwu izizi ya na mkpuruokwu ya? Ọ bụ ajuju ndị a ga-eduba anyị n'ihe bụ nnyefè ekwurunọnụ. Nnyefè ekwurunọnụ bụ inyefe maọbụ igbasà agumagu site n'ọnụ nkịtị, ịma atụ, akụkọ, abụ, ilu, gwamgwamgwam, dgz. Ọ na-esi n'aka fere n'aka; nwanwa tote o tokwuru. Nke a na-eme ka mgbanwe dị n'agumagu ọnụ. N'ihia na nnyefè (mgbasà) na-agbado ụkwụ n'èkwùrùnọnụ, e nwere ike inyefe akụkọ maọbụ abụ n'enweghị mgbanwe okwu, na-enyefekwa ụfọdụ akụkọ n'atufughị ndịnsiokwu ha.

Site n'ichebe akukọ maobu abụ ahụ na mmuo, okokukọ maobu okpobu nwere ike igosi ya n'uzo odinala e ji mara ya. Mana n'ihie echetachaghi ihe nke mmuo mmadu, e nwere ike koo otu akukọ maobu guo otu abụ n'uzo di iche iche tufuo mkpurukwu maobu isiokwu di na ya bu abụ maobu akukọ.

Mgbe abụ siri n'aka otu onye banye n'aka onye ozo o na-agbanwekari. E nwere ike iwepu ahiri ochie webata nke ohuru; aha agwa nwekwara ike igbanwo. Ihe si n'abu maobu akukọ ozo nwere ike bata, isiokwu nwekwara ike gbanwo. O buru na udi mgbanwo a diri na-aga ruo afọ olenale n'ihu, mgbanwo batarala na ya ga-ehi nne ruo na onye izizi kpuputara ya bu abụ maobu akukọ nu ya n'onu onye ozo, o gaghi amatakwa na o bu oru aka ya. Udi mgbanwo a na-agba elu karichaa n'abu.

NNWALE ONWE

- i. Gini ka i ghotara mgbe a na-ekwu maka mgbasà agumagu onu Igbo?
- ii. Tulee n'uju ihe niile nwere ike imetuta mgbasà agumagu onu nke nwere ike ibute mgbanwo.

3.2 Mperi Agumagu Onu Riri

Dika anyi hurula etu agumagu onu si agbasa ma ghatakwa na o na-esite n'aka fere aka site n'okwu onu, o bu nke a mere o jiri di mkpa ileba anya n'uzo di iche iche agumagu onu siri rie mperi. Mperi ndi a agumagu onu riri gunyere:

- a. Ebe o bu na edeghi agumagu onu ede, otutu mgbe a na-echefukari otutu n'ime ya. Ihe mere nke a bu na mgbe anyi no n'obodo, otutu egwu maobu emereme na-aga n'ihu nke mere na mgbe emereme ndi a buo ibu, a na-echefukari ndi ochie emerelari.
- b. Ihe ozo di mkpa bu na ebe o bu na o bu okwu onu ka e ji enyefe agumagu onu site n'otu onye ruo n'onye ozo, otutu mgbe a na-eme nke a, o na-enwe mgbanwe. Mgbanwe a na-abata mgbe otu onye akoro akukọ chefuru ufodu ihe n'ime akukọ ahụ, onye ahụ na-etinyekari ufodu ihe maobu wepu ufodu ihe iji mee ka akukọ ahụ toọ uto.

ch. Odidi otutu n'ime agumagu onu efuchaala. Ebe o bu na edeghi agumagu onu ede, odidi otutu n'ime ha efuchaala dika otutu n'ime akukọ ifo anyi nwere aburula ndi odidi ha fucharala. A ga-echeta na otutu akukọ ifo anyi nwere taa abughi etu ndi nna nna anyi ha siri mebe

ha. Ọtutu n'ime ha bu nke ndi uka gbanwere ma mee ka ha nwezie nkuzi ndi uka. Odidi akuko ifo ufodu ndi uka chere na o na-egosiputa nkwenye ikpere arusi bu ndi ha hapuru ka o funahu anyi.

- d. Ebe o bu na edeghi agumagu onu ede, mgbasa otutu n'ime ha anaghi agate aka. Mgbe a na-ekwu maka igate aka, ha anaghi agafekari obodo ebe a na-emeputa agumagu onu di etu a. Ihe kpatara nke a bu na otutu ndi na-emeputa agumagu onu a enweghi ka ha ga-esi noro n'ebe ise n'otu oge. Imirikiti n'ime ha, a naghi apu n'obodo ha n'ihi na ka ha bukwa okwanka, ha narukwazi oru aka di iche iche iji na-enyeju ezinaulo ha afu.
- e. Usoro ebimndu ohuru a na-ebi ugbua na otutu ihe mkpasasianya di n'oge a anaghizi ekwe ka ndi mmadu na-etinye uchu maobu uche n'agumagu onu.

NNWALE ONWE

Deputa ma kwaa uzọ niile agumagu onu siri rie mperi.

4.0 MMECHI

Na yunit a, a kwara ihe bu nnyefe maobu mgbasa agumagu, mgbadokwu naani n'okwu onuna udi mgbanwo nwere ike imetuta ya. O na-esi n'aka fere n'aka; nwanwa tote o tokwuru. Nke a na-eme ka mgbanwe di n'agumagu onu. Anyi mukwara maka mperi agumagu onu riri. A turu anya na etu anyi hurula mperi ndi a, anyi ga-agba mbu dika umuakwukwo Igbo iji gbochie mperi ndi ma zoputakwa agumagu onu n'onodu ojoo o huru onwe ya taa.

5.0 NCHIKOTA

Anyi ghotara nke oma na yunit a na agumagu onu bu nke mgbasa ya na-agbadokari ukwu n'okwu onu. Ihe mere nke a dika anyi siri hu na yunit gara aga bu na ndi Igbo amaghi ka e si ede ihe tupu ndi ocha abia, o bu nke a mere na otutu agumagu ndi Igbo bu ndi mgbasa na nyefe ha site n'aka ruo n'aka bu n'okwu onu ka o gbadoro ukwu. N'ihi nanyefe (mgbasa) a na-agbado ukwu n'ekwurunonu, e nwere ike inyefe akuko maobu abu n'enweghi mgbanwe okwu, na-enyefekwa ufodu akuko n'atufughi ndinisiokwu ha; nweekwa ike nwee mgbanwo nke nwere ike idi n'udi iwepu ahiri ochie webata nke ohuru; n'isiokwu maobu n'aha agwa e ji ako akuko. Ozokwa bu na etu o bu na edeghi agumagu onu ndi a ede, e nwere nsogbu ndi anyi muru na yunit a o nwere. O bu nsogbu ndi a ka anyi legara anya dika mperi agumagu odinala riri.

6.0 IHE OMUME

Dee n'uju ihe niile i maara gbasaramgbasà agumagụ ọnụ Igbo, were ka o si dị n'agumagụ ọnụ obodo gị nye ọmụmaatụ.

7.0 NRỤTUAKA/NGỤMI

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagụ Ọdinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagụ*. Ifunaya Publishers.

Oraegbunam, C. U. (2018). 'LII 251: Introduction to Igbo Oral Literature' (Mkpọlite n'Agumagụ Ọdinala ndị Igbo), [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

YUNIT 4 NCHIKỌTA NA NDETÙ AGUMAGU ỌNỤ N'AKWỤKWỌ: URÙ NA IHE NTUFÙ DỊ YA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
 - 3.1 Urù dī n'ichikọta na idetu Agumagu Ọnụ n'Akwụkwọ
 - 3.2 Ihe Ntufu dī n'ichikọta na idetu Agumagu Ọnụ n'Akwụkwọ
 - 3.3 Ebe a ga-ahụ Ọmụmaatụ Agumagu Ọnụ ndi E deturula n'Akwụkwọ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

Na yunit 3, anyị kwuru na nnyefè maobu mgbasà agumagu ọnụ nke na-agbadokwa ukwu n'ekwurunọnu bụkwa njirimara agumagu ọnụ. Anyị lebakwara anya na mperi agumagu ọnụ riri. Na yunit a, anyị ga-akwara ihe na-eme mgbe a chikọtara, detuo agumagu ọnụ n'akwụkwọ.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enweike:

- ghọta naichikọta na idetuagumagu ọnụ n'akwụkwọ na-enwe ọtụtụ ihe ntufu
- mara akwụkwọ ebe a ga-ahụ agumagu ọnụ e deturu edetu biputa n'akwụkwọ.

3.0 NDINA KPỌM KWEM

3.1 Uru Dī n'Ichikọta na Idetu Agumagu Ọnụ n'Akwụkwọ

Dika anyị kwuru na mbụ, ihe anyị ga-ewe dika agumagu abughị naanị ndi ahụ bidoro ndu ha n'udi ederede n'etiti ndi maara akwukwo. Nchikota oru nkà niile di elu si n'ekereuche ndi okwanka (omenka) nke e kwuputara n'onu n'etiti ndi amaghi akwukwo bụkwa agumagu - agumagu ọnụ. Oru nkà ndi a (agumagu) bu ndi ahụ okwanka (artist) cheputara n'isi, chebe ha na mmuo ya ma kwuputakwa ha n'onu nkiti dika, uri, mbem, ngugo, akuko, dgz. Ha bu oru nkà na-eweputa nkamma. Ekereuche na-agbakwa elu na ha. Taa, n'ih i na ndi Igbo

amalitela ide ihe, e nwere ike ichikoba agumagu onu ndi a ma biputakwa ha n'akwukwo.

O bu ezie na edetuola otutu agumagu onu Igbo n'akwukwo taa mana nke a emeghi ka ha buru agumagu ederede kama ha buzi agumagu onu e deturu edetu. Idetu, biputa agumagu onu n'akwukwo dika otutu mmadu merela n'akwukwo ndi ahụ e deputara n'okpuru, nwere otutu uru di ya dika o di n'agumagu ederede. Nke kacha gba elu bu ichekwawa ya ka o ghara inwu okachasi n'oge ogbara ohuru a otutu mmadu anaghi enwezighi mmasi n'agumagu onu. Ufodu ndi e ji agumagu onu mara – ndi okpobu, omambem, omejije odinala ahapula imeobodo gaa biri n'obodo mepere emepe; ufodu akaala nka, ike agwu ha ebe ufodu burula ndi nwuru anwu. Ma o buru na e sekotara oru nka ha, detuo, biputa n'akwukwo, o ga-anote aka burukwa ihe e nwere ike igu n'uloakwukwo ma o burugodu na onye ahụ nwuo, Ezigbo omumaatu bu mbem Loolo Chinyere Ude, onye Osuhiteukwa, nke Okammuta Sam Uzochukwu chikotara, biputa n'akwukwo. Taa, Loolo Chinyere Ude alaala ala ahudebe, mana oru nka ya nke Uzochukwu biputara dika Mbem Akwamozu nakwa Abu Akwamozu bu akwukwo e ji amu ihe n'uloakwukwo di elu di iche iche.

Ugbu a, o doola anya na e nwere agumagu ederede, nwekwa nke onu - nke a na-ekwuputa so n'onu. Ihe anyi na-arutu aka ebe a bu na ihe anyi ga-ewe dika agumagu nwere ike ibu ihe e deturu n'akwukwo moobu nke onu - nke e kwuru sooso n'onu (ekwurunonu). Ya bu, e nwere agumagu ederede, nweekwa nke onu/odinala. Kama otu ihe anyi ga-ebu n'uche bu na agumagu ederede nwere otutu uzọ o siri kara nke onu mma: (i) Ihe e deturu edetu na-adigide (ii) O na-enye aka ka ndi na-etolite etolite na-agu ya, a ma ya, (iii) O na-enye aka ichebe ihe ahụ e deturu edetu, ya bu, inwe nchekwa otutu oge makana ihe e deturu edetu na-anote aka nke ga-eme ka a na-echeta ya o burugodu na onye maobu ndi dere ya nwuo. Mana anyi agaghi ejiri makana o di otutu uzọ agumagu ederede si kara nke onu mma were agumagu onu dika ihe o dighi ihe o bu.

NNWALE ONWE

Kedu uru digasi n'ichikota, idetu na ibiputa agumagu onu n'akwukwo?

3.2 Ihe Ntufu Di n'Ichikota na Idetu Agumagu Onu n'Akwukwo

N'agumagu onu, dika n'abu, okpobu na-eme ndi mmadu obi uto site n'etu o si eme ihu ya na mmeghari ahụ ya. Udi mmekorita na-adi n'etiti ndi oleanya na okwanka n'agumagu onu anaghi adizi n'agumagu edeturu edetu. O na-egosị otutu ihe na-eme ka ndi oleanya nwee mmasi n'abu o na-akpo. Okpobu nwere ike isi n'otu okwu banye n'ozo.

Na ngosị agụmagu ọnu, olu ọkwanka na ụda ngwaegwu na-agba elu na-ewepụta ndanusoro na-eme ndị oleanya obi uto mana n'agụmagu ọnu edeturu n'akwukwo, ihe ndị a niile adighi ya. O bu n'oge emereme ka olu uto ọbụabụ, isụ ude ya, mmeghari ahụ ya na ihu ya, na ụda ngwa egwu so abụ, na-aputa ihe. N'otu aka ahu, ụdaolu asusu na-egosị mpụtara okwu nwere na-agbakwa elu. E nweghi ike igosị ha mgbe e deturu ihe edetu. N'ihia na a naghị edetu ihe ndia n'akwukwo, o bu ihe ntufu di n'idetu abụ n'akwukwo. O bu nke a mere Ụzochukwu jiri si na naani ihe enweghi ike ideputa n'akwukwo bu emereme di iche iche so agumagu ọnu.

NNWALE ONWE

- i. Kedụ uru ndi di n'ibiputa agumagu ọnu n'akwukwo?
- ii. Nyochaa n'uju, ihe ntufu e nweghi ike ideputa n'akwukwo n'agumagu ọnu.

3.3 Ebe a ga-ahụ Ọmụmaatụ Agumagu Ọnu ndi E Deturula n'Akwukwo

O bu eziokwu n'agumagu ọnu bidoro n'oge ochie, mgbe mmuta na edemede adighi mana a ka nwere agumagu ọnu taa n'agbanyeghi na ederede na mmuta adila.

Taa, e detuola otutu agumagu ọnu n'akwukwo mana nke a emeghi ka ha buru agumagu ederede (agumagu ugbua). Ebe i ga-ahụ ọmụmaatụ agumagu ọnu e deturula n'akwukwo bu na:

Abụ Ọnu/Ọdinala:

- i. *Poetic Heritage* nke R.N. Egudu na D. Nwoga chikotara.
- ii. *Mbem na Egwu Igbo*, nke F.C. Ogbaluchikotara.
- iii. *Abụ na Egwuregwu Ọdinala Igbonke* Nnabuenyi Ugonnachikotara.
- iv. *Mbem Akwamozu* - Sam Uzochukwuchikotara.
- v. *Abụ Akwamozu* - Sam Uzochukwu.
- vi. *Traditional Birth Poetry of the Igbo- Uzochukwu.*
- vii. *Traditional Funeral Poetry of the Igbo- Uzochukwu.*
- viii. *Oral Poetry in Nigeria* – Uchebulam N, Abalogu, Garba Ashiwaju na Regina Amadi-Tshiwala.
- ix. *Okwu Ntuh: A Book of Igbo Riddles (Gwa m Gwa m)* – F.C. Ogbalu (Onitsha: University Publishing Co.).

Ọdiniha Ọdinala (ifo, nkọmirikọ, nkọkirikọ, ukabuilu, nkọnilu):

- i. *Ọmalinze* (akwukwo Ifo) – 'Nolue Emenanjo (ed.)

- ii. *Oka Mgba*(akwukwo Ifo) –John Iroaganachi
- iii. *Mbediogu*(akwukwo Ifo)- F.C. Ogbalu
- iv. *Ukabuilu Igbo* -Emenanjo
- v. *Nza na Obu*- F.C. Ogbalu
- vi. *Nwaada Looolo* (akwukwo Ifo) – Chigozie Nnabuihe
- vii. *Atumatu Agumagu Na Atumatu Okwu*, (akwukwo Agumagu Onu Igbo), nke Emenanjo chikotara.

Ejije/Egwuregwu Odinala

- (i) *Abu na Egwuregwu Odinala Igbo* -Nnabuenyi Ugonna
- (ii) *Mmonwu: A Dramatic Tradition of the Igbo*- Nnabuenyi Ugonna
- (iii) *Igbo Masks* - Onuora Ossie Enekwe

Na a chikotara, detuo na biputa agumagu onu n'akwukwo, o mere ka o ghara ibuzi agumagu onu? O bu eziokwu na ugbua a na-edetu agumagu onu n'akwukwo mana nke a emeghi ya ka o buru nke ugbua.

NNWALE ONWE

Deputa akwukwo niile e biputarala na nkenudi agumagu onu i murula gbasara ha.

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyi muru maka uru di iche iche di n'ideputa agumagu onu n'akwukwo nakwa ihe ntufu di na nchikota na ndetu ya n'akwukwo. Anyi ghotara na uru kachasi n'ideputa agumagu onu n'akwukwo bu maka iji chekwaba ya ma mee ka o ghara ifunahu anyi. Anyi mukwara na e nwere ufodu ihe ndi mere agumagu odinala ihe o bu nke na-efu mgbe edeputara agumagu onu ndi a n'akwukwo. Ihe omumu a kpughekwaranya anyi imata akwukwo ndi e nwere ike ihu agumagu onu Igbo.

5.0 NCHIKOTA

Na yunit a, anyi kwuru na e nwekwara ike idetu, biputa agumagu onu n'akwukwo, rutugasị aka n'uru di iche iche di na ya, nke otu n'ime ha bu ichekwawa ya ka o ghara inwu, okachasi n'oge ogbara ohuru a otutu mmadu anaghi enwezi mmasi n'agumagu onu. N'otu aka ahụ, anyi rutukwara aka n'ihe ndi ahụ na-aputa ihè n'oge ngosi nke anaghiziadi mgbe e deturu agumagu onu edetu n'akwukwo: olu utọ obuabu, isu ude ya, mmeghari ahụ ya na ihu ya, ngwa egwu so ahụ, dgz. Ufodu ihe ndi a na-efu bucha ihe ndi na-eso emereme iji mee ka o buru nke ndi nlele ga na-echeta oge niile. A choputala dika anyi huru na yunit gara aga na e

nwere ọtụtụ mperi agụmagụ ọñụ riri, na ụzọ a ga-esi mee ka mperi ndị a belata bụ site n'ide agụmagụ ọñụ ndị a n'akwụkwọ.

Anyị pịachiri ihe anyị kwuru site n'ime ka o doo anya naọ bụ eziokwu na ugbua a na-edetu agụmagụ ọñụ n'akwụkwọ mana nke a emeghị ya ka ọ bụrụ nke ugbua (nke ederede).

6.0 IHE OMUME

1. I chere na ide ma biputa agụmagụ ọñụ n'akwụkwọ bara uru?
2. O bụrụ na achikọba, deputa ma biputakwa agụmagụ ọñụ n'akwụkwọ, ọ mere ka ọ ghọọ agụmagụ ederede? Were atụ dabara adaba kwado nkọwa gị n'uju.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Ikwubuzo, Iwu (1990). "A Literary Analysis of Igbo the Riddles". M.A. Dissertation, Department of Department of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Uzochukwu, S. (1982). Features of Igbo Oral Poetry. In Ugonna, N. (Ed.), *Igbo: Journal of SPILC*, No.1, Lagos: Department of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Uzochukwu, S. (1985). *Mbem Akwamozu*. Onitsha: University Publishing Co.

Uzochukwu, S. (1992). *Abu Akwamozu*. Uruowulu-Obosi: Pacific Publisher Ltd.

Nwadike, I. U. (2003). *Agụmagụ Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers.

MODUL 3 NKENỤDỊ AGỤMAGỤ ỌNỤ IGBO

- Yunit 1 Abụ Ọnụ
- Yunit 2 Akụkọ/Ọdịnigha Ọdinala
- Yunit 3 Ejije/Egwuregwu Ọdinala

YUNIT 1 ABỤ ỌNỤ

NDINA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 NđinaKpọm kwem
 - 3.1 Ihe bụ Abụ Ọnụ
 - 3.2 Nkenụdị Abụ Ọnụ
 - 3.3 Uru Abụ Ọnụ Bara na Ndu Ndi Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

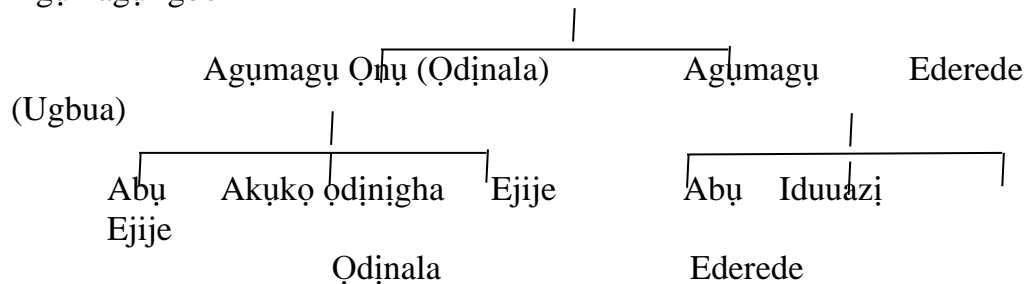
1.0 MKPOLITE

Na Modul 2, anyi lebara anya na njirimaraagumagu onu n’uju na uru na ihe ntufu a na-enwe mgbe a chikotara ma detuo ya n’akwukwo. Na Modul nke a, anyi ga-eleba anya na nkenudị agumagu onu. Uzọ atọ gbara elu e kewara agumagu onu (odinala) Igbo anyi ga-eleba anya bu:

1. Abụ onu/odinala (Poetic verses/oral poetry)
2. Akukọ odinigha Odinala (Traditional Prose Narratives)
3. Ejije/Egwuregwu Odinala (Traditional drama)

Ngosiputa Nkenudị Agumagu Igbo n’Eserese

Agumagu Igbo

Ederede
 (Poetic verse)(Traditional (Traditional
 Prose narratives) Drama)

N'esere a, e gosiri nkenụdiagumagu ọnu naagumagu ederede Igbo. Mana dika anyi kwuru na mbido ihe omumu a, nke anyi na-eleba anya ebe a buagumagu ọnu

Nke obula n'agumagu ọnu ndi a e gosiri n'elu nwekwara nkenudi nke ya. Anyi ga-eleba ha anya n'uju n'otu n'otu, meekwa nkenudi ha.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa ihe bu abụ ọnu
- muta na abụ ọnu otu n'ime nkenụdiagumagu ọnu Igbo
- marakwa uzọ di iche iche ndi okammuta sirila mee nkenudi abụ ọnu n'onwe ya
- kwuo uru abụ ọnu bara na ndu ndi Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ihe bu Abụ Ọnu

Ndi Igbo bu ndi a maara nke oma n'ihe gbasara iweputa abụ n'oge ngosi (emereme) di iche iche ha na-eme na ndu ha. Ngosi a nwere ike ibu ihe dika ofufe, emume ohanaze, akwamozu, ejije odinala nakwa olulu nwaanyi, ya bu, ebe e nwere mmekorita mmadu na ibe ya.

Gini bu abụ ọnu? Ajuju a bu nke a ga-asị tara akpu ma kpo akpo n'osisa. Ihe o jiri di etu ahụ bu na mgbe a na-ekwu maka abụ, o nwere etu di iche iche o si emetuta ndi mmadu n'ahụ. O bukwara maka mmetuta a ndi mmadu nwere banyere abụ mere o jiri hia ahụ inwe otu nkowa a ga-asị chikotara echiche niile banyere abụ. Ihe nke a putara bu na e nwere nkowa di iche iche ndi mmadu nyere banyere abụ. Ufodu kwara abụ dika nkowaputa puru iche mmadu jiri aka ya nye banyere etu ihe siri metuta ya na mmuo. Ndi ozọ sika na abụ bu okwu obula aghaziri nke oma nke nwere ndanusoro nke e ji asusu puru iche eziputa. *Longman Dictionary of Contemporary English* kwara abụ dika nkenke ederede e dokoro n'usoro ahiri na uda nke ji asusu enyoucha eweputa mmetutaobi di omimi, echiche maobu ahumihe mmadu.

Na nkowa nke ya gbasara ihe bu abụ, Ugonna siri na ihe anyi ga-akpo abụ abughi naani ihe e deputara edeputa (abụ ederede), kama obukwa okwu e dokoro kwuputa ya n'onu nkiti. O gara n'ihu kwaa abụ dika okwu di n'ahiri n'ahiri maobu n'ogbara nwere ndanusoro (rhythm) a na-ekwe ekwe, agụ agụ maobu ekwu ekwu" (Ugonna, 1980: xi).

Ihe a na-arutuje aka na nkowa ndi a bu na abu onu Igbo abughi abu e deturu n'akwukwo kama o bu ihe okpobu na-echeputa n'isi ma na-ekwuputa ya n'onu. Ya mere e ji akpo ya ekwurunonu.

NNWALE ONWE

- i. Kowaa abu onu
- ii. Detuo ma guo abu onu Igbo i maara.

3.2 Nkenudi Abu Onu (Classification)

E nwere udidi abu onu abuo a na-ekewa n'uzo nkenudi abuo: (i) Abu ndi nwere ike inoro onwe ha n'agbanweghi agbanwe, ya bu, abu ndi anaghi agbanwe ndina ha mgbe a na-akpoputa ha. Usoro e si akpoputa ha na-abu otu site n'obodo ruo n'obodo. Asusu ha na-abu asusu nka, ya bu asusu puru iche, asusu di elu juputara n'atumatuokwu.

Ndina ha na-abu otu site na mba ruo na mba n'agbanyeghi olundi/oluonye e ji akpoputa ya. A na-akpo ha abu n'ih na ha nwere njirimara niile abu nwere. Omumaatu abu ndi a bu ilu, gwamgwamgwam/agwugwa, ojuonu maobu okwuntabire. (ii) Abu ndi nwere ike inwe mgbanwe na ndina ha. Iji ma atu, abu akwamozu, abu echichi, abu omumu nwa, dgz.

A bia na nkenudi abu onu Igbo, Ufodu ndi okammuta kewara ya n'uzo di ichiiche. N'akwukwo Ogbalu nke o kporo *Mbem na Egwu Igbo*, o kewara ya n'uzo iri. Ha bu: Olulu Nwaanyi, abu omumunwa, abu Iku Nwa, abu Oriri na Onunu, abu Igo Ndu, abu egwu Onwa, Egwu eji ebu Agha, Egwu maka Echichi, Egwu maka Akuko n'Abu, Egwu maka Onwu na Ndu.

Egudu na Nwoga, n'akwukwo nke ha kporo *Poetic Heritage* kewara nke ha uzo asaa. Ha bu ndi a: Abu Otito (Praise Poems), Abu Mkpoku (Invocation Poems), Abu Agomagoo (Incantation Poems), Abu Ogbugba (Dance Poems: Igodo), Abu Ezumike (Relaxation Poems), Abu Ikpe (Satirical Poems) na Abu Ariri/Akwa (Lamentation Poems)

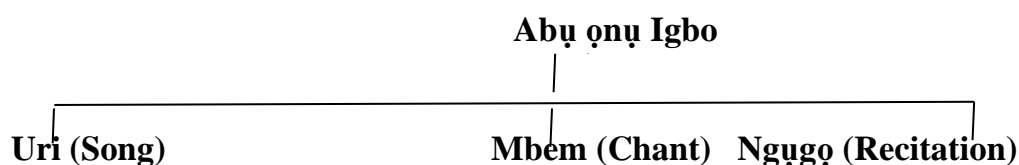
Ugonna n'akwukwo nke ya o kporo *Abu na Egwuregwu Odinala Igbo*, kewakwara nke ya n'uzo ndi a: Abu Ofufe, Abu Ihunanya na Abu Nkocha, Abu Egwuregwu, Abu Ifo, Abu Uro na Abu Nwa, Abu Ilu na Ojuonu

E nwere udi abu itolu di na nkenudi a Ugonna mere. Ebe nkenudi Ogbalu na Egudu na Nwoga mere weputara naani udiri abu (ii) a kowara n'elu, ya bu, abu ndi okwu ha di mgbanwe, nke Ugonna mere weputara bu udi abu di n'udiri (i) nakwa (ii) site n'itinye ojuonu (okwu mgbawaire). Nkenudi ndia niile gbadoro ukwu na ndina, ya bu, ihe abu

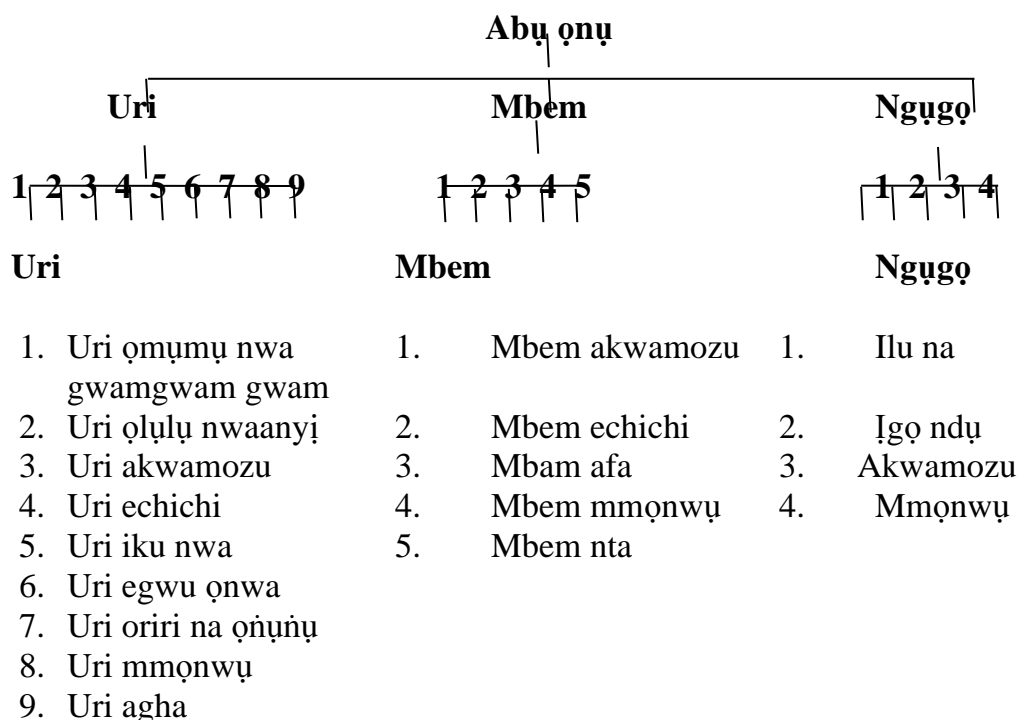
na-ekwu maobu isiokwu ya. E nwegasiri otutu mperi igbado ukwu na ndina eme nkenudi riri.

Mana n'ihhi mperiime nkenudi abu n'uzo ndi a riri, onye okammuta ozo bu Uzochukwu, tuputara uzo ozo e nwere ike isi wee mee nkenudi abu onu Igbo. Uzo nkenudi nke ya di iche na nke ndi okammuta ozo merela. Ya bu, kama igbakwasu ukwu naani n'isiokwu (ndina) wee mee nkenudi nke ya, o gbakwasiri ukwu n'etu abu si aputa okpobu n'onu. O kwara n'abu nwere ike iputa okpobu n'onu n'udi ndi a: Uri (Song), Mbem (Chant) na Ngugo (Recitation)

Ka anyi tlee nke a n'esere a na-esonu:

A bia n'uri, o gara n'ihu kewakwuo ya uzo teghete, kewaa mbem uzo ise, ebe o kewara ngugo uzo ano dika e gosiputara n'esere a:

NNWALE ONWE

Tlee uzo ndi okammuta Igbo sirila mee nkenudi abu onu Igbo

3.3 Uru Abụ Ọnụ Bara na Ndu Ndi Igbo

Abụ ọnụ bara uru n'ihhi na ọ na-arụ ọrụ di iche iche na ndu ndi Igbo. Ọrụ abụ na-adikwari iche site n'otu obodo ruo n'ibe ya, nakwa, site n'otu ọnọdu ruo n'ọnọdu ọzọ. N'otu aka ahụ kwa, ọrụ abụ ọnụ na-ehibekwa isi n'udiri abụ ọ bụ. Iji maa atụ, mbunuche abụ ariri ọnwụ bụ igosiputa mwute. Ihe niile a mụrụ na modul 1, yuniti 5, 3.1-3.5 dika mbamuru agumagu ọnụ buchakwa uru abụ dika otu n'ime nkenudi agumagu ọnụ. Ndi a bụ ọrụ abụ ọnụ ndi ọzọ nkeufodu bukwa ndi a ruturu aka na mbu.

1. E ji ya akuzi ihe: Site n'abụ ọnụ, okpobu na-agbasa ozi di mkpa maka ntolite na odimma obodo. A na-esikwa na ya na-agbasa aguguala na amamihe obodo.
2. E ji ya agbazi mmekorita ohaobodo. E jikwa ya agbazi akparamagwa ndi mmadu. Abụ ikpe maobu nkocha, na nke otito na-enye aka iji emezi ndi na-eme omume ojoo n'obodo.
3. E ji ya akwalite omenala ndi n'ihhi na ndi mmadu na-agba, na-agukwa egwu nnanna ha, omenala ha na-adiri gawa.
4. A na-ejikwa ya eto maobu akocha udi ochichi maobu ndi ochichi e nwere n'obodo. N'ihhi nke a, ọ na-enye aka ime ka e nwee mgbanwo n'ihe gbasara ochichi, na-emekwa ka ochichi di chim.
5. E ji ya eme ndi mmadu obi uto. Abụ ọnụ adighi eme ndi mmadu obi uto abaghi uru obula.
6. Abụ akwa/ariri na abụ ariri ọnwụ na-abu uzọ isi egosiputa mwute, burukwa uzọ e si akasi ndi mmadu nwunahuru obi.
7. E ji abụ agha emesi ndi mmadu obi ike ka ha wee kpaa ike n'agha.
8. Abụ ihunanya na-eji udi asusu na-egosi ihunanya na nkwadowe alimdi.
9. Abụ umuaka bu iji agugu umuaka, mee ka ha rahụ ura.
10. Abụ ofufe buru iji akwalitesi ike okwukwe ndi mmadu n'ofufe ha.

NNWALE ONWE

Nyochaa n'uju uruabụ ọnụ bara n'ala Igbo

4.0 MMECHI

Site n'ihe anyi muru na yunit a, o doola anya na ndi Igbo bu ndi huru abụ n'anya nke ukwu. Otutu ihe ha na-eme bukwa nke ha na-eji abụ di iche iche eziputa. Nke a putara ihe n'udi abụ ọnụ di iche iche ndi Igbo nwere. Anyi hukwara na ọ bughị naani ikpa obi oma ka abụ ndi a na-eme na ndu ndi Igbo, kama na e nwere uru ndi ọzọ di iche iche abụ ọnụ na-arụ na ndu ndi Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

Mgbe a na-ekwu maka abụ ọnụ na ndụ Igbo, ọ bụ ụdị agụmagụ ọnụ kacha pụta ihe na ndụ ndị Igbo maka na ndị Igbo nwere abụ maka ihe niile na-eme na ndụ ha. Ihe ndị Igbo were dika abụ abụghị naanị abụ ndị edere ede maka na mgbe ndị Igbo malitere ndụ ka abụ malitere. Ihe ọbụla a ga-ewe dika abụ n'agụmagụ Igbo ga-aburiri nke di n'ahiri n'ahiri maobu n'ogbara nwere ndanusoro, ma buru nke a na-ekwe ekwe, agụ agụ maobu ekwu ekwe. Anyi hukwara na yunit a, na otutu ndi okammuta e kewaala abụ n'uzo di iche iche mana nkowa nke chikotara ha niile bu nkowa okammuta Uzochukwu nyere bu nke o noro si na abụ ọnụ Igbo niile ga-adabariri n'okpuru; egwu, mbem na ngugo. Anyi hukwaziri uru di iche iche abụ bara na ndu ndi Igbo.

6.0 IHE OMUME

1. Dika onye murula maka abụ ọnụ Igbo, kedu ihe i chere bu nsogbu abụ Igbo nwere n'oge ugbo a?
2. Kowaa ihe ndi i chere bu njirimara abụ Igbo.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Uzochukwu, S. (1982). Features of Igbo Oral Poetry. In Ugonna, N. (Ed.), *Igbo: Journal of SPILC*, No.1, Lagos: Department of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Uzochukwu, S. (1992). *Abụ Akwamozu*. Uruowulu-Obosi: Pacific Publishers.

Ugonna, N. (1980). *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo*. Lagos: Longman Nigeria.

Nwadike, I. U. (1992) *Ntọala Agụmagụ*. Ifunanya Publishers.

YUNIT 2 AKUKO ODINIGHA ODINALA

NDINA

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Nkwa Akuko Odinigha Odinala
 - 3.2 Nkenudi Akuko Odinigha Odinala Igbo
 - 3.2.1 Nkomiriko
 - 3.2.2 Nkokiriko
 - 3.2.3 Ifo
 - 3.2.4 Ukabuilu
 - 3.3 Gini bu Ifo
 - 3.3.1 Njirimara Ifo
 - 3.3.2 Nkenudi Ifo
 - 3.4 Ihe Mmuta di n'Ifo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 1, anyi lebara anya n'abu onu, nkenudi ya na uru o bara na ndu ndi Igbo. Na yuniti a, anyi ga-eleba anya n'akuko odinigha odinala Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kwaa ihe bu akuko odinigha odinala na njirimara ya
- mta na akuko odinigha odinala Igbo bu otu n'ime nkenudi agumagu onu Igbo
- marakwa uzọ di iche iche e nwere ike isi mee nkenudi akuko odinigha odinala Igbo
- kwuo uru akuko odinigha odinala Igbo bara na ndu ndi Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Akuko Odinigha Odinala

Akuko odinala bu akuko di iche iche ndi Igbo ji egosiputa ahumihe na nkwenye ha n'ihe di iche iche. N'oge ochie, ndi Igbo e nweghi uzo agumakwukwo toro ato dika o di ugbo a, o bu akuko odinigha di iche iche ka ha ji wee na-akowaputa nkwenye ha banyere etu otutu ihe siri di

nke ọtụtụ n'ime ha gbadoro ụkwụ n'iji kuzie ihe. Nke a mere na ndị Igbo nwere ụdị akụkọ ọdinala dị iche iche ha ji ezipụta nghọta ha. Akụkọ ọdinala ndị Igbo bụ nke na-agbadokari ụkwụ n'ihe gbasara n'ala mmadụ, n'ala ụmụ mmụọ nakwa n'ala anumanu, dika na nsirihụhụwa ha si di.

3.2 Nkenụdị Akụkọ Ọdiniha Ọdinala

Mgbe anyị na-ekwu maka nkenụdị akụkọ ọdiniha ọdinala Igbo ihe anyị na-arugara aka bụ ụdidi akụkọ di iche iche e nwere. Ihe mere ikuzi nkenụdị ndi a jiri di mkpa bụ na nke ọbula nwere ihe o na-akọ maka ya. Ndiya bụ Ọdiniha Ọdinala Igbo (Igbo Traditional Prose Narratives):

- i. Nkọmirikọ(myths)
- ii. Nkọkiriikọ (legends)
- iii. Ifo (folktales)
- iv. Ụkabuilu (anecdotes)

3.2.1 Nkọmirikọ

Ndi mgbe ochie bụ ndi nwere ekereuche di itunanya. Ndi Griik mgbe ochie bụ omumaatu ndi gosiputara agwara a. Ha lere anya na kpakpando wee hu onyonyoo - ọdum, nnunu, akatamkpo, akpi, dgz. Ha lee anya n'anyanwu wee chee na o bu anyinya igwe na-atu egwu a na-anyafe n'ihu anyanwu ubochi niile. Ha hu amuma si na Zeus, onye na-ezite egbeigwe na-atudasi mkpuru egbeigwe.

Nkọmirikọ na-akowakari gbasara ndu na onwu na ihe odinachi ga. Nkọmirikometutakwara ofufe. Nke a mere e ji ekwu mgbe ufodu na nkọmirikọ di aso. Nkọmirikọ na-arutu aka n'ihe gbasara epumepu uwa, okike eluigwe na uwa na ihe kpatara ihe ufodu ji di etu ha di. Iji maa atu, etu uwa na igwe si buru ihe ndi e kewapuru n'ebe onwe ha di. Ha na-emetuta ihe di nnukwu mkpa dika obibia onwu n'uwa na ihe omimi gasi dika ndorondoro eziihe na ajo ihe, ihè na ochichiri.

Ndi nna nna anyi ha ji nkọmirikọ akowa ihe ọbula taara ha akpu nghota. Iji maa atu, ebe o bu na ha aghotaghi udidi kpakpando na onwa nke oma, ha mewe nkọmirikọ gbasara ha. Nke a mere e ji ahụ na ndi ọbula n'uwa nwere akukọ di iche iche ha ji akowa otutu ihe e nwere n'uwa. E nwere ndi nwere akukọ gbasara ihe e ji nwee oge oyi na oge ekpomooku, ihe mere e ji nwee mmiri maobu ndagwurugwu ebe ufodu. N'onodu enweghi nghota maobu na e nwere obi abuo gbasara otutu ihe, o di mkpa ikowa ihe ndi ahụ. Nke a bu otu uru nkọmirikọ bara n' Afrika. Nkọmirikọ nwere oru di iche iche ha na-aru ebe ọbula a na-akọ ha. Ha na-akuzi ihe, akwalitekwa mmekorita, ha na-akuzi eziakparamagwa na-adokwa ndi mmadu aka na nti gbasara oghom di n'ida iwu oha. E jikwa

akuko nkomirikọ eme ndi mmadu obi uto. Dika akuko ndi ozo o na-abukari na mgbede ka a na-ako ya mgbe ndi mmadu richarala nri.

3.2.2 Nkọkiriọ

Nkọkiriọ bu akuko gbasara emereme merela eme, ndu ndi mmadu birila n'oge etebeghi nnukwu aka. Nkọkiriọ na-akokari maka aguguala ezinaulo, ogbe na obodo. Ndi na-ako akuko a n'onwe ha na-ekwenye na akuko ndi a bu eziokwu maobu na ha bu ihe mere eme na ndu mmadu eziokwu.

Nke a na-emetutakari aguguala. Ha na-akuzi eziakparamagwa dika ifo mana ha na-arutukari aka na ndu mmadu n'ezikwu. Mgbe ufodu nkokiriọ na-enwetụ eziokwu na ya. Ha nwere ike gwa anyi gbasara ndi mmadu birila ndu n'ezikwu maobu gbasara ufodu ihe mere eme n'ezikwu. Mana a na-ako ha, a na-ewebata aromarọ. Na nkokiriọ ufodu, a na-egosị etu mmadu na okammadu siri bikoo. Obodo obula n'Afrika, tinyere Igbo, nwere nkokiriọ gbasara epumepu ha, ndi izizi hibere obodo ha, odogwu di iche iche meriri ihe siri ike iji hu na e hibere obodo ha. N'oge ufodu, a na-abowa ndi odogwu a dika ndi buru ibu puru iche, ndi nwere agwara umumu na okammadu ndi ozo. Mgbe ufodu a na-emebe ndi odogwu a arusi, ya bu, a na-ewere ha ka arusi.

3.2.3 Ifo

Ifo bu akuko odinala a na-akokari kari akuko odinala ndi ozo. Akuko ifo gbasaghi epumepu umuiche odinala na aguguala dika e nwere na nkomirikọ na nkokiriọ. Ha na-ekwukari maka onodu ndi ogenti maara maobukwanu kpoghachi echiche n'ufodu omenala ochie dika udi e si eri ekpe, amu nwa na alu nwaanyi. Mgbe ufodu kwa, njirimara akuko nkomirikọ na nkokiriọ na-abanyekwa n'akuko ifo.

Otutu ihe mmuta gbasara eziomume umuaka na-amuta na-esi n'akuko ifo. Ifo na-ejuputa n'ihe nkuzi. O na-enwekari nkuzi na-eme obi uto, na-egosiputakwa ka mmadu siri merie ihe isiike site n'inwe maobu enweghi enyemaaka okammadu.

Ifo bara otutu uru. E wepu ikuzi ihe, a na-esi na ya aghota gbasara omenala ndi Afrika maka na a na-eji ha egosi udi obibi ndu na nkwenye ndi obodo, okachasi ndi ime obodo. Iji maa atu, akuko ifo Igbo na-eweputagasi ka ndi Igbo si ekpe ezi ikpe, nkwenye ha n'ihe di iche iche, ikikere ha inwe ndidi. A na-enwekari ebe na oge puru iche e ji ako akuko ifo ka o wee baruo ndi na-egenti na mmuo. O na-abukari n'abal mgbe onwa na-etika e ji akokari akuko ifo. O bu ihe e ji eme umuaka obi uto na mgbede mgbe umuaka gbakorọ gbaa okoo gburugburu igere akuko ya. Ike na-agwu otutu umuaka mgbe ha rucharara oru n'ubochi dika

orubiri, ma ihe ndi ozo. Ha richaa nri abali, ha chere ka a kororo ha akuko ifo tupu ha hie ura. Ha nwere ike inoro n'ute a gbasara n'ala maobu n'ala nkiti ebe okoro na-anon n'etiti ha. N'ihia na ike agwugo ufodu umuaka ndi a, okoro na-agba mbo ime ka akuko ya na-ekpo oku, ato utu iji chupu ura n'anya ha. E nwere ike iji ufodu ihe egwu akwalite akuko a mgbe ufodu.

Okoro na-enomikari mmegharialahu agwa di n'akuko ha nakwa emereme e nwere n'afu. Ndiogenti na-esonyekwa n'akuko site n'igu egwu, iku, igba na umu ngwaegwu ndi ozo iji kwalite ejije di n'akuko. Uzo e si amata ka akomako si aga nke oma bu site ka o si emetuta umuaka na-ege ya. A na-atu anya na ha ga-amuta otutu ihe amamihe site n'akuko ndi ahụ, sitekwa n'akuko ndi a mata omenala, odinala na ofufe obodo ha. Okoro na-agba mbo ihu na umuaka na-ege ya nti maka ihe mmuta ndi a juputara n'akuko ya. Kedu ihe okoro nwere ike ime iji kpalite mmuot umuaka tupu o malite akuko ya.

3.2.4 Ukabuilu

Ukabuilu bu ilu e tinyere n'udi nwa nkenke akuko nke e ji akuzi ihe. O na-enwe agwa, nke nwere ike ibu agwa mmadu maobu umuanumanu. A naghia ako ya ka akuko ifo; a na-ewebata ya na mkparitauka dika ilu nkiti. Iji maa atu, "Mbe na Mbgada" N'ukabuilu a, "Mbe kororo Mgbada ka o keere ya na umu anu ndi ozo anu ha gburu. Mgbada juo Mbe ka ya ga-esi kee ya. Mbe si Mgbada mewe uche ya. O buru ya kporo ya(Mgbada) ikere ha oke ubochi ozo, o mara na o ketara nke okere." Na mmechi ukabuilu, a na-ekwukari: "nke a buru ilu buru uka."

NNWALE ONWE

Jiri ezigbo omumaatu kowaa udi akuko odinala niile ndi Igbo nwere.

3.3 Gini bu Ifo?

Ufodu mmadu ghotara ya na 'ifo' bu okwu chikotara udi akuko odinala Igbo ndia niile. Mana dika e gosiri n'elu, ifo bu otu n'ime nkewa e nwere n'agumagu onu (odinala) Igbo. N'ebe a, anyi ga-elebakwu ifo anya n'uju. Ifo bu akuko odinala, akuko onu ndi Igbo na-akororo onwe ha. O na-abukari akuko aroro aro. O na-esi n'aka fere aka maobu nwata tota o tokwuru. Ha na-ako ya iji mee onwe ha obi utu. a na-akokari ya n'oge mgbede.

Ifo bu akuko odinala ndi Igbo na-akororo onwe ha iji mee ka a na-enwe obianuri tumadi mgbe a na-enwe ezumike n'oge mgbede maobu e richaa nri abali. Ifo bu akuko e mewere iji kuziere mmadu, tumadi umuaka ihe.

Ọ bụ akụkọ a rọrọ arọ, y abụ, akụkọ mmadụ cheputara n'isi ya. Ifo bụ akụkọ na-esi n'aka fere n'aka maọbụ ihe anyị ga-akpọ nwanwa tote o tokwuru.

3.3.1 Njirimara Ifo (Features/Characteristics of Ifo Tale)

Ihe ọbụla n'ụwa nwere ihe e ji mara ya. Ihe ndị a na-esonue bụ ihe ndị e ji mara ifo Igbo

- i. Ifo Igbo bụ ekwuru n'ọnụ.
- ii. Ọ bụakụkọ arọrọ arọ.
- iii. Ọtụtụ ihe na-eme n'ifo, dika ihe enweghị ike ime eme na-eme n'ifo.
- iv. Ifo Igbo na-enwe onye ọkọọ akụkọ na ndị ogenti.
- v. A na-enwekarị mgbanwe n'akụkọ ifo maka na ọbụ akụkọ ọnụ mgbanwe a nwere ike bụrụ
 - a) Mgbanwe agwa (change of character) ima atụ “Ọjaadili” (hụ *akwukwo* ifo *Omalinze*) na “Erem Okamgba” (hụ *akwukwo* ifo *Oka Mgba*). A bịa n'akụkọ abụọ a, ha abụọ bụ otu akụkọ ma isiagwa dị na ha dị ichiiche.
 - b) Mgbanwe okwu (change of thought)
 - c) Ala ebe ifo a nọrọ mee na-agbanwekwa
- vi. Asụsụ ifo na-adikarị mfe n'ihị na ọbụ ụmụaka ka ebu n'uche akọ ya bụ akụkọ, n'ihị nke a, ilu na akpalaokwu agaghị adị ya. Ọ bụrụ na ha adị ya, ụmụaka agaghị aghota ifo ahụ, maka n'echiche ha etolitebeghi.

Ọzọkwa, ifo na-enwe asụsụ ifo e ji akọya maka na ọ bụrụ na e were asụsụ dị ntuhị kọ akụkọ ifo, ụmụaka ndị ebu n'uche wee kọọ ya agaghị aghota ya.

- vii. Ifo bụ akụkọ na-akuziri ụmụaka na ndị okenye ihe dika eziomume, ihunanya, obi ebere, anyaukwu adighi mma, dgz.
- viii. Ifo na-enwe mmalite na ngwucha iji mee ka ndị mmadụ gee nti. Ya bụ, ifo na-enwe usoro mmalite na mmechi.

NNWALE ONWE

“Ihe niile dị n'ụwa nwere ihe e jiri mara ya”. I kwenyere na okwu a dabara n'ebe ifo dị? Were atụ dabara kwado nkọwa gi.

3.3.2 Nkenụdị Ifo

Mgbe anyị na-ekwu maka nkenụdị ifo, ihe anyị na-arugara aka bụ ụdidi ifo dị iche iche. Ihe mere ikuzi nkenụdị ndị a jiri dị mkpa bụ na akụkọ ifo niile nwere ihe ọ na-akọ maka ya, nke nwere ike bụrụ maka mmadụ,

anumanu maobu mmuo. O nwekwaziri ike o buru maka mmadu kpara ike n'ala mmadu, ala anumanu nakwa n'ala mmuo dika e nwere n'akuko "Ojaadili". Ugbua, anyi ga-azobanye ukwu na nkenudi ifo ndia iji ghota ebe otutu n'ime ha gbadoro ukwu.

O di uzọ di iche iche e nwereike iji mee nkenudi ifo. Ha bu ndi a:

1. Site n'igbado ukwu na agwa:

- a) E nwere ifo bu maka agwa mmadu na ibe ya,
- b) Agwa umumanu na ibe ha.
- ch) Agwa mmadu na anumanu.
- d) Agwa mmadu na mmuo.
- e) Agwa mmadu, mmuo na umumanu, na
- f) Agwa anumanu na mmuo, dgz.

2. Site n'igbado ukwu n'ala emereme:

- a) E nwere ifo e mere n'ala mmadu,
- b) Ala mmuo,
- ch) Ala umumanu
- d) Ala mmadu na anumanu,
- e) Ala mmadu, ala umumanu na ala mmuo

3. Site n'isiokwu di n'ifo dika:

- a) Ihunanya,
- b) Obi ebere,
- ch) Anyaukwu
- d) Akpomasi
- e) Umengwu
- f) Okeochicho
- g) Amamihe, dgz.

4. Site n'udi akuko etu ifo ahụ di, ya bu udiri ifo dika:

- a) Akuko ekwemekwe, na
- b) Ifo bu naani akuko na okwukwe

5. Site n'etu e siri dee akuko ifo:

- a) E nwere ifo di n'ogbara (Abu ifo) (poem). Nkea na-akowa gbasara ifo bu sosọ abubu/ukweukwe. N'abu ahụ ka akuko ifo ahụ ga-esi pụta. Omumaatu: *Omalinze* ia. 34 "Nwakatimkporo" *Omalinze* ia. 168 "Mkpuru jim m".
- b) E nwere abu so ifo, ifo di n'odinigha (prose). Abu so ifo na-akowa ifo o ga-abu efotu, abutu abu. Omumaatu: *Nza na Obu* ia. 8, *Omalinze* ia 7 "Nnunu Nwooye".

6. Site n'ụdị akụkọ ifo ahụ dị (ụdị akụkọ ọ bu)

- a) Akụkọ nkịtị, ya bu iduu nkịtị. Nke a bu akụkọ na-akọwa maka eze a naghị achi ọchịchị nchigbu. Ọ na-alụ ọtụtụ ụmụnwanyi. Nwa nwoke na-abụ mkpa ya. Ọmụmaatụ: *Ọmalinze* ia 1 “Ọmalinze”, *Nza na Obu*, i.a. 69.
- b) Akụkọ iduu, ya bu iduu kpoo. Iduu kpoo na-akọwa maka ọchịchị eze Bini a na-akpọ iduunọba. Ọ bu eze na-chi ọchịchị nchigbu. Ọ na-emesi ndị ọ na-achi ike na egbukwa ha. O nwere ndị odibo ọ na-akpọ Mgbaraotọ, Ogbungwangwa, Ọraọbara na Afọejuala. Ha ncha nwechara ọrụ ha na-arurụ ya n'obodo. A na-enwe odogwu mmadụ na ya. Onye ahụ ga na-agba eze mgba na-agwa ya n'ọchịchị ya adighi mma. Ọ ga-achọ ụzọ ọ ga-esi gbuo odogwu ahụ site n'izije ya njemegwu ebe ọ ga-anọ nwụ. Mana odogwu ahụ ga-aga njemegwu ahụ lota, ma chiba ndị obodo. Ọmụmaatụ: *Ọmalinze* ia 22 “Enendụ Igboanugo, nwa ka nna ya” *Nza na Obu* ia. 10 “Udeze”, *Nza na Obu* ia 47 “Ndididi na-emeru ihe ụwa”, *Ọmalinze* ia. 75 “Ọjaadili”.
- c) Akụkọ maka okike ụwa (Nkọmịrịkọ). Nke a na-akọwa maka okike ụwa, ọnwụ na ndụ, okike ihe niile ndị ọzọ na-abughị mmadụ mọgbụ anumanu mere. Ọmụmaatụ *Nza na Obu* ia. 5 “Ihe kpatara ụmụnwanyi ejighi agba afuonu”, *Ọmalinze* ia. 200 “Etu ọnwụ siri bịa n'ụwa”, dgz.

NNWALE ONWE

Olee ụzọ dị iche iche e nwere ike igbakwasa ụkwụ eme nkenụdị ifo?

3.4 Ihe Mmụta dị n'Ifo

E wepụ iji ifo mee obi uto nke bu otu n'ime mbunuche e ji akoro anyi akukọ ifo, mbunuche ozọ di oke mkpa buihe akukọ ifo ahụ kuziiri anyi n'ihi na ifo bu otu uzọ odinala ndi Igbo si akuziri umuaka ihe. Mgbe ufodu, a na-eji ifo akuziri ndi okenye ihe. Ihe mmuta juputara n'akukọ ifo Igbo. Mgbe anyi na-ekwu maka ihe mmuta di n'ifo, anyi na-ekwu maka ihe okoo bu n'uche were akoro anyi akukọ ifo ahụ. Ya bu e ji ifo akuzi ihe oma na ihe ojoo, ezi omume na ajo omume. Uru na-esi n'ime eziumume aputa ebe oghom na-esi n'ime ajo omume aputa.

Ọ na-egosikwa anyi ihunanya n'ihi na ọ bu maka umuaka ka e ji akọ ya. Ya bu, a ga-eweputa ihe oma umuaka ga-esi n'akukọ ifo ahụ wee mta. Ihe dika, ọ buru nwata a chorọ ka ọ na-ege nne na nna ya nti, a ga-eweputa akukọ ga-egosi etu nwata nupuru nne na nna ya isi, site n'iga ebe nne na nna ya siri ya agana siri zute onwu n'uzo, dgz.

NNWALE ONWE

Kedụ etu ndị ọkọakụkọ ifo ji ewepụta ihe mmụta dị n'ifo

4.0 MMECHI

Anyị mụrụ maka akụkọ ọdinala n'ụdị doro anya na yunit a. Anyị hụrụ nkọwa akụkọ ọdinala Igbo. Nkuzi anyị na yunit a mepekwarara anya anyị ịghọta ụdị akụkọ ọdinala dị iche iche ndị Igbo nwere. A kuzikwaara anyị na yunit a maka akụkọ ifo dika otu na ngalaba agumagu ọdinala n'uzo pụrụ iche.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, anyị mụrụ ọtụtụ ihe banyere akụkọ ọdinala. Anyị ghọtara na akụkọ ifo Igbo bụ otu n'ime ụdị akụkọ odinigha ọdinala Igbo. Anyị gara n'ihu kọwaa maka 'ifo' n'uzo pụrụ iche site n'ikpotukwa ụkwụ na njirimara nakwa nkenụdị ifo dị iche iche. A ga-echeta na nkenụdị ifo ndị a dika anyị siri mụọ gbadoro ụkwụ n'ihe akụkọ ahụ na-ekwu maka ya maọbụ ihe mebere usoro akụkọ ifo ahụ. Anyị mụkwara maka ihe mmụta ndị si n'ifo apụta.

6.0 IHE OMUME

Deputa akụkọ aha ifo abụọ maka nke ọbụla nkenụdị ifo ndia niile anyị mụrụ banyere ha. Ka ideputasiri ha, nyochaa akụkọ abụọ n'ime ha iji gosiputa etu ha siri daba na nkenụdị ifo e tinyere ha.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Ọdinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

YUNIT 3 EJJE/EGWUREGWU ỌDINALA

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
 - 3.1 Nkọwa Ejije Ọdinala
 - 3.2 Nkenụdị Ejije Ọdinala Igbo
 - 3.3 Njirimara Ejije Ọdinala
 - 3.4 Ọrụ/Uru Ejije Ọdinala
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 2, anyị lebara anya n'akụkọ ọdịnigha ọdinala Igbo, nkenụdị ya, njirimara ya na uru ọ bara na ndụ ndị Igbo. Na yuniti a, anyị ga-eleba anya n'ejije ọdinala Igbo – nkọwa ya, nkenudi ya, njirimara ya na uru ọ bara.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike:

- kọwaa ihe bụ ejije ọdinala
- mụta na ejije ọdinala Igbo bụotu n'ime nkenụdịagụmagụ ọrụ Igbo na njirimara ya
- marakwa ụzọ dị iche iche e nwere ike isi mee nkenụdị akụkọ ọdịnigha ọdinala Igbo
- ghọta mbamuru ejije ọdinala Igbona ndụ ndi Igbo.

3.0 NDINA KPỌM KWEM

3.1 Nkọwa Ejije/Egwuregwu Ọdinala (Traditional Drama)

E si n'okwu Griik bụ *Dran* nweta okwu a bụ ejije nke pụtara 'ime'. Aristotle kọwara ejije dika 'njije nke emereme' (imitation of an action). Site na nkọwa a, Aristotle ahụghị emereme n'onwe ya dika ejije kama dika nnọchianya emereme (imitation of reality and not reality itself, a representation of life). 'Ejije' n'onwe ya bụ okwu e sitere na 'njije' nweta. Etu Aristotle siri kwu, ihe kacha mkpa n'ejije bụ ihe njije. Ọ ga-enweriri ihe a na-ejijema ọbụ ihe a na-enomitupu a kpọọ ihe ọbụla ejije; ihe ahụ a na-enomi nwere ike bụrụ mmadụ, ndụ mmadụ, mmuọ, ihe, ihe

mere n'ụwa, nkọmiriḳo, wdg. N'ih i nke a, njirimara kacha gba elun'ejjebụ nḳomi (mimeosis).

Encyclopaedia Americana kọwara ejije dika “udiri agumagu e bu n'uche ka ndi omeka gosiputa ya. A kowakwara ejije dika “agumagu e mewere maka obom ebe ndi omeka na-eweghara ihe agwa na-eme, gosi emereme a chorọ nwekwaa nkorita. Nkowa ozọ e nyekwara ejije bu: ndi mmadu igosiputa onodu mmadu maka mmadu ndi ozọ.

Ejije odinala bu ejije/egwu di n'ala. Ya bu, o bu egwu di iche iche ndi Igbo nwere a na-egosi n'obom, iro, ama, ogbu, dgz. E nwere egwu umu ntakiri, ya bu, umu ntakiri nwoke maobu nwaanyi. E nwekwara egwu ndi inyom maobu nke nwoke maobu nke nwaanyidika Egedeege, Mkpokiti, Atililogwu na otutu ndi ozọ. E nwekwara nke agwaraogwa ya bu nke nwoke na nwaanyi no na ya.

Ejije/egwu odinalaanaghi adi n'udi ederede nke ndi omenka ga-agu tupu ha bia meputawa ihe ha gutara kama ejije odinala na-agbakwasị ukwu n'ekereuche nke ndi omenka bu nke ha na-akọ n'onu na-eleghi anya n'akwukwo obula. Ejije odinalana-esokari mmemme maobu emume odinaladi iche iche aputa. O bu nke a mere e ji elegara ufodu emereme odinala Igbo anya dika ejije. Ihe ozọ bu na dika ngalaba agumagu odinala ndi ozọ, ejije odinala na-achokari ndi maobu onye omenka na ndi nkiri, iji mee ka o zuo oke. Nke a mere na mgbe a na-emeputa ejije odinala, a na-enwe onye na-eme njije, nke nwere ike buru mmonwu maobukwanu ndi na-agba egwu odinala ma nwekwazie ndi nkiri na-elele ihe onye maobu ndi ahụ na-eme ejije ma na-esonyekwa. Ndi mmadu, ma agadi, ma umuaka na-enwe mmasi ikiri ejije odinala.

Ejije si na njije (imitation). Okwu a bu njije zuru Igbo onu. Ejije bu nḳomi, ihe Aristotle kpọọ “mimesis”. O kwuru na tupu a kpọọ ihe ejije, o ga-enwe ihe nḳomi (element of imitation). Ejije odinala bu egwuregwu di iche iche ndi Igbo ji enomi ihe werekwa ya na-enye onwe ha obi anuri. Site n'ihe Aristotle kwuru maka ejije, anyi agaghi asi na ihe niile bu egwuregwu odinala bu ejije. O bu mmonwu di n'udi ejije odinala. Mmonwu na ejije niile di iche iche ka a na-akpo ndinudi mmonwu ka anyi ga-agbakwasị ukwu mgbe anyi na-ekwu egwuregwu odinala.

3.2 Mmonwu dika Ndinudi Ejije Odinala

Ejije, dika e kwuru na mgbago, buokwu e siri na 'njije' maobu nḳomi wee nweta. Ejije mmonwunke na-enwe umu ihe njije maobu ihe nḳomin'ime yaziputara agwara maobu njirimara kacha gba elu (hu 3.4 n'okpuru) n'ihe niile anyi ga-ewe dikaejijeodinala Igbo. O gbakwasiri ukwu na nkwenye ndi Igbogbasara ndi nwuru anwu. E kwenyere na

mmonwu putarammuo onwu, mmuo nna nna anyi ha ndi nwuru anwu. Mmonwu bu ejije n'ih na obu ihe e eji ejije/enomi mmuo nnanna anyi ha ndi nwuru anwu. Ndi Igbokwenyere na mmuo ndi a na-aputa kwamgbe kwamgbe ka ha na ndi di ndu nwee mmekorita, ya bu, anyi ga-asị na ejije mmonwubu nnomi a na-enomi ndi nwuru anwuiji gosiputa mmekorita di n'etiti ha na ndi di ndu.

Ugonna, n'akwukwo ya kowara na mmonwu bu egwuregwu nke ndi Igbo kwenyere na ndi eworewo di na ya bu umummuo. Egwuregwu mmonwubu egwuregwu di aso, burukwaihe onye obula na-asopuru. O bu nke a mere natupu mmadu e soro nammmonwu, o ga-ebu uzọ maa mmonwu, nke putara na onye ahụ ga-ebugodu uzọ banye n'otu mmonwu. Mmonwu bu egwuregwu di omimi n'ala Igbo. Ebe a na-anọ egosi egwuregwu odinala ka a na-akpo Obom (theatre) maobu mbara, ama, iro nkebu, ebe sara mbara a na-aza aza nakwa edobe ya ocha, dgz. Ebe a bu ebe ndioleanya/ndinkiri(spectators) na-anọ okirikiri ma hapu ohere n'etiti ebe ndi omenka (actors) ga-anowee na-emeputa ejije. Ohere a ha na-ahapu n'etiti ka a na-akpo 'ogbo'. Igba mgba abughi ejije maobu egwu odinala. A na-ewe mmonwu dika ejije odinala n'ih na o na-enomi ndi nwuru anwu, ihe ha na-eme na ka ha si eme ihe.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu ejije odinala?
- ii. Egwuregwuodinala niile ha bu ejije? Were omumaatu dabara adaba kwado nkowa gi.
- iii. Kedu ihe mere e jiri were mmonwu dika ejije odinala?

3.3 Nkenudi Ejije Odinala Igbo

O bu ezie na otutu ndi okammuta n'agumagu Igbo enyela nkowa di iche iche banyere nkenudi ejije odinala, otu onye nkowa ya banyere nkenudi ejije odinala dabara nkeoma buokammuta Ugonna, onye kowara na e nwere ike ikewa ejije odinala uzọ atọ putara ihe, nke gunyere:

1. **Egwu ukporo/nkiti (Ordinary dance):** ndi a na-arugara akan'ebe a bundi egwu na-agba egwu iji megharia ahụ, data ego maobu mee ndi mmadu obiuto. Ndi na-agba egwu a, anaghi ekpuchi ihu ha, kama ha nwere ike tee nzu n'ahụ iji choo onwe ha mma iji ga-eme ka ndi mmadu nwee mmasi n'egwu ha na-agba.
2. **Egwu eworewo:** N'ebe a, ndi egwuregwu na-eji ihe egwu wochie ahụ ha. Ndi na-egosi ya bu ndi eworewo. Ndi egwu a na-eyikwa uwe di iche achoro mma, mana ha anaghi ekpuchi ihu ha. Ndi na-elele egwu ha nwere ike ihu ha ma matakwa ndi ha bu.

3. **Mmṛnwu:** Nke a bụ egwuregwu ndị Igbo kwenyere na ndị eworewo bụ ndị mmṛ. A naghị ahụ ndị kpuru mmṛnwu anya. Onye na-amaghị mmṛnwu maṛbụ nwaanyị enweghikwa ike imetụ mmṛnwu aka ma ọ nṛṛ n'ṛgbṛ. Ọ bṛṛ na onye na-amaghị mmṛnwu metụ mmṛnwu ahụ aka maṛbụ luso onye kpu mmṛnwu ṛgṛ, a na-asị na onye ahụ ataala mmṛnwu. Ihe butere nke a bụ na dika anyị kṛwaburu gbasara mmṛnwu, ndị Igbo na-ahṛta mmṛnwu dika mmṛ ndị nwṛṛ anwṛ. Ọ bṛkwa ya mere ndị mmṛnwu ji ejije ndị nwṛṛ anwṛ. Mgbe a na-eti mmṛnwu, ndị mmṛnwu na-agaṛgariga ije ka mmṛ, na-ama mbem iji gosi amamihe ndị nna nna anyị ha, na-ekwukwa okwu n'ṛdị dī añaa iji gosi na ha bṛ mmṛ. Ọ bṛ ihe ndia niile mere ndị Igbo ji were mmṛnwu ka ihe dī asṛ ma bṛṛkwa ejije.

Nkenṛdī ejije ndī ṛṛ e nwere gṛnyere nkeNwadike (1992:27-29)
Nṛala Agṛmagṛ, weṛtara:

4. Ejije mmṛnwu
5. Ejije Ṛmṛaka: Nke a bṛ ṛdī ejije ṛmṛaka na-eji ejije ndī mṛṛ ha, ndī okenye nakwa ihe ṛbṛla ha hṛṛ na-eme na gburugburu ha.
6. ejije mgbā,
7. ejije aghā,
8. ejije nṛaja:

3.3 Njirimara Ejije Ṓṛinala

Njirimara ndī a ga-eleba anya ebe a metṛtara ma ejije Ṓṛinala ma ejije ugbu a. N'ihī ya, enwena mgbagwojuanya ma a kpṛṛ agṛmagṛ ugbu a aha.

1. **Nṛomi:** Ihe izizi a na-enwe tupa a kpṛṛ ihe ṛbṛla ejije bṛ nṛomi, dika a kṛwara n'elu. E nwere ṛtṛtṛ ihe e nwere ike iji mee njije a. Ṛṛṛ ekike na-eso eweṛṛta nṛomi, àgwà na ihe ndī ṛṛkwa na-eweṛṛta nṛomi ebe anyī maara na ejije abṛghī ihe na-eme mgbe ahṛ kama o nwere ike bṛṛ ihe mere ṛtṛtṛ afṛ gara aga ka a na-enṛomi.
2. **Akṛkṛ:** Ejije ṛbṛla ga-enwe akṛkṛ, ma n'ejije Ṓṛinala, a na-egosi ihe a na-eme egosi. Ọ naghī enwe otu ṛkṛṛ. Ejije na-akṛṛ anyī akṛkṛ nke nwere ike bṛṛ akṛkṛ gbadoro ṛkwṛ na nkṛmṛṛkṛ, nkṛkṛṛkṛ, ifo; nweekwa ike bṛṛ akṛkṛ gbasara aghā, ihṛnanya, njemegwu, ṛdachi dgz. A na-enwe nkṛmṛṛkṛ (myth), nkṛnilu (allegory) ebe ihe a na-eme ga-anṛchite anya ihe na-eme eme n'ṛwa maṛbṛ kṛzie ezigbo omume, onye mgbaama na ṛkabṛilu. A na-enwe akṛkṛ n'ṛdī akṛkṛ ala, ya bṛ, ihe gbasara

ala. A ga-enwe 'ngwe' (text) n'ejije ugbua mana nke ọdinala bu nke ọnu. Ọ na-agbanwe agbanwe maka na ọ bughị etu onye nke ọzọ si kọọ ya ka onye nke ọzọ ga-esi kọọ. Ọ bu ewetaetii (episodic structure). A na-enwe ejije ọdinala n'ụdị emume. Ọ bughị nke e ji achọ ego kaejije ndị ọcha. Ọ bu nke ndi mmadu na-abu e mesia, ha alawa.

3. Nkọrịta: Ebe ejije ọdinala siri di iche bu na ebe odee maobu otu agwa na-akoro anyi akuko n'iduuzi, akuko ejije na-esite n'onu ndi omeka na-aputa. Mgbe ndi omenka na-akoritara onwe ha akuko, anyi na-esi n'onu ha aghota akuko ahụ, dika e nwere n'ejije umuaka nakwa ejije mmnwu ufo. E nwere ekwumekwu (speech) n'udi abu. Ọ di iche na nke ndi ọcha maka na nke anyi a na-agu ya agu. O nweghi ndinotu n'ih i n'otutu ihe na-abata na ya. A na-enwe njije, igu egwu, igba egwu, isiélélé (ime amansi) mọbu ime ngala, dgz.

4. Ndokurita: Etu e si enwe ndokurita na ndu mmadu bu etu e si enwe ya n'ejije. A na-enwekwa ndakurita (conflict) n'etiti ndi mmnwuna ndi oleanya. Ndokurita na-adi uzọ abu. O nwere ike buru ndokurita mputa ihe maobu ndokurita nke ime mmu. Na nke ime mmu, otu agwa na-enwe ndokurita a n'ime onwe ya. O nwere ike buru n'ih ọ na-achọ ime maobu nke o merela eme. Na nke mputa ihe, ndokurita na-abu n'etiti agwa na ibe ya etu ọ di n'etiti Oguamalam na Ikekwem Okpuruaka n'akwukwo *Oguamalam*.

5. Omeka/Agwa: Ejije na-enwe ndi omeka (actors). N'ejije ọdinala, ndi omenka na-abu agwa no n'ejije ahụ. Ọ naghị adi ka ejije ederede ebe ode ejije ga-etinye okwu n'onu agwa no n'ejije ahụ, kama ndi omenka maobu omenka no n'ejije ọdinala na-eji aka ha mputa maobukwanu kwuputa ihe di ha n'obi na-ebughị uzọ guo ihe ha ga-ekwu maobu mputa tupu ha mputawa ya.

N'ejije ederede/ugbu a, ana-enwe nziputa agwa ndi e kwenyere na a puru inwe ha n'ezie. Odee ejije anaghị agwa ndi nkiri okwu n'onwe ya. Ya kpatara ọ na-eji esi na mkparitauka (nkorita), ejije mmeghari ahụ di iche iche egosi agwa na ihe ha bu. A ga-enwe ndi omenka ga na-egosi anyi ihe nkiri. A na-enwe onyeisi agwa nke emereme niile gbabedoro/hidoro isi na ndu ya nwekwaa agwa ndi ọzọ ya na ha ga-enwe mmekorita.

6. Obom: Ihe niile na-eme n'ejije ọdinala bu na-emekari obom. Kaosiladi, ọ bughị naani n'obom ka a na-anọ emeputa ejije ọdinala, e nwekwaziri ike ino n'ama egwuruegwu, n'ogbo obodo

maḡbụ n'ebe ḡbụla obodo weputara maka imeputa emereme ḡbụla. N'ebe a, ndinkiri na-esonye n'ihe a na-eme; ndi mmadu na ibe ha ana-enwe mmekorita.

Ọ buru n'ejije ederede, ihe niile a na-eme n'ejije ga na-abu n'elu *nkwago*. N'ejije ugbua, ndi no n'elu *nkwago* bu ndi omeka ndi uwa ha di iche na nke anyi. N'ejije ugbua, ndi nkiri na ndi omenka anaghi anọ n'otu agbata.

7. **Ndi nkiri:** A na-enwekwa ndi nkiri, ya bu, ndi na-ekiri ihe a na-eme n'obom. A ga-enweriri ndi nkiri n'ejije odinala. Ọ bu ha ka ndi omeka na-emere ihe nkiri n'obom maḡbụ n'ogbo ebe ndi omenka n'onwe ha na-anọ, ndinkiri agbaa ha okirikiri. Ndi nkiri ejije odinala anaghi anọ juu dika e nwere na nke ederede, ha na-esonye n'emereme site n'iku aka, igba egwu na itu aha maḡbukwanu itu ego.
8. **Obinkonelu:** Etu emereme si aputa na-ekowe ndi ogenti/ndi nkiri obi n'elu, dika mgbe a na-esi elèlè maḡbụ eme anwansi na odiièshi n'ejije odinala. Obinkonelu na-agba elu n'ejije ederede mgbe ndiḡḡu na-achọ imata ihe mere n'ikpeazu. Etu odee siri weputa obinkonelu na-eso egosi udiri mmasi ndi mmadu ga-enwe n'ebe ejije ahụ di.
10. **Isiokwu:** Nke a bu ozi gbara okpurukpo omeejije/odeejije na-ezi ndinkiri. Ejije odinala ḡbụla emeputara na-enwekari isiokwu o na-agbado ukwu na ya. O nwere ike buru nkomiḡko ala mmuḡ.
11. Ọ na-enwe oge e ji eme ya. Ọ na-akwalite mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya.

3.4 Uru Ejije Odinala Bara

Ejije odinala nwere otutu uru e si na ya enweta. Ndi mmadu na-enwe mmasi ije kiri ejije odinala iji mee onwe ha obi uto. Mgbe ndi omenka na-eme ihe ngosi di iche iche, ha na-eme ka ndi mmadu mata n'ebe maḡbụ mgbe/oge ha ga-eme ya.

A na-esi n'ejije odinala enwe mmekorita mmadu na ibe ya (social interaction). Ndi Igbo turu n'ilu si "Onye noro naani ya, ogugu a magbuo ya". Nke a gosiri na onye ḡbụla na-aga ekiri ihe nkiri a, n'ihu inwe mmekorita nke ejije odinala na-enye.

Ọ na-emekwa ka mmadu hurita onwe ha n'anya. Site na mmekorita a, umu okorobia na umuagboghobia nwere ike huta onye ha ga-alu.

Ejije ọdinala na-akwalitekwa mmekọrịta obodo n'ibe ya. Ọ na-enyekwa aka iweta udo n'obodo site n'ikwalite ndịnotu nke na-eweta udo n'obodo.

NNWALE ONWE

- i. I chere na mmọnwụ niile bụ ejije?
- ii. Deputa njirimara ejije Igbo ndị ọzọ i chere na-adighi na ndi edere n'ihe omumụ a.
- iii. Kedu uru ndi i chere na ejije ọdinala bara n'oge ugbo a.

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyi mụrụ maka ejije ọdinala dika otu ngalaba agumagu ọnu bara oke uru. Na yunit a, anyi mụrụ maka njirimara ejije ọdinala, ụdidi ya, nakwa ọrụ ọ na-arụ. Ihe ọzọ dika mkpa anyi mụrụ na yunit a bụ na ejije mmọnwụ bụ ejije ọdinala kacha pụta ihe karịa ejije ndi ọzọ.

5.0 NCHIKỌTA

Anyi ghotara na yunit a na ihe ọbula a ga-akpọ ejije ọdinala ga-aburiri ihe na-egosi nnomi agwa. Nnomi agwa a nwere ike buru agwa mmadu maobu agwa mmuo dika o di n'ejije mmọnwụ. Anyi matakakwa ihe ndi e jiri mara ejije ọdinala Igbo, udi ejije ọdinala di iche iche nke ejije mmọnwụ kacha wee puta ihe. O dokwaala anyi anya site n'ihe anyi mutara na yunit a na o bughị emereme omenala niile ndi Igbo na-eme bu ejije. Anyi hukwara uru ejije ọdinala bara na ndu nakwa n'obodo.

6.0 IHE OMUME

Choputa udi egwu ọdinala abuo ndi obodo gi na-agba, kowaa n'uju nke kara daba n'ejije ọdinala.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Nwadike, I. U. (2003). *Agumagu Odinala Igbo*. Onitsha: Africana First Publishers

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala Agumagu*. Ifunaya Publishers.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abu na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria

Emenanjo, Nolue (1989). *Atumatu Agumagu na Atumatu Okwu*. Ikeja: Longman Nigeria Ltd.

MODUL 4 NNYOCHA AGUMAGU ỌNỤ

Yunit 1	Nnyocha Abụ Ọnụ
Yunit 2	Nnyocha Akụkọ/Ọdịnigha Ọdinala
Yunit 3	Nnyocha Ejije/Egwuregwu Ọdinala

YUNIT 1 NNYOCHA ABỤ ỌNỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
 - 3.1 Ndina abụ ọnụ
 - 3.1.1 Echiche
 - 3.1.2 Mmetụtaobi
 - 3.2 Ọdịdị abụ ọnụ
 - 3.2.1 Ndokọ abụ ọnụ
 - 3.2.2 Ndanusoro
 - 3.3.3 Asụsụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Na Modul 3, anyị lebara anya na nkenụdị agumagu ọnụ. A kọwara na e kewara agumagu ọnụ (ọdinala) Igbo ụzọ atọ ndia gbara elu: abụ ọnụ/ọdinala, akụkọ/ọdịnigha ọdinala, na ejije/egwuregwu ọdinala. Na Modul nke 4 a, anyị ga-eleba anya na nnyocha agumagu ọnụ; were ọmụmaatụ kuzie ụzọ e si enyocha ụdị agumagu ọnụ (ọdinala) Igbo atọ ndi anyi kpọrọ aha n'elu.

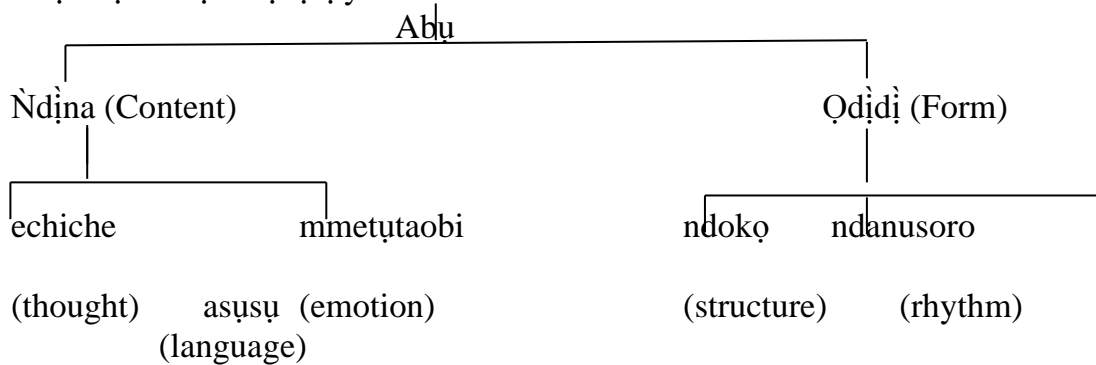
2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe ọmumụ a, i ga-enwe ike:

- mụta etu e si enyocha abụ ọnụ
- itule ndina abụ ọnụ
- inyocha ọdịdị abụ Igbo, weputagasiya ihe ndi a choro

3.0 NDINA KPOM KWEM

Ọ dị ụzọ ihe abụọ a na-eleba anya mgbe a na-enyocha abụ ọbụla. Ihe ndị a bụ ndina abụ na ọdịdị ya.

3.1 NdinaAbụ Ọnụ

A bịa na ndina abụ, ihe a na-eleba anya bụ echiche na mmetụtaobi dika eserese dị n’elu gosiri. Ka anyị lebamie ihe abụọ ndia anya n’otu n’otu.

Nnyocha Abụ

Mgbe a na-enyocha abụ ọbụla, ọ dị ụzọ ihe abụọ anyị na-eleba anya. Ihe ndị a bụ:

1. Ndina (content)
2. Ọdịdị (form)

A bịa na ndina, ihe anyị na-eleba anya bụ echiche (thought) na mmetụtaobi (emotion). Echiche dị n’abụ bụ ihe ọkpọabụ choro iji echiche ya gosi anyi. Ya bụ, ihe ọkpọabụ choro ka ndi ogenti ghota bụ ihe o bu n’uche were abụ ya bụ abụ. Echiche na-arutukari aka n’ihe gbasara ụwa, ahumiihe (experience), onwu na ndu, onye okike na ihe o kere, agha, udo, olulu nwaanyi, mmowu, nwa dgz.

N’aka nke ozọ, mmetutaobi a na-enwe n’abụ na-adị iche iche, nke ole na ole n’ime ha bụ ndi a: egwuotutu, onu, iwe, ariri, akpomasi (hatred), ihunanya, dgz.

3.1.1 Echiche

Echiche di n’abụ bụ ihe ọkpọabụ choro iji abụ ya akowa, ya bụ, ihe o choro ka ndi ogenti ghota, echiche ọkpọabụ si n’abụ ya eweputa. I nwekwara ike were ya ka isiokwu ya. Echiche di n’abụ ga-aruturiri aka n’ihe gbasara ụwa, ahumiihe mmadu, onwu na ndu, onye okike na ihe o

kere, agha na udo, dgz. Iji maa atụ, guọ abụ ọlụlụ nwaanyị a na-esonu nke e ji ya kọwàdà ihe a na-ekwu:

1 Aya mbaye

Aya mbaye mbaye,

Aya mbaye;

Aya mbaye nwata nwaanyị,

Aya mbaye;

A na-agwa gị gewe ntị,

Aya mbaye;

Ị ma na egeghị ntị na-apụta ụka

Aya mbaye;

O ru ụtụtụ sị zawa ụlọ,

Aya mbaye;

Maka na azaghị ụlọ na-apụta ụka

Aya mbaye;

Ị zachaa ụlọ gị siwe nri,

Aya mbaye;

Maka esighị nri na-apụta ụka,

Aya mbaye;

I sichaa nri gị jewe ọlụ,

Aya mbaye;

Maka na ejeghị ọlụ na-apụta ụka,

Aya mbaye;

Ị mara ihe dị mma gị mewere di,

Aya mbaye mbaye,

Aya mbaye

(Ogbalu, 1978. *Mbem na Egwu Igbo*, ihu akwụkwọ 11-12)

2. Mgbeke

Obere agboghọ, obere ego,

Nnukwu agboghọ, nnukwu ego,

Nwaokike, Okorie Ụgadaagụ,

Okorie na-egbu mgbada n'agụ,

Mgbeke nwa Ositadiriṅmma,

Mgbeke na ute na-adinụ mma,

E mewe agboghọ ọ sunyụwa anya,

Mgbe ọ ga-amụ nwa ọ kpọwa nne;

Mgbe ọ na-eme ihe ọ kpọkwara ya?

Abụ (1) dabara n'abụ ndumọdụ ụmụagboghọ na-agurụ nwagboghọ ibe ha mgbe ha na-edula ya ụlọ di ya. Uri a nwere ọtụtụ okwu ndumọdụ n'ime ya nke rụturu aka n'ihe di iche iche nwunye kwesiri ime n'ụlọ di ya. Ya bụ, echiche di n'abụ a bụ na, nwagboghọ na-ala na be di, ga-ebi n'ụlọ di ya, kwesiri idi na-ege (di ya) ntị, aza ụlọ, esi nri, eje oru, emere

di ya ihe dị mma maka na emeghị ihe ndị a na-ebute okwu na ụka n'ezinaụlọ.

Abụ (2) bụ abụ nkọcha. Ọ na-akọcha nwagboghọ bụ Mgbeke, na-agba n'ezi; e leghị anya na-anara ego maka ihe ọ na-eme, nke na ọ tūrū ime mkpuke. Ọkpọabụ weputara echiche a ebe ọ siri na “Mgbeke na ute adinụ mma”. Ọ bụ nwagboghọ anaghị azọ onwe ya azọ n'aka ụmụnwoke maka na ha “mewe” ya, “ọ sunyūwa anya.” Ọ na-ahapuru ụmụ nwoke onwe ya ka ha ji ya na-eme ihe masiri ha mana o ruo “mgbe ọ ga-amụ nwa ọ kpọwa nne” ya; ya bụ, mgbe ọ huru ihe ụfụ di n'imu nwa, o bewe akwa kpọkuwe nne ya. Ọkpọabụ ana-akọcha nwagboghọ a site n'iji ma “mgbe ọ na-eme ihe ọ kpọkwara ya?”, ya bụ, nne ya – mgbe ahụ ya na ụmụnwoke na-edina ọ na-atọ ya.

3.1.2 Mmetụtaobi

Mgbe a na-ekwu maka mmetụtaobi abụ, ihe a na-elegara anya bụ etu abụ ahụ siri metudebe anyị na mmụọ. Mgbe anyị gurū abụ ahụ, ọ mere ka iwe wee anyị, kaobu mee ka anyị nwee onu maobu nodu na mwute? Mmetutaobi a na-enwe n'abụ di iche iche nke ole na ole n'ime ha bụ ndi a: egwuotutu (fear) mmeruweobi (pity) onu (joy) iwe (anger), ariri (lament), mwute (sorrow), itunanya (wonder), akpomasi (hatred) dgz.

A bia n'abụ (1), anyi ga-asị na mmetutaobi ya bụ nke onu maobu obiutu na ihunanya n'ihia na idula nwagboghọ n'ulo di ya na-abu ihe anuri nye ndi mmadu; ndumodu a na-enye ya bukwa n'ihia ihunanya e nwere n'ebe ọ nọ. Mmetutaobi abụ (2) weputara bụ nke akpomasi, etu nwagboghọ ji hapu ikwanyere onwe ya ugwu nke meree jiri were ya mee ihe egwuregwu, ihe na-ebute nkocha.

NNWALE ONWE

Kowaa ihe ghotara dika 'ndina' abụ.

3.2 Odidi Abụ Onu

A bia n'odidi abụ, ihe ndi a na-eleba anya bụ ndoko, ndanusoro na asusu abụ nwere.

3.2.1 Ndoko Abụ Onu

Mgbe anyi na-ekwu maka ndoko abụ, ihe anyi bu n'uche bụ etu okpobu siri chikota maobu hazi abụ ya. Ima atụ, ndoko uri (abụ odinala) na-adikari uzọ abụ:

- a nke oziza ozugbo
- b nke oziza nchetu maobu oziza naara oge.

Ọzịza Ozigbo

A bịa n'ọzịza ozugbo, ndị okwee (okweuri) na-ekwe ozugbo ọgụ gupuru na-enweghi nchetu obula. Ọzịza ozugbo a nwere ike idi n'udi di iche iche. Mgbe ufodu, ndi okwee na-ekwe ihe ọgụri gurụ na-enweghi mgbawo, nke a ka a na-akpo aguekwe. Omumaatu a ga-eji gosiputa nke a di na *Mbem na Egwu Igbo* i.a. 120, abụ 37.

Abụ: Nzogbu! Nzogbu! Enyi mba enyi bu abụ ọzịza ozigbo.

A bịa n'abụ a, ndi okweuri na-ekwe ihe ọgụri gurụ na-enweghi nchetu obula. Ọzịza ozigbo a nwere ike idi n'udi di iche iche. Mgbe ufodu ndi okweuri na-ekwe ihe ọgụri gurụ na-enweghi mgbawo obula. Nke a ka a na-akpo aguekweedika o di n'abụ a na-esonu:

3. Iwe

Ọgụri: Iwe! Iwe! Iwe!
 Okweuri: Iwe
 Ọgụri: Iwe! Iwe! Iwe!
 Okweuri: Iwe

N'abụ (3) a di n'elu, a ga-ahụ na o nwere ndoko ọzịza ozigbo nke ndi okweuri na-ekwe ihe ọgụri gurụ na-agbanweghi okwu obula. Omumaatu ọzọ di na n'akwukwo Uzochukwu nke o kporo *Traditional Funeral Poetry of the Igbo* ihu akwukwo 52.

4. Ọgụri: Nnede mụ anya, nnede mụ anya.
 Okweuri: Nnede mụ anya, nnede mụ anya.

5. Olisa nye m nnwa

Ọgụri: Olisa nye m nnwa, nye m ego.
 Okweuri: Olisa nye m nnwa, nye m ego.
 Ọgụri: Chukwu kere uwa, nye m nnwa, nye m ego.
 Okweuri: Chukwu kere uwa, nye m nnwa, nye m ego.
 Ọgụri: Kama i ga-awo m nnwa, wo m ego.
 Okweuri: Kama i ga-awo m nnwa, wo m ego.
 Ọgụri: Oge nnwa m kunitere, ego m ekunie.
 Okweuri: Oge nnwa m kunitere, ego m ekunie.

N'abụ (4) na (5) a di n'elu, a ga-ahụ na o nwekazi ndoko ọzịza ozigbo nke ndi okweuri na-agbanweghi okwu n'ihe ọgụri gurụ.

N'aka nke ọzọ, mgbe ụfọdụ ndị okweuri na-ekwegharị ihe ọgụuri gụrụdika ọ dị n'abụ a na-eso si n'akwụkwọ abụ *Mbem na Egwu Igbo*, ihu.akw. 121, abụ 41

6 Ọgụuri: Ụbọchị anyị ga-eje mba
Okweuri: Udide

E lee anya na abụ (6) a dị n'elu, a ga-ahụ na ọ nwere ndokọ ọzịza ozigbo dika ndị nke 3 na 4 mana ihe dị iche bụ na ndị okweuri anaghị ekwegharị ihe ọgụuri gụrụ kama ha gbanwere okwu nke ha. Nke a ka a na-akpọ àgụ èkwegharị. Ọmụmaatụ ọzọ kọwara nke a bụ abụ a na-esonu:

7. Ọ mụrụ nnwa gini

Ọgụuri: Ọ mụrụ nnwa gini e?
Okweuri: Ọ mụrụ nnwa nwoke o.
Ọgụuri: Onye ji egbe o,
Okweuri: Bịawa nga o.
Ọgụuri: Ọ mụrụ nnwa gini e?
Okweuri: Ọ mụrụ nnwa nwaanyị o.
Ọgụuri: Onye ji ego o,
Okweuri: Bịawa nga o.
Ọgụuri: E ji gini azụ ya e?
Okw: Ji na ede.
Ọg: Ihe e riwere,
Okw: E nye nnwa o.

E nwekwara ike ọgụuri a na-agbanwe okwu ya, okweuri a na-ekwe otu ihe. Iji maa atụ, ọmụmaatụ abụ (1) e nyere n'elu nwere ụdị ndokọ a. Na ya, “*Aya mbye*” bụ ihe ndị okweuri na-ekwe mgbe niile ozugbo ọgụuri wepụrụ ọnụ n'ihe dị iche iche ọ na-agụ.

Mgbe ụfọdụ kwa, ndị okwee na-ekwe ihe dị iche na nke ọgụ na-agụ.

Ọzịza nchetu

A bịa n'ọzịza nchetu maọbụ nke naara oge, ndị okwee na-echetu ka ọgụ guchaa ọtụtụ ahịrị tupu ha kwee. Nke a nwere ike ịdị n'ụdị dị iche iche. Mgbe ụfọdụ ndị okwee ga-echetu ka ọgụ guchaa ọtụtụ ahịrị, ha nwa ekwekwaa ihe ọgụ gụrụ na-enweghị mgbanwo ọbụla. Iji maa atụ,

8. Ọ nūrụ onu nnwa

Ọgụuri: Ọ nūrụ onu nnwa – ee,
Ọ nūrụ onu nnwa – ee,
Onye nūrụ onu nnwa mee ngwangwa.
Ọ bụ ofu onye nwe nnwa?
Okweuri: Ọ nūrụ onu nnwa – ee,

Ọ nūrụ onu nnwa – ee,
Onye nūrụ onu nnwa mee ngwangwa
Ọ bụ ofu onye nwe nnwa?

(Uzochukwu, 2006. *Traditional Birth Poetry of the Igbo*, ihu akwụkwọ 42)

Ọmụmaatụọzọ kọwara nke a bụ abụ si n'akwụkwọ *Mbem na Egwu Igbo*, ihuakwu. 51 abụ 109

9. Ọgụuri: Nzọtọ nzọtọ ị zọtọ nwa n'ọkpa
Okweuri: Nzọtọ nzọtọ ị zọtọ nwa n'ọkpa
Mbem na Egwu Igbo, ihuakwu. 50 abụ 106

10. Ọgụuri: Ihe ọma mewere anyị kwa abalị,
Ihe ọma mewere anyị kwa abalị,
Ihe ọma mewere anyị kwa abalị,
Kwa abalị
Ma o rute m n'aka.
Okweuri: Ihe ọma mewere anyị kwa abalị,
Ihe ọma mewere anyị kwa abalị,
Ihe ọma mewere anyị kwa abalị,
Kwa abalị
Ma o rute m n'aka.

N'abụ (8, 9, 10) ndị a dị n'elu, a ga-achọpụta na ha nwere ndoko ọzịza nkwusịtu maọbụ naara oge nke ndị okwe kwere na-agbanweghị ihe ọbụla.

N'aka nke ọzọ, mgbe ụfọdu kwa, ndị okwee nwere ike ịgbanwe ihe ọgụụ gụrụ ma ha chetụ ka ọgụuri guosịadika ọ dị n'abụ a na-esonu.

11. Ọmụmụ akọna m

Ọgụuri: Mụ jewe ahịa Eke ha na-ajụ m nnwa e.
Mụ jewe ahịa Orié ha na-ajụ m nnwa e.
Mụ jewe ahịa Afọ ha na-ajụ m nnwa e.
Mụ jewe ahịa Nkwọ ha na-ajụ m nnwa e.
Ọmụmụ abuhọ ihe na-akọ nwaanyị.
Ka m mụtakwa nnwa o.
Okweuri: Nnwaakọna m nị.
Nnwaakọna m nị.
Nnwaakọna m nị o.
Nnwaakọna m.
Mgbe chi mụ kwelu m a mụọ.
Ọmụmụ akọna m nị.

(Uzochukwu, 2006. *Traditional Birth Poetry of the Igbo*, ihuakwụkwọ 18)

Omụmaatụ ọzọ dika na *Mbem na Egwu Igbo*, ihuakwu. 22 abụ 12.

- 12 Ọgụuri: Anyị bịara me nwa e e e e,
Anyị bịara me nwa e e e e
Okweuri: Nganga kwere anyị ukwe;
Ọgụuri: O ji anya achọ ụka nwa eze,
Nne m nwaanyị bịara ure nwa e e,
Okweuri: Nganga kwere anyị ukwe;
Ọgụuri: Kwenụ kwenụ,
Anyị eriele erie.

(Maka omụmaatụ ndị ọzọ, hụ *Mbem na Egwu Igbo*, ihuakwukwọ 103, nomba. 5; ihuakwukwọ 184, nomba. 17).

3.2.2 Ndanusoro

Mgbe anyị na-ekwu maka ndanusoro n'abụ, ihe anyị bu n'uche bu ụdaolu egwu nwere mgbe a na-agụ maọbụ mgbe a na-agba ya. Abụ nwere ike na-aga ọsịiso ọsịiso maọbụ nwayọọ nwayọọ. Mana ọ bu ụdị ahiri e nwere n'abụ ga-akọwa ndanusoro di etu ọ ga-adị. Ahiri di nkenke, abụ na-aga ọsịiso ọsịiso mana ahiri di ogologo ọ na-aga nwayọọ nwayọọ. Ihe ndi na-ebute ndanusoro n'abụ Igbo, dika Uzochukwu (2012) siri kowaa, bu:

- i. Biambia Nkwusi ikuru ume (recurrence of the breath-pause)
- ii. Biambia Nhatanha oge n'ahiri na-esote onwe ha (recurrence of equal time duration in consecutive lines)
- iii. Biambia Echiche na-amaju ibe ya (recurrence of sense balance)
Ka anyi lebaa ha anya n'otu n'otu.

i Biambia Nkwusi Ikuru Ume/Nkuume:

Dika anyi kwuburu, n'abụ Igbo, ihe na-ewetakari ndanusoro bu ahiri. Ihe na-eweta ahiri bu nkwusi nkuru ume. Mgbe ufodu, nkwusi nkuru ume na-adị nkenke. O buru na o di nkenke, ihe ga-eso ya bu ndanusoro iga ọsịiso ọsịiso (fast rhythm). Ya bu, o buru na nkwusi ikuru ume adi nkenke, ahiri ga-adikwa nkenke, nke a ga-ebute ndanusoro iga ọsịiso. Mana o buru na nkwusi ikuru ume adi ogologo, ahiri abụ ga-adikwa ogologo. Ihe ga-esokwa ya bu ndanusoro iga nwayọọ nwayọọ (slow rhythm). Ndanusoro na-eweputa echiche na mmetutaobi di n'abụ. Ndanusoro iga ọsịiso ọsịiso putara na echiche di n'abụ di mfe, na-eweputakwa mmetutaobi onu. Ihe dika n'otutu uri, moobu akwamozu, ma udi uri ndi ozo dika uri olulu nwaanyị, echichi, nwa, dgz. na-enwe ndanusoro na-aga ọsịiso ọsịiso, ka ha were kwe ogbugba ma na-enyekwa ndi mmadu obi anuri.

Ndanusoro iga nwayọọ nwayọọ gosiri na echiche di n'abụ siri ike, o na-eweputakwa mmetutaobi ariri. Ihe dika ndanusoro di na mbem na

ngugo na-aga nwayo nwayo n'ih i n'onwu bu ihe siri ike, na-ebute mmetutaobi ariri. Omumaatu *Mbem na Egwu Igbo*, ihuakwu. 51, abu 109.

ii Biambia nhatanha oge n'ahiri na-esote onwe ha

N'abu Igbo, a na-enwekari nhatanha nkejiokwu (equal syllables) na-ahiri na-esote onwe ha. Ebe e nwere nhatanha nkejiokwu, a ga-enwekwa nhatanha udaoge (equal beats). Mgbe nke a mere, ndanusoro ga-abuzi otu. Ya bu, ebe o bu na nkejiokwu obula di n'Igbo nwere nhatanha udaoge e ji ekwu ya, o putara na ahiri niile nwere nhatanha nkejiokwu ga-enwekwa nhatanha udaoge. Ndanusoro ha ga-abukwa otu. Omumaatu: *Mbem na Egwu Igbo*, ihuakwu. 49 abu 102.

Amu eji ka mma (7 syllables)

Amu eji ka mma (7)

Amu eji ka mma (7)

N'abu a, ahiri ato a bu otu ihe n'ih na ha nwere nkejiokwu asaa, ya bu, ha nwere nhatanha nkejiokwu, nhatanha udaoge na otu udi ndanusoro. Nke a putara na ha nwere biambia nhatanha oge n'ahiri na-esote onwe ha. Anyi ga-ahu omumaatu ozu n'abu 8 na 11 e deputara n'elu n'ahiri ndia:

Nkejiokwu Udaoge Ndanusoro

Oguri: O nuru onu nnwa – ee,	9	9
O nuru onu nnwa – ee, (abu 8)	9	9

Nkejiokwu Udaoge Ndanusoro

Okweuri: Nnwaakona m ni.	7	7
--------------------------	---	---

Nnwaakona m ni. (abu 11)	7	7
--------------------------	---	---

Na nkebite ahiri abuo na-esota onwe ha si n'abu 8, e nwerenhatanha nkejiokwu, 9, nke putara na ha nwere nhatanha udaoge, 9, nke butekwara ndanusoro ha ibu otu. N'otu aka ah, na nkebite ahiri abuo na-esota onwe ha si n'abu 11, e nwerenhatanha nkejiokwu, 7, nke putara na ha nwere nhatanha udaoge, 7, nke butekwara ndanusoro ha ibu otu. Ihe na-eme na nkejiokwu di n'ahiri abu abughi otu na a na-enwe otu nhatanha udaoge na otu udi ndanusoro bu mgbe e nwere nribiri, nkubiri, ntinyeokwu, kwunkwukwa na kwunkwugha. Ka anyi tulee ha n'otu n'otu.

Nribiri

Oge ụfọdụ, a na-enwe nribiri n’ahiri abụ. Ka nke a si eme bụ n’ogụuri nwere ike igụ otu ahiri abụ, ndi okweuri amalite kwewe tupu oge ha eruo ka o were banyekwara nke ogụuri na-aguputa. Nke a na-akwalitekwa ndanusoro ibụ otu. Omumaatu:

Lebra toro toro e dee (Nkejiokwu 9)
Onyeisi nai nai e dee (Nkejiokwu 11)

Nkwubiri

Nke a na-abukari n’ihe ogụuri maobu okweuri kwesiri ikwuputacha, ma o kwubiri ya ekwubiri ka o wee kwalite ndanusoro ibụ otu n’abụ. Omumaatu:

O (bu) kwa gi nwe ego a. (Nkejiokwu 8)
O kwa gi nwe ego a. (Nkejiokwu 7)
Mbem na Egwu Igbo, ihuakwu. 78 abụ 5 & 6.

Ntinyeokwu

Nke a bu idoti ufodu udaume iji mee ka ya na udaume di n’ahiriokwu ndi ozo buru otu udaoge; ka ha wee nwee otu ndanusoro. Omumaatu:

Mbem Akwamozu, ihuakwu. 87 line 48

Jeruo dibia nwaanyi Oru atuchaa nzu- uu,

Tuchaa nzu, a kwasita afa ya – aa,

Lekata Chinyereude, tie – ee:

Ka i biara ilekwara elekwara – aa?

Mbem na Egwu Igbo, ihu akwu. 39 abụ 64; ihu akwu. 34 abụ 48, ihu akwu. 48 abụ 99, ihuakwu. 44 abụ 85; ihu akwu. 35 abụ 49, ihu akwu. 154 abụ 16.

Kwunkwukwa (Repetition)

Kwunkwukwa di uzọ abuo. Ha bu kwunkwukwa na-ana oge na kwunkwukwa a naghị ana oge.

Kwunkwukwa a naghị ewe oge bu ebe oguri gurū ihe ma gukwa ya ozo maobu ozigbo na-enweghi mgbanwe maobu nchetu obula. Omumaatu:

Abu Igbo ia 38 abụ 34 “Osukwu”

Mbem na Egwu Igbo, ihuakwu. 25 abụ 20:

O were nye nye,

O were nye nye,

O were nye nye,

Mbem na Egwu Igbo, ia. 29 abụ 35:

Akuru m nuru - o wu ego,
 Akuru m nuru - o wu ego,
 Akuru m nuru - o wu ego,

N'aka nke ozọ kwunkwukwa na-ana oge bu ebe oguuri guru uri ma chere ka ndi okweuri kwecha tupu o gubakwa. Omumaatu kwunkwukwa nara oge di n'akwukwo *Mbem na Egwu Igbo* ih.akw. 159 abu 8; ih.akw. 155 abu 1; ih.akw. 140 abu 9.

Kwunkwugha (Partial Repetition)

Kwunkwugha, dika kwunkwukwa, na-enye aka ikwalite ndanusoro, isiokwu/echiche na mmetutaobi di n'abu.

Kwunkwugha na-aputa ihe mgbe oguuri guru uri ma gukwa ya ozọ n'udi na a ga-enwe ihe ditu iche na ha abuo. Omumaatu: *Mbem na Egwu Igbo*, ih.akw. 34 abu 49:

Nne gi gwa gi okwu nuru ihe,

Nna gi gwa gi okwu nuru ihe,

Nne gi gwa gi okwu nuru ihe,

Mbem na Egwu Igbo, ih.akw. 54 abu 118; ih.akw. 62 abu 3; ih.akw. 63 abu 5; ih.akw. 65 abu 11.

Mana mgbe ufodu, nkejiokwu di n'ahiri na-esote onwe ha agaghi abucha otu maobu adicha nhatanha, mana site n'ime ka udaoge ha di nhatanha, ndanusoro ha ga-abukwa otu. Ihe na-eme ka ahiri abu abuo na-enweghi nkejiokwu ha nhatanha nwee otu udaoge bu:

- i. Nribiri: Nke a putara na ogu maobu ndi okwee ga-ebido tupu oge ha eruo. Nke a ga-eme ka e nwee nhatanha oge n'agbanyeghi na ahiri niile enweghi otu nkejiokwu.
- ii. E nwekwara ike inwe ntinyeokwu n'udi ndoti udaume (syllable lengthening) Okpobu na-etinye nkejiokwu ka ndanusoro wee daba, omumaatu, *Mbem na Egwu Igbo*, ih.akw. 49, nomba. 103, ihu. akw. 34 nomba. 49.

Ka anyi lee anya n'omumaatu nke a di n'abu a na-esonu:

		Nkejiokwu Udaoge	
Akwayi, ike na-eri Igbo, 17	rikwe ekèlè-ooo		19
Ofara, ezenwaanyi, 17	rikwee ekèlè-ooo		17
Uduagu na-eche oha, 17	rikwee ekèlè-ooo		18

Onyeukwu ndị Ụkpọ,
17

rikwee èkèlè-ooo

17

E lee anya na nkebite abụ a dị n'elu si n'akwụkwọ Ụzọchukwu, a ga-ahụ na nkejiokwu ahiri niile di na ya aghaghị nhatanha mana ha niile nwere otu udaoge.

iii Bìambìà Echiche na-amajụ ibe ya

Ihe na-eweta ndanusoro abughị sọsọ nhatanha ụdaoge n'ahiri na-esote onwe ha. O bụkwa etu echiche ihe a na-ekwu si a majụ ibe ya. Nke putara na, ihe oḅula e kwuru ga-enweriri ihe majuru ya n'otutu ahiri na-esote onwe ha. N'uri, ụdi ndanusoro a na-aputa mgbe okweuri majuru/zara ihe oḅuri guru. Na mbem maḅu na ngugọ, o bu ụdi ndanusoro a na-adị mgbe e tuoro mmadu aha, e were ihe e jiri mara onye ahụ majugo (complete) aha e turu ya.

Ndanusoro na-agbado ukwu na biambia echiche na-amaju ibe yaputara na a ga-enwe echiche na-amaju ibe ya mana o dighi mkpa na a ga-enweriri nhatanha oge tupu e nwee ya bu ndanusoro. Iji maa atụ, e nwee ahiri abuo n'abu, echiche di n'ahiri nke abuo nwere ike imaju echiche di n'ahiri nke mbu. O buru na i lee anya n'abu (1) n'elu, e nwegasiri echiche ndi na-amaju ibe ha. Hapu "Aya mbye" ndi okweuri na-ekwe mgbe niile, lekwaso anya n'okwu si oḅuri n'onu. Ihe oḅuri na-ekwu nwechara echiche na-amaju ha n'okwu ya nke na-eso ihe o kwuburu. Ima atụ, mgbe o na-enye nwagboghọ na-ala di ndumodu, o na-eweputa echiche abuo: ihe maḅu oru diri nwagboghọ ahụ na oghom ga-eso ya ma o buru na o ju ime ya bu ihe/iru ya bu oru:

....

A na-agwa gi gewe nti, 1
Aya mbye;

I ma na egeghi nti na-aputa uka 2
Aya mbye;

O ru ututu si zawa ulo, 3
Aya mbye;

Maka na azaghi ulo na-aputa uka 4
Aya mbye;

I zachaa ulo gi siwe nri, 5
Aya mbye;

Maka esighi nri na-aputa uka, 6
Aya mbye;

I sichaa nri gi jewe olu, 7
Aya mbye;

Maka na ejeghi olu na-aputa uka, 8
....

ị ga-ahụ na ọghom dị na nwagboghọ ahụ emeghi ihe a gwara ya bu echiche na-amaju echiche di n'ihe e buru ụzọ gwa ya n'usoro a:

Echiche 1: A na-agwa gi gewe nti ... (**Echiche ezuchabeghi oke**)

Echiche 2: I ma na egeghi nti na-aputa uka (**Echichemmaju**)

Ya bu, echiche di n'ahiri 2 majuru echiche di n'ahiri 1; etu a o di n'echiche 4 imaju echiche di na 3, diri gawa n'usoro ahụ ruo na ngwucha ahụ. Echiche a nwere ike iputa n'udi ida iwu na ntaramahuhu so ya, mbọ maobu oru na ugwooru so ya, ihe mere na ihe kpatara o ji mee, dgz.

Gụọ Abu Igbo na Egwuregwu Odinala Igbo, ihu akwukwo 51, na *Mbem Akwamozu*, ihu akwukwo 26, 80.

Omumaatu ndi ozo di n'*Abu Akwamozu*, ih.akw. 19 abụ 6: ahiri 1 na 2/ ahiri 1 – 2 na 3; ahiri 3 na 4/ahiri 4 na 5, 5 na 6, 7; 8, na 9, dgz.

Mbem Akwamozu, ih.akw. 27, n'abụ a kpọrọ "Onwu Nne na Okwukwa Diji Nwa", ahiri 13 na 14, 15; 16 na 17, 18, dgz.

Abu Akwamozu, ih.akw. 27 abụ 9, ahiri 3 na 4; 5 na 6, 7, 8, 9; 10 na 11, 12, 13; 14 na 15; 16 na 17, 18; 19, 20 na 21, 22.

3.3 Asusu

Asusu obuabu na-adị iche n'asusu nkiti. O naghị e ji asusu doro ewu na okuko anya ekwu ihe o na-ekwu. O na-eme ka asusu o ji ekwu okwu na-emetuta anyi n'uzo puru iche. Ihe ndi a na-eme ka asusu obuabu puo iche n'asusu nkata nkiti. Ya bu, obuabu na-eme ka asusu ya laa elu maobu buo isi site n'itinye ya atumatukwu (figures of speech), myiri (simile), mburu (metaphor), mmemmadu (personification), na nkwuma (paradox), egbeokwu (hyperbole), nkwuma dgz. E kewara atumatukwu uzo abuo: enyookwu nke na-akwalite nkaokwu.

1. Enyookwu: Ndika, Mburu, Mmemmadu, Ahaonochi, Mpagharaonochi, Nkwuma, Egbeokwu, Uduokwu.
2. Atumatukwu na-akwalite nkaokwu, Igbuduokwu, Ajujunzaraonwe, Urookwu.

O bu eziokwu na atumatukwu so na tuu bu isi opi n'asusu abu, mana o bughị naani ya ka anyi ga-eleba anya. Ihe ozo e kwesikwara ileba anya n'asusu abu bu nhokwu (diction), olundi (dialect), okwumbite (borrowing words), okwummewe (coinages) na okwunchara (archaism), obuabu ji weputa nka asusu n'abu ya.

NNWWALE ONWE

- i. Kedu ihe i ghọtara dika ọdịdị abụ Igbo?
- ii. Kedu ihe ndị a na-elegara anya mgbe a na-ekwu maka ọdịdị abụ Igbo?
- iii. I chere na o nwere uru dị n'ileba anya n'ọdịdị abụ Igbo?

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyị mụrụ maka etu e si enyocha abụ ọdịdị. Anyị hụrụ ihe ndị a na-gbakwasa ụkwụ na ya mgbe a na-enyocha abụ ọdịdị ma ghọtakwa etu ndị ọkpọabụ ọdịdị si eme ka abụ ha pụọ iche maọbụkwanyị wepụta nkà mma dị n'abụ ha.

5.0 NCHIKỌTA

Mgbe a na-enyocha abụ Igbo ma nke ọdịdị ma nke ederede, anyị chọpụtara na yunit a na e nwere ihe abụọ a na-agbado ụkwụ enyocha ya nke bụ 'ndịna' na 'ọdịdị'. Anyị hụrụ na mgbe a na-ekwu maka ndịna abụ, ihe a chọrọ imata bụ echiche na mmetụtaobi dị n'abụ ahụ. N'aka nke ọzọ, mgbe a na-ekwu maka ọdịdị abụ, ihe a chọrọ imata bụ ndoko, ndanusoro na asụsụ abụ ahụ. Anyị mụkwara ihe ndia niile pụtara nakwa etu ha niile si agbakọ aka eme ka abụ pụọ iche na ngalaba agụmagu ọdịdị ndị ọzọ.

6.0 IHE OMUME

Site n'iji abụ sitere n'akwụkwọ ọdịdị ndị i gụrụla, gbado ụkwụ n'ihe ndị i mụtara na yunit a nyochaa abụ atọ n'ime ha, ma kwukwaa maka nkà odee abụ ahụ.

7.0 NRUTUAKA/NGỤMI

Uzochukwu, S. (2012). *Akankà na Nnyocha Agụmagu*. 4th edition. Obosi: Pacific Publishers.

Uzochukwu, S. (1992). *Abụ Akwamozu*. Obosi: Pacific Publishers.

YUNIT 2 NNYOCHA AKUKO/ODINIGHA ODINALA

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Ndina Ifo
 - 3.1.1 Isiokwu
 - 3.2 Odidi
 - 3.2.1 Mbido na mmechi ifo
 - 3.2.2 Nhaziakuko
 - 3.2.3 Agwa
 - 3.2.4 Nka Akomako
 - 3.2.5 Asusu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit 1 anyi lebara anya n'etu e si enyocha abu onu. Anyi kwara na mgbe a na-enyocha abu onu a na-agbado ukwu na ndina na odidi abu wee na-enyocha abu onu Igbo. Na yunit a, anyi ga-eleba anya n'etu e si enyocha ifo, nke anyi na-atu anya na nwataakwukwo ga-agbaso nyochaa udi akuko odinigha odinala ndi ozo n'ihi na e nwekebeghi ihe di iche n'usoro e si enyocha.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- muta etu e si enyocha ifo
- mara ihe ndi a na-agbado ukwu enyocha ifo
- ghota etu ihe niile mebere ifo si agbakota aka eweputa nka mma di n'ifo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ndina Ifo

3.1.1 Isiokwu (Themes)

E nwere ike inwe nkewa ndi a n'inyere anyi aka iweputa isiokwu

1. Akuko ndi na-akuzi eziakparamagwa (moral stories)
2. Akuko mbe – na-ako maka mbe (Tortoise stories)
3. Akuko Yamere (Why stories)

Akuko na-akuzi ezi akparamagwa: N'akuko gbasara ezi akparamagwa, isiokwu a na-ahukari bu esemokwu n'etiti ndi bu nwunyedi, iji oru eme nnwale, nwa agboghọ oma na ndi na-abara ya di, mmadu inata ugwo oru yam aka ihe ojoo. Isiokwu nwere ike ibu ekworo, obiojoo. Akuko ezi akparamagwa nwere ike ibu iji gosi na agwa nwere ita uta maka ihe ojoo ya maobu nata opipia.

Isiokwu Nnwale: ihe, omume, ntachiobi mmadu site n'ime ya ka o ruo oru siri ike omume. Uzọ ihe abuo nwere ike ikpata nke a. Nke mbu bun'ihio obiojoo ebe nke abuo bumaka iji nata ugwooru

Mgbe agwa na-aru oru siri oke ike, a na-enwekari enyemaka si n'aka ihe/onye obula dika umummuo, umuanu. Agwa na-alotakari n'onuka o mechara na mgbagwojuanya onye iro ya. N'ebe ndi na-achọ ilu ngwagboghọ oma no, e nwere ike isi ha weta ihe rara ahụ nke nwere ike ime ka o ga ogologo njem.

Akuko Mbe: Mbe bu agwa na-agbakari elu n'akuko ifo Igbo. O no ebe niile. O na-emekari agwa ndi ozo n'amamihe. A naghị emerikari ya emeri. O na-amasi ya maka omume aghughu ma anyi na-akatọ yamaka obiojoo ya. O na-abukari odogwun'ifo Igbo. A na-ejikari akuko ya egosi ime garagara. Mgbe ufodu, a na-emekwa/ghogbukwa ya.

Akuko Yamere: Iji akowa ufodu ihe odinachi, okacha n'awa anu moobu epumepu ihe ufodu, ihe e ji eme maobu kwusi omenala ufodu.

3.2 Odidi

3.2.1 Mbido na Mmehi Ifo

Tupu o malite, otu ihe okoo nwere ike ime bu iju maka akuko ifo ndi ha nuru maobu maara. O na-ewetatukwa usoro mbido akuko ifo nke a na-atu anya na umuaka ga-azaghachi. Iji maa atu,

Ọkọọ: Mbe dii
 Ndịogentị: Dî
 Ọkọọ: Chakpii
 Ndịogentị: Wọọ
 Ọkọọ: Chakpii
 Ndịogentị: Haa
 Ọkọọ: Mbusu ufere
 Busu m Busu m
 Ndịogentị: Chara

Usoro Mmechi: E na-ekwu ihe dika “akukọ agwula m n’onu”, “Ọgwula”, “The ifo a na-akuzi bu ...”, maobu e mechiekwa ya site n’ikwu ihe e kwuru na mbido ifo, dika “Ifo (Mbe) dii.”

3.2.2 Nhaziakukọ (Plot)

Ọkọọ iwebata kwunkwukwa na-eme ka akukọ na-adị ogologo. Nke a bu ụzọ e si ahụ na akomakọ dī mfe. Otu agwa maobu àgwà dī iche iche ime otu emereme. Iwebata abụ na-eme ka a mara mgbe emereme obula gwuru meekwa ka e cheta usoro emereme si aga. E nwere ike iji abụ egosị mgbe emereme dī elu.

Nhaziakukọ ifo na-enwekarị mmechi dabara n’ime n’ezi omume: onye mere ezi ihena-enwe ụgwọ orụ, onye mere ihe ojoo anata opipia. Ihe na-akwusikari akukọ ifo bu ihe akukọ a na-akuzi bu nke na-abukari ebunmobi e ji akọ ifo ahụ.

3.2.3 Àgwà (Characterisation)

N’akukọ ifo, a na-abukari agwa adighi adi etu mmadu/anu tosiiri idi, hukwa uwa adighi ka uwa mmadu/anu tosiiri idi (unusual characters and unusual world). A kowaala uwa ifo dika uwa mmem (eziakparamaagwa) na ihe apughị ime eme (world of morals and romantic action). Ihe obula puru omume n’uwa ifo. Otutu àgwà na-abu anumanu ma ha bu umuanu puru iche n’ihi na ha na-eziputa echiche mmadu na-akpakwa àgwà ka mmadu. Iji maa atu Mbe nwere ike guo egwu, gbaa egwu, buru mmanya gaa ndi ogo ya, gaa nta gbuo anu. Adimiche n’etiti agwa mmadu na agwa abughị agwa mmadu adighi mkpa n’ifo. Iji maa atu, mmadu nwere ike ilu osisi, anuhia nwere ike ilu mmadu, nwagboghọ oma.

N’ufodu ifo a na-anaghi akpo aha àgwà nke na-adabakwa na-akpoghi oge na ebe aha. Iji maa atu, “E nwere otu nwoke” “Ha bu ndi enyi ise”. Nke mbu buze, nke abuo mejoro eze; ndi ozo nwere ike buru di, nwunye na nwa.

Usoro iziputa àgwà na-adị mfe. Iji maa atụ, mgbe a na-akọ akụkọ mbe, a na-ahụ agwara e ji mwere mbe. Naanị ikpọ mbe aha ga-eme ka agwara dika obi ojoo, aghugho ga-agbata anyị n'obi. Etu okoo si eme onu ya maobu imi nwere ike ime ka a mata agwa o na-ekwu maka ya.

3.2.4 Nkà Akomako (Narrative Technique)

Ifo bu ekwurunonu. Okoo na-akọ ka onye no na-ekiri emereme agwa ndi e nwere. Ohere anaghi adikebe itinye okwu nke aka ya. Okoo nwere ike iwebata mgbanwo n'olu akuko ya. O masi okoo o nwere ike iji onye nke mbu (ka esiri hu). Uzọ akomako ya di ekelesu (direct) na-ebutekwa mmekorita. Okoo na-akwa ndi ogenti akuko ihu na ihu, na-agbakwa mbu iji okwu (asusu) nke ya akoro ndi ogenti akuko. Okoo na-akoro akuko na-esonye n'akuko. Ha anaghi agba nkiti.

3.2.5 Asusu (Language)

Asusu ifo na-adikwa mfema na-agakwa werewere. N'oge ufodu a na-enwe usoro nkenke ahiriokwu ga n'akuko (sequence of short sentence may be given) O na-enwekari udiri nkebiokwu na mmalite na mmechi akuko. Iji maa atụ, “mbe di” O buru akuko na-akuzi eziakparamagwa, asusu ifo ga-ekwu ya n'uzo o ga-edo anya dika, “Akuko a na-akuziri anyi na anyi etosighi izu ihe abughi nke anyi”. Ya buru akuko “Ya mere” Okoo ga-akuzi ya n'uzo a: “Nke a bu ihe kpatara ...

N'ala Yoruba, okoo kochaa iji gosi n'akuko ya bu eziokwu, o tinya mkpuruaka ukwu ya n'onu ya mee uda.

NNWALE ONWE

- i. Ifo Igbo na-adikari mfe. Tulee ihe kpatara nke a.
- ii. Deputa ma kwaa na nkenke ndina ifo i mutara

4.0 MMECHI

Anyi muru na yunit a etu e si enyocha ifo Igbo etu o si metuta ndina na odidi. Anyi choputara na mgbe a na-ekwu maka ifo, o bughu ihe nkiti dika otutu si eche, kama o di otutu nka na-agba elu na ya nke mere ndi mmadu ji enwekari mmasi n'ige ya oge niile.

5.0 NCHIKOTA

Ifo, dika anyi maara, bukwa nke e nwere ike inyocha dika e si enyocha abu na ejije. Anyi choputara na mgbe a na-eme nnyocha ifo a na-eleba anya na ndina ya – isiokwu na-aputa ihe na ya; odidi ya, dika etu e si

ebido nakwa emechi ifo. Ihe ndị ọzọ anyị chọputara bụkwa na a na-ele anya na nhaziakụkọ ifo, àgwà mebere ifo ahụ, nkà akomakọ ọkọọ, nakwa asụsụ ifo. Ọ bụ ihe ndị a niile na-abịakọta ọnụ mebe nnyocha ifo zuru ezu.

6.0 IHE OMUME

- a. Tụlee njirimara agwa mbe dika o si agba elu n'akụkọ ifo Igbo.
- b. Site n'igbado ukwụ n'ifo abụọ ị ma, nyochaa ya ma weputakwa ihe ndia niile anyị kuziri banyere inyocha ifo n'ime ya.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Finnegan, Ruth (1970/2012) *Oral Literature in Africa*. UK: Open Book Publishers.

Uzochukwu, Sam (1985). *Mbem Akwamozu*. Onitsha: University Pub. Company

Uzochukwu, Sam (2006). *Abụ Akwamozu*. Uruowulu-Obosi: Pacific Publishers.

Uzochukwu, Sam (2001). *Traditional Funeral Poetry of the Igbo*. Lagos: University of Lagos Press.

Egudu, Romanus na Nwoga, Donatus *Poetic Heritage*

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abụ na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria

Emenanjo, Nolue (1989). *Atumatu Agumagu na Atumatu Okwu*. Ikeja: Longman Nigeria Ltd.

Nwoga, Donatus I. (1981). "The Igbo Poet and Satire." In Abalogu, U. C, Ashiwaju, G. & Amadi-Tshiwala (Eds.). Lagos: *Nigeria Magazine*.

Ikwubuzo, Iwu (1990). "A Literary Analysis of the Igbo Riddles". M.A. Dissertation, University of Lagos.

Ikwubuzo, Iwu (1998). "Myth in Written Igbo literature: A Critical Study". Ph.D. Thesis, University of Lagos.

Ikwubuzo, Iwu (2012) "Stylistic Features of Igbo Riddles". In Makokha, J.K.S., Obiero, O.J. & West-Pavlov, R. (Eds.) *Style in*

African Literature: Essays on Literary Stylistics and Narrative Styles. Amsterdam: Rodopi.

Poetic Heritage p. 45.

Abụ Igbo, ihuakwukwo 21 (“Ada Nwaigwe”)
Abụ Akwamozu p. 45, No. 20.

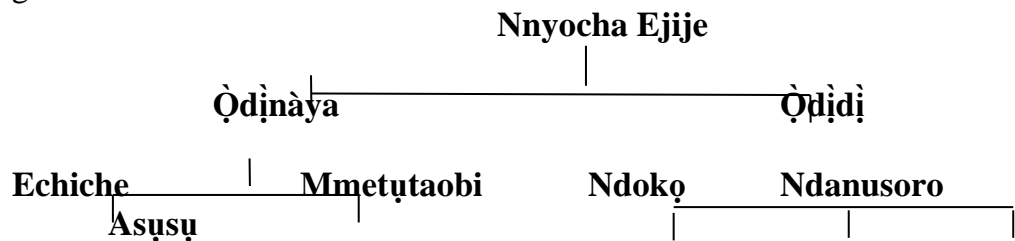
YUNIT 3 NNYOCHA EJJE/EGWUREGWU OĐINALA

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
 - 3.1 Ndina Ejije
 - 3.1.1 Isiokwu
 - 3.2 Ođidi
 - 3.2.1 Ndoko Ejije
 - 3.2.2 Ndanusoro
 - 3.2.3 Àgwà na Ihenkiri ndi ozo n'Ejije
 - 3.2.4 Asusu Ejije
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit2, anyi lebara anya n'etu e si enyocha ifo, nke anyi na-atu anya na nwata akwukwo ga-agbaso na nyochaa udi akuko odinigha odinala ndi ozo n'ih na e nwekebeghi ihe di iche n'usoro e si enyocha ifo na ha. Na yunit 3 a, nnyocha ejije odinala bu ihe ozo anyi ga-elenye anya, kowaa ihe ufodu di mkpa nwataakwukwo kwesiri ibu n'uche mgbe o na-atule ejije odinala. Mana o dikwa mkpa irutu aka na usoro a na-agbaso enyocha otu udi agumagu na ibe ya anaghi adikebe iche, dika eserese a gosiri:

Ndi Igbo nwere ejije odinala (onu) di iche iche n'obodo di iche iche n'ala Igbo. Ejije odinala nke anyi ga-eji enye omumaaatuebe a bu mmnwu mana anyi ga-agbado ukwu n'ejije mmnwu n'obodo Ebenato-Ekwè di n'Ochichi Imeobodo Isu, Imo Steeti.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumụ a, i ga-enwe ike:

- mụta etu e si enyocha ejije oḍinala
- mara ihe ndi a na-eleba anya na nnyocha ejije oḍinala – ndina na odidi ya
- gbado ukwu n'ihe a kuziri gbasara nnyocha ejije omumaatu e nyere ebe a nyochaa udi ejije oḍinala e nwere n'obodo ya.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ndina Ejije

Dika eserese di n'elu si gosi, ihe a na-eleba anya na ndina bu echiche na mmetutaobi. Ihe ga-akacha eweputa echiche na mmetutaobi anyi bu n'uche ebe a bu abụ mmṛnwu. Echiche di n'abụ bu ihe okpobu choro iji abụ ya egosi, ya bu, ihe o choro ka ndi ogenti/oleanya ghota. Echiche di n'abụ ga-aruturiri aka n'ihe gbasara uwa, ahumihe, onwu na ndu, onye okike na ihe o kere, agha na udo. Echiche di n'abụ na-akwalite mmetutaobi. O bu udi echiche abụ weputara ka e si amata udi mmetutaobi o ga-akwalite. Mmetutaobi a na-enwe n'abụ di iche iche nke olenale n'ime ha bu nke egwuotutu, mmeruweobi, onu, iwe, ariri, itunanya, na akpomasi.

Echiche na mmetutaobi di iche iche na-agba elu n'abụ mmṛnwu n'Ebenato Ekwè. A na-akpo abụ mmṛnwu, ndi ogenti na-enwe onu, egwu otutu ma o bu itunanya. Ma a ga-enwe onu, mmeruweobi ma o bu egwuotutu ga-esite n'udi echiche okpobu weputara.

Dika anyi siri rutu aka n'eserese anyi nyere na mgbago, ihe izizi anyi ga-eleba anya n'inyocha abụ mmṛnwu bu ndina. Ndina, dika anyi kwurula, metutara echiche na mmetutaobi di n'abụ. Echiche bu ihe abụ na-ekwu maka ya, ebe mmetutaobi bu etu ya bu abụ siri metuta anyi n'obi.

Ugbua ka m were abụ mmṛnwu a na-esonu nye omumaatu:

Odinala Adi Ala Ala

- Qgu uri: Odinala adi ala ala,
 Ndi okwee: Egwu odinala;
 Qg: Odinala adi ala ala,
 Okw: Egwu odinala;
 Qg: Egwu a ka e ji mara mu-u,
 Okw: Egwu odinala;
 Qg: Egwu a ka m ji ku isi nkwa,
 Okw: Egwu odinala;

Ọg: Egwu a ka e jiri mara Ekwe,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Egwu a ka e jiri mara Igbo,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Egwu a na o shile Igbo gaa Oru,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Egwu a na o shile Oru lo Igbo,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Ọdinala adi ala ala,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Ọdinala adi ala ala,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Egwu a ka e jiri mara anyị,
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: I ma na egwu ọdinala o kweghi ọlila?
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: I ma na egwu ọdinala o kweghi ọnwunwu?
 Okw: Egwu ọdinala;
 Ọg: Ọdinala adi ala ala,
 Okw: Egwu ọdinala;

N'abụ a, "Ọdinala adi ala ala", echiche ọkpọabụ na-achọ igosiputa bụ na mmọnwu bụ egwu ọdinala. Ndi Igbo bụ ndi e jiri ihe ọdinala mara. Ọkpọabụ na-achọ ime ka anyị ghọta na mmọnwu abughị egwu naanị ndi Ekwe na-agba kama ọ bụkwa egwu zuru Oru na Igbo ọnu. Ọ bụ nke a kpatara o jiri si anyị na egwu a ka e jiri mara Ekwe; egwu a ka e jiri mara Igbo; naya bụ egwu siri Igbo gaa Oru, sikwa Oru lo ghachi Igbo. Egwu ọdinala bụ ihe adighi ala ala; na-adighi anwukwa anwu. Ọ bụ nwana tote o tokwuru.

Mmetụtaobi anyị siri n'egwu a nweta bụ nke anuri. Ọ bụ ihe anuri nye ndi otu mmọnwu na ndi oleanya ihu na obodo Ebenato-Ekwè sokwa buru obodo a maara amara n'ihe gbasara egwu ọdinala. Ọ na-abukwa ihe anuri nye ndi otu mmọnwu na ndi oleanya mgbe ha na-aghota na ha nwere ihe ọdinala e jiri mara ha, tumadi mgbe ha na-achoputa na ọ bụkwa egwu a maara amara ma n'Oru ma n'Igbo.

3.1.1 Isiokwu

E wepu njije a na-eme na ya na ihenkiri ọ na-enye ndi oleanya, ejije ọdinala, dika udi agumagu ọdinala ndi ozọ, na-enwe isiokwu. Ihe a na-eme na ya na eweputa isiokwu di icheiche, okachasi n'abụ na-agba elu na ya, dika anyị huru n'omumatu anyị nyere n'elu. Isiokwu ejije mmọnwu nwere ike idaba n'otito, nkocha maobu ndumodu. N'abụ mmọnwu a kporo "Ọsukwu", abu 34, n'Abụ na Egwuregwu Ọdinala Igbo, a kochara onye zuru ohi akpu. N'abụ nkocha (ikpe) a, a guru:

Ọsụkwụ tughariba,
Mmarigo tughariba,
Anyị n'onwe anyị tughariba,
Anyị anaghị eji ohi akpụ eti mmọnwụ.

Akatakpọ si ka e tibe,
Erèere si ka e tibe,
Mụ onwe m si ka e tibe,
Anyị anaghị eji ohi akpụ eti mmọnwụ.

Eeē ka e tiwe,
Eeē ka e tiwe,
Eeē ka e tiwe,
O kworo jiakpụ na mgbago.
Akatakpọ chegharịa,
Erèere chegharịa,
Onye ụlọelu chegharịa,
Anyị anaghị ezu jiakpụ na mgbago.

Ndị mmariḡo – ndị ọḡuabụ mmọnwụ – ḡurụ abụ ikpè a iji kọchaa otu onye òtù ha zuru ohi akpụ. Ahịrị, “Anyị anaghị eji ohi akpụ eti mmọnwụ”, na-egosi na onye a na-akọcha n'abụa bụ otu onye n'ime ndị na-eti mmọnwụ. Ha achọghị ka onye na-ezu ohi so ha na-eti mmọnwụ. “O kworo jiakpụ na mgbago” na-egosi na onye ohi ahụ bụrụ ya bụ akpụ n'ebe dị elu, n'ugwū. Etu e si nwee abụ nkọcha ka e si nwekwa nke otito na ndumọdụ n'ejije mmọnwụ.

3.2 Ọdịdị

A bịa n'ọdịdị abụ, dika eserese anyị dị na mgbago sikwara gosị, ihe ndị a na-eleba anya bụ ndokọ, ndanusoro na asụsụ abụ nwere.

3.2.1 Ndokọ Ejije

Ejije ọdinala na-enwe akụkọ mana nhaziakụkọ (plot) ya anaghị agbaso usoro ejije nke ndị ọcha. Nhaziakụkọ bụ idokọ maọbụ ihazi emereme dị n'akụkọ n'usoro n'usoro, nwere ihe jikoro ha ọnụ. Ihe mee, e nwee ihe katarā ya, nke ga-edubakwa n'emereme ọzo nke ga-enwekwa mkpātārā, dīrī gawa. Na nhaziakụkọ ejije ndị ọcha, dika n'ejije ọdachi, a na-atụ anya na agwa ga-eñomi akụkọ na-esite na mbido banye n'etiti ruo na ngwūcha. N'ejije ọnụ Igbo, nhaziakụkọ maọbụ emereme anaghị enwe ndinotu – anaghienwe ihe jikoro ha ọnụ kama ha na-adị ewetaetii, ya bụ, emereme dị iche iche e kpokoro ọnụ nke na-agbadokarị ụkwụ na nkọmịrịkọ obodo. N'ejije mmọnwụ, iji maa atụ, akụkọ ya na-agbado ụkwụ na nkọmịrịkọ alammụọ na mmetụta alammụọ a n'ebe ndụ mmadu dị. Nke a putara na ejije Igbo nwere akụkọ ozuruigboonụ na-eziputa

nsirihụwa ndị Igbo ebe e nwere mmekọrịta n'etiti umụmmụọ na umụmmadu.

Ihe kpatara ejije oḍinala ejighi enwe nhaziakuko ndinotu bu makana o bu ihe ohaobodo nwe. Ejije, dika Echeruo (1981) siri kwu, bu ihe naewe njikota aka otutu mmadu. O na-achọ, kari ka a na-enwe na nka ozọ o bula, ogbako mmadu n'oge ngosi ya niile. Otutu mgbe n'ikwu eziokwu, o na-achọ nsogwanye ndi mmadu n'emereme uri ogugu. Ossie Enekwe (1981) kwenyere na nke a mgbe o kwuru na ejije oḍinala Afrika bu udi na-eweputa mmemme na nsogwanye ndi mmadu, ma tinyekwa na ejije oḍinala Afrika zuru ezu n'ihi na o chikotara otutu udiri nka onu dika: egwu, abu, egwu ogbugba, ngosi, nnomi, ewerewo, eserese, egwu okwukwe, mkparitauka d.g.z., nke putara na o bughị sosọ ekwumekwu na-agba elu dika o di na nke ndi ocha.

N'okwu nke ya gbasara ejije oḍinala Afrika, J.A. Ramsaran (1970) siri na e nweghi ka a ghara inwe mmekọrịta n'etiti ndi oleanya na ndi omeka. Onye o bula na-etinye aka n'ikwalite oganihu ya bu ejije site n'isonye na ngaghari, ima mbem, igu egwu, inomi maobu izaghachi n'abu a na-agu n'oge o kwesiri.

A bia na ndoko abu, bu ihe e si na ya eweputa ihe a chorọ igwa ndinkiri ejije, ihe a na-eleba anya bu etu okpobu siri chikota abu ya onu. Ndoko abu oḍinala na-adikari uzọ abuo: nke oziza ozugbo na nke oziza nchetu ma o bu oziza naara oge.

A bia n'oziza ozugbo, ndi okwee na-ekwe ihe oguu guru na-enweghi nchetu o bula. Mgbe ufodu, ndi okwee ga-ekwe ihe oguu guru na-enweghi mgbanwo. Nke a ka a na-akpo aguekwe. Mgbe ufodu kwa, ndi okwee na-ekwe ihe di iche na nke oguu. Nke a ka a na-akpo aguekweghari.

A bia n'oziza nchetu maobu nke naara oge, ndi okwee na-echetu ka oguu guchaa otutu ahiri tupu ha kwee. Mgbe ufodu, ndi okwee ga-echetu ka oguu guchaa otutu ahiri ha nwa ekwekwa ihe oguu guru na-enweghi mgbanwo o bula. Mgbe ufodu kwa, ndi okwee nwere ike igbanwo ihe oguu guru.

Udi ndoko a anyi kwuru di n'abu mmonwu n'Ebenatō-Èkwè mana nke na-adikari bu nke mbu (oziza ozugbo) dika anyi ga-ahu n'abu ndi e jibu nye omumaatu na mgbago n'edemede a.

3.2.2 Ndanusoro

A bia n'ihe gbasara ndanusoro abu mmonwu, o bu otu uzọ ahụ a kuziri na yunit 1, n'okpuru nnyocha ndanusoro abu, ka i ga-agbaso.

3.2.3 Àgwà na Ihe nkiri ndị ọzọ n'Ejije

Àgwà Mmọnwụ na Nzipụta Ya

Agwa bụ ihe na-agbakarịcha elu n'ejije mmọnwụ. Ọ dabara adaba isi na ihe niile na-eme n'ejije hidoro isi n'agwa n'ihi na ọ bụ ihe agwa na-eme bụ na e nwere ejije. Ugonna (1984:69) kọwara na e nwere ike inweru agwa asatọ n'otu ẹkwurù mana n'ihi oke ọnyịrịpụta ha dị, ọtụtụ ekwuru na-ewedata ha n'anọ nke dabara n'ogo anọ ndị a: ezemmuo, dimkpammuo, akakpommuo na agboghommuo.

Ejije mmọnwụ n'obodo Ebenatō-Èkwè, jupụtara n'ihe nkiri. Ihe nkiri a dika Ugonna (1984) siri kọwa, metụtara ọtụtụ ihe a na-ahụ anya n'ime obom, ya na nkamma ha na-eziputara ndị nkiri.

Ihe nkiri kachara gbaa elu n'ejije mmọnwụ bụ ndị omeka, ya bụ, mmọnwụ n'onwe ha (agwa). Ọ bụ ikiri ka mmọnwụ si agba egwu ka ndị nkiri na-eji agbakọta n'ime obom mgbe a na-agba mmọnwụ. Ihe a na-ekiri bụ etu e siri chọọ yamma; ụdị ụkwụ egwu ọ na-ewepụta mgbe ọ na-agba egwu, na ụdị mmegharịahụ dị iche iche ọ na-egosị iji mee ndị nkiri obiutọ.

Àgwà Anọ E Nwere Na Mmọnwụ Ebenatō-Èkwè

E nwere ụdirị mmọnwụ anọ n'ejije mmọnwụ obodo a. Ha bụ Ùdezùrùìgbò, Ìgbòjìòkwu, Aguezè na Èjìèkwunòonū. Mana ihe anyị ga-akpọ ha bụ agwa n'ihi na ha na-aputa n'otu ejije mmọnwụ, n'otu ẹkwurù.

Ùdezùrùìgbò:

Ihe e ji mara àgwà a, ya bụ, njirimara/agwara ya, pụtara ihè n'aha ọ na-aza. Aha abụ Udezuruigbo sitere n' "ude m zuru Igbo niile", ya bụ, onye a maara amara n'ala Igbo niile. Ọ bụ mmọnwụ chezuru echizu n'ozō. A na-asọpuru ya asọpuru n'ihi na ọ bụ ya karịchara ndị ọzọ n'okwa. A bata n'ime obom, ọ bụ Udezuruigbo na-arịkwasi ebe kacha elu n'odà. Ọ dighị mmọnwụ ọzọ na-arịkarị ya. Mmọnwụ ndị ọzọ na-eso ya n'azụ ma ọ na-aputa n'obom.

Udezuruigbo bụ mmọnwụ mara mma ile anya. E jiri abụba ugo na ọzaebule chọọ isi ya mma. Ihe e jiri dozie obi ya bụ esuru na akwa jòjì ebe ukwù ya bụ ashishangwọ. Ụkwù ya na-enwe akwa ọcha. Mgbe ụfọdu, ọ na-ebu enyo n'isi. Ngosị ya na-adị èbùbè, dị itunanya. Otu ihe so akpali mmuo ndị mmadụ ibia ekiri Udezuruigbo bụ ànwànsị na ihe itunanya dị iche iche ọ na-eme n'ime ọgbọ. Ọtụtụ mgbe ka Udezuruigbo na-agbakata egwu, ọ daa ala, fuo, ndị nkiri agaghị ahụkwa

ya. N’oge adighi anya, e nwere ike ihu ya ka o si ebe ozọ na-aputa. Nke a bu nkiri na-atu ndi nkiri egwu karichaa.

Igbòjìòkwu:

Nke a bu nwa Udezuruigbo. Dika aha ya siri di, o bu ndi Igbo ka o di n’aka ikwu etuihe ha ga-adi. Site n’omume ya, ogo ya na udi oru o na-arụ, o bu ya ka anyi ga-akpo akakpo mmonwu (akakpommuo). Oru ya nke kachara gba elu bu ichu ogbo n’ime obom. O di agharata, na-emenyekwara ndi mmadu egwu. O na-abu mgbe o bua o putara n’obom, ujo na egwu ejide ndi oleanya, ha achiriume ha n’aka n’ihi achumoso ya. Mkpaghari na mmeghariahu ya na-ekowe ndi mmadu obi n’elu. Tupu Udezuruigbo ma o bu mmonwu ndi ozọ esi n’ekwuru puta n’obom, o na-abu oru Igbojiokwu ichu ogbo mee ka dhèrè di n’ime ogbo. E jighi ihe dara oke onu ejike ya dika a na-eji ejike Udezuruigbo. Oke agharata na achumoso Igbojiokwu bu ihe nkiri ozọ na-eme ka ndi mmadu na-enwe mmasi iga ekiri egwu mmonwu. Igbojiokwu, dika anyi kwuru n’elu, bu nwa Udezuruigbo. O bu mmonwu di agharata, nke oru ha na-abukari ichuru Udezuruigbo ogbo, na iyinyerendinkiri egwu. O bu eziokwu na akparamagwa ya na-ekowe ndi nkiri obi n’elu, mee ka ha chiru ume n’aka mana o na-abu nnukwu ihe nkiri nye ha.

Aguezè:

Agu putara onye na-akpa ike. Agueze bu agu onye ezè. O chielà ozọ mana o chizubeghi dika Udezuruigbo. Ngosi ya n’ime obom na-adi eme ndi mmadu obiuto ma na-atukwa egwu mgbe ufodu. Ihe e jiri mara ya bu igba egwu ntughari maobu nfehari na iku isi n’ala. A na-akpokwa ya “òji àzụ àga” ma o bu “mà ekwū ihu naabọ” n’ihi na o na-ara ahụ ichoputa ebe bu ihu ya na azu ya site n’udi o na-esi eje ije. O nwere ike iji isi agba egwu, ya bu, o nwere ike ikpodo isi n’ala chilie ukwu elu mgbe o na-agba egwu. O nwekwara ike iji azu agba oso. Ngosi ya na-abu nnukwu ihe nkiri nye ndi nkiri. Mgbe o bua a na-agba egwu, Agueze egosibeghi nke o jiri buru ya, o na-adi ndi nkiri ka a gasi na ha amalitebeghi kiriwe ihe ha kworo maka ya gbakoo. Ha nwere ike huchaa mmonwu ndi ozọ na ngosi ha na-eme mana ha agaghi enwecha afoduju ruo mgbe Agueze malitere ngosi nke ya. Nke a putara na ihe otutu mmadu na-eji abia n’amaukwu mmonwu bu iji wee hu ya. Udi e siri choo mmonwu ndi a niile mma bukwa ihe nkiri.

Èjìèkwunọ̀nū:

Nke a putara na o bughu so n’onu ka a na-ekwu, o bu a na-ekwu, a na-eme eme.

O chibeghi ọzọ ọ bụla mana ọ na-emetu aghirigha dika Igbojiokwu. Njike ya mgbe ọfọdu na-atọ ọchị n'ihị na dika onye na-echibeghi ọzọ, a na-ewe ya na o nwebeghi ihe e ji achọ mma.

Ihe nkiri Ndi Ọzọ n'Ejije Mmọnwu

Omume ndi na-edu mmọnwu, dika nke onye Otiigba, na-abukwa ihe nkiri nye ndi mmadu. Otiigba bu mmadu siri ike na-emekwa ihe ike. Ọ bu ya na-agbaghari n'obodo eme ka ndi mmadu mara na a ga-agba mmọnwu. Tupu mmọnwu abata n'ogbo, Otiigba na-eji ọsọ agbabata n'ime ogbo. Ọ bata, ọ na-amaghari, awughari, emeghari ahụ iji gosi ndi nkiri ka ike di ya n'ahụ ha. Mgbe ọfọdu, ọ na-eme ka obi ya buo nnukwu ibu nke ga-eme ka a na-ahụ akwarà di ya n'obi. O nwekwara ike ime ka àpàtàùkwū ya na-ama jìjìjì. Ihe ndi a niile ọ na-eme bu iji mee ka ndi nkiri too ya na ọ bu onye akpamike.

Ihe nkiri ọzọ a na-enwe bu nke ndi oku egwu na ndi ogu egwu na-eme. Ndi a bu ndi na-eji onu na aka ha eme nkà. Ọ bu ha na-ebu ọzọ aputa n'ogbo egwu tupu ndi omeka aputa. Ozugbo ha putara n'ogbo, ha na-amalite igu na iku egwu. Nke a na-eme ka ndi nkiri na-abata n'ogbo na-agba ha okirikiri, na-ekiri nkà ha ji onu na aka ha eme. Egwu ha na mmeghari ahụ ha na-akwalite mmasi ndinkiri inoro kiri ndi omeka n'onwe ha.

Anyi agaghi asi na ihe nkiri a na-enwe n'ejije mmọnwu bu sooso ndi anyi kporo aha n'elu. Ndi nkiri n'onwe ha bukwa ihenkiri. Nke a bu eziokwu ma anyi cheta na mgbe ọfọdu, e nwere ike inu ka ndi na-akwado iga ekiri mmọnwu na-asi: “ka anyi ga leele ọhaèshì”. “Ọhaèshì” putara ọhanaeze ma ọ bu ndi mmadu. Ya bu, mbunuche ndi mmadu abughi iga n'obom ekiri nnani mmọnwu, kama ọ bukwa iga ekiri ndi mmadu - udi uwe ha yi; udi ugboala ha bu; ndi mmadu si ebe di iche iche bia na akparamagwa di iche iche ha ga-egosì. Ọ bu ihe na-eme eme na mgbe ọfọdu i lee ndi no n'ime obom anya, i hu ndi anya ha anoghi na n'egwu a na-agba. Anya ha ga-adi ebe ọzọ otu ihe ma ọ bu ihe ọzọ na-eme.

Obom mmọnwu n'onwe ya bukwa ihe nkiri nye ndi nkiri. Obom mmọnwu bu ebe a na-achokari mma n'oge ọ bula a na-agba mmọnwu. Ndi nkiri na-ekirikwa ihe ndi e jiri choo ya mma na otutu ihe a na-ahụ n'ime ya. Iji maa atu, amaukwu mmọnwu nwere ihe a na-akpo ukpo, ebe mmọnwu na-arigoro. O nwere igbudu bu ihe a kpuru akpu yiri mmadu. Ihe ndi a na-abu ihenkiri nye ndi mmadu, tumadi ndi obia. Ihe nkiri kachara gbaa elu, dika anyi kwuru na mgbago, bu mmọnwu n'onwe ya. Mmọnwu bu mmuo. Ndi Ebenato-Ekwe, tinyere ndi Igbo ndi ọzọ na-agba mmọnwu, kwenyere na ọ bu mmuo nna nna ha nwuru anwu na-aputa ka ha na ndi di ndu nwee mmekorita. Ihe nkiri niile ọ na-

eme na-egosiputa ejirimara mmuṛo. O bu site n'ejije mmṛnwu ka mmadu si egosiputa umara o chere na mmuṛo nwere. O nwere ike iji isi aga ije; were imi ekwu okwu; were otu ukwu aga ije; were azu aga ije; a dighi ahụ ahu ya anya. Ihe ndi a niile abughi ihe e nomitara n'ebe ozọ o buka kama o bu igosi ka ejije mmṛnwu siri buru oru nka, na ka ngosi ya siri juputa na nkamma nke na-eme ka ndinkiri nwee anuri na afọjuju n'ihe ha na-ekiri.

3.2.4 Asusu Ejije

Dika Ugonna (1982) siri kwu, ndi Igbo bu ndi a maara, site kemgbe gboo, n'iweputa abu n'oge ngosi di iche iche dika ofufe, emume ohanaeze, nakwa ejije (odinala).

N'ejije mmṛnwu, otu ihe dikarisiri mkpa bu asusu na abu ya. Dika anyi rutuburu aka na mbu na mgbago, *Longman Dictionary of Contemporary English* kwara abu dika nkenke ederede edokoro n'usoro ahiri na uda nke ji asusu enyoucheweputa mmetutaobi di omimi, echiche ma o bu ahumihe mmadu. *Webster's Third New International Dictionary* na nkwa nke ya, hukwara abu dika ederede na-egosiputa enyoucheweputa n'asusu a horo, dokoro ka o weputa mmetutaobi e bu n'uche site na mputara, uda na ndanusoro ya bu abu.

Nkwa ndi e nyere n'elu na-ekwu maka sooso abu ederede. Mana dika anyi maara, abu dinala bu ekwurunonu; e deghi ya ede. O bu nke a kpata Ugonna (1982) jiri kwenye na ihe anyi ga-akpo abu abughi naani ihe e deputara edeputa kama o bu kwa okwu e dokoro kwuputa ya nonu nkiti. Anyi kwetara na ihe Ugonna kwuru bu eziokwu n'ihu na otutu abu Igbo, tinyere abu mmṛnwu bucha ekwurunonu. A na-ekwe ha ekwe, agu ha agu ma o bu ekwu ha ekwu. Na nchikota okwu ya, o (Ugonna) kwara abu dika okwu di n'ahiri n'ahiri ma o bu n'ogbara nwere ndanusoro a na-ekwe ekwe, agu agu ma o bu ekwu ekwu.

Babalola (1974) huru abu dika ihe na-enwe ndanusoro, echiche na mmetutaobi di elu nke e jiri asusu miri emi ma o bu asusu atumatuokwu weputa. Ihe o na-akwa, dika anyi siri ghota, bu na asusu abu agaghi abu asusu nkiti doru ewu na okoko anya, kama o ga-abu nke atumatuokwu na udi okwu ya ga-adi elu.

Anyi gbado ukwu na nkwa ndi e nyere gbasara abu na n'ihe ndi okammuta ndi anyi kporo aha kwuru, anyi ga-asi na abu ga-eweputa ndanusoro, kwalite echiche na mmetutaobi, burukwa ihe e jiri asusu miri emi weputa. Asusu miri emi ebe a putara na asusu okpoabu agaghi abu asusu nkiti doru ewu na okoko anya, kama o ga-abu nke o mejughara ka

o metuta anyi n'uzo puru iche. O ga-abu asusu ilu, akpaalaokwu, uduokwu, udaokwu, igbuduokwu d.g.z. ga-agba elu na ya.

N'asusu abu mmonwu, ihe a na-eleba anya bu atumatuokwu, nhookwu - ihu ka okpobu siri choo asusu ya mma site n'iji okwummewe, okwumbite na olundi, nakwa etu o siri jighari okwu ka nkamma di n'asusu puta. N'abu a kporo "Osukwu", anyi deputara n'elu, iji maa atu, asusu ya di n'udintufeokwu (inuendo) nke bu mkpofere na-egosi nkatò mana a akpoghi onye a na-ekwu maka ya aha. A na-arutu aka n'ihe n'ekwughi ihe ahụ hooaha. Ogharaokwu nwere ike ibukwa ntufeokwu. N'ahiri ndi a

Akatakpo Chegharia,
Ereere chegharia
Onye ulolu chegharia
Anyi anaghi ezu jiakpu na mgbago
(- *Abu Na Egwuregwu Odinala Igbo*, ihu.38),

a kpori mmadu aha mana onye a na-agwa ga-eji uche ya mara. Dika anyi kwurula, okpobu adighi ejicha asusu nkiti doru ewu na okuko anya. Otutu oge ka o na-eji asusu miri emi nke ofeke agaghi aghota. Mgbe ufodu, o buru asusu sooso ndi mara mmonwu ga-aghota, ndi ogbodi maobu ndi nkiri agaghi aghota.

N'ihia na abu onu bu ewetaetii, o dighi iwu megidere okpobu itinye okwu o bua, ma o bu asusu o bua masiri ya, ma o bu Igbo ma o bughu Igbo. O bu ka asusu okpobu si di elu ka abu ya ga-esi ato utu, kwalitekwa echiche na mmetutaobi. Ihe ndi a niile anyi ruturu aka bucha ihe a na-ahu n'asusu mmonwu n'Ebenato-Ekwè nakwa n'ejije odinala ndi ozo e nwere n'obodo di iche iche n'ala Igbo. Ihe nwata akwukwo nwere ime mgbe obula o gere maobu o guru abu ejije odinala bu ihoputasi ihe ndi a a na-atule n'asusu kowaa ihe e jiri ha me ebe e webatara ha na mmetuta ha nwere n'ebe ndiogenti no.

NNWALE ONWE

- i. Deputa, kowakwaa ihe niile e kwesiri ime na nnyocha ejije odinala.
- ii. Kowaputa n'uzo doru anya udi ndoko i huru n'otu ejije odinala e nwere n'obodo gi.

4.0 MMECHI

Na yunit a, anyi muru maka ejije onu Igbo, ihe ndi e nwere ike irutu aka mgbe a na-enyocha ya. Anyi jiri ejije mmonwu nye omumaatu. Ihe anyi lenyere anya metutara ndina na odidi ejije. Na ndina, a ruturu aka na o

bụ abụ mmṛnwu ka echiche na mmetutaobi si aputa ihe, kwuokwa maka udi isiokwu nwere ike igba elu n'abụ mmṛnwu. A kowara agwa mmṛnwu dika ihe nkiri kacha gba elu na udi agwa e nwere ike inwe n'ejije odinala. E nyere omumaaatu ebe o di mkpa iji kowadaa ihe a kuziri.

5.0 NCHIKOTA

Ejije odinala, dika anyi kowara, bukwa ihe e nwere ike inyocha dika e si enyocha abụ na ifo. Anyi kwuru na mgbe a na-eme nnyocha ejije odinala, a na-eleba anya na ndina ya - isiokwu na-aputa ihe na ya - nakwa odidi ya ebe a na-eleba anya na ndoko, agwa na asusu. N'ileba ihe dika ndina, ndoko na asusu ejije anya, e kwuru na itule abụ ejije di mkpa n'ihi na a na-agbado ukwu na ya eweputa isiokwu ejije nakwa ka e si asusu me ihe. Anyi jiri ejije mmṛnwu otu obodo nye omumaaatu, tlee agwa ndi putara na ya, bu ihe nkiri kacha agba elu, nakwa ihe nkiri ndi ozọ a na-ahụ na ya bu ejije. A turu anya na nwata akwukwo obula ga-agbaso omumaaatu e nyere ebe a choputa ma nyochaakwa ejije odinala ndi e nwere n'obodo ya.

6.0 IHE OMUME

Horọ otu ejije odinala a ma ama n'obodo gi, nyochaa ya n'uju.

7.0 NRUTAKA/NGUMI

Ugonna, Nnabuenyi (1982). "The Growth of Igbo Poetry". *Igbo Journal of SPILC*. No.1. Dept. of African Languages and Literatures, University of Lagos.

Ugonna, Nnabuenyi (1980). *Abu na Egwuregwu Odinala Igbo*. Ikeja: Longman Nigeria

Ugonna, Nnabuenyi (1984). *Mmonwu: A Dramatic Tradition of the Igbo*. Lagos: University of Lagos Press.

Procter, Paul (ed.) (1978). *Longman Dictionary of Contemporary English*. England: Longman Group Ltd.

Babcock, Philip Gove and the Merrana London (ed.) (1961). *Webster's Third New International Dictionary*. Chicago: RR Donnelley & Sons Co., The Lakeside Press.

Babalola, Adeboye (1974). "Not Vernaculars but Languages". Inaugural Lecture, University of Lagos.

- Echeruo, M.J.C. (1981). "The Dramatic Limits of Igbo Rituals". In Yemi Ogunbiyi (ed.). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.
- Enekwe, Ossie (1981). "Myth, Ritual and Drama in Igbo land". In Yemi Ogunbiyi (ed.). *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*. Lagos: Nigeria Magazine.
- Ramsaran, J.A. (1970). *New Approaches in African Literatures*. Ibadan: University Press.